

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T G E O G R A F I I
I P R Z E S T R Z E N N E G O Z A G O S P O D A R O W A N I A

ZESPÓŁ KOORDYNACYJNY PROBLEMU MIĘDZYRESORTOWEGO
„PODSTAWY PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU”

Do użytku służbowego

BIULETYN INFORMACYJNY

ZESZYT 39

Zygmunt Barczyk, Jerzy Biniecki, Andrzej Klasik, Florian Kuźnik,

PLANOWANIE I REGULOWANIE REGIONALNE ROZWOJU OŚRODKÓW MIEJSKO-PRZEMYSŁOWYCH

WARSZAWA 1982

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T G E O G R A F I I
I P R Z E S T R Z E N N E G O Z A G O S P O D A R O W A N I A

ZESPÓŁ KOORDYNACYJNY PROBLEMU MIĘDZYRESORTOWEGO
„PODSTAWY PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU”

Do użytku służbowego

BIULETYN INFORMACYJNY

ZESZYT 39

Zygmunt Barczyk, Jerzy Biniecki, Andrzej Klasik, Florian Kuźnik,

PLANOWANIE I REGULOWANIE REGIONALNE ROZWOJU OŚRODKÓW MIEJSKO-PRZEMYSŁOWYCH

WARSZAWA 1982

Opracowanie redakcyjne: Irena Stańczak

SPIS TREŚCI

Planowanie integralne rozwoju regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej /A.Klasik/	5
1. Integracja jako kategoria teorii i metody regionalnej	6
2. Integracja planowania i planowanie integralne na szczeblu regionalnym	11
3. Planowanie integralne struktury funkcjonalno-przestrzennej	15
4. Planowanie integralne programu inwestycyjno-lokalizacyjnego	21
Teoretyczne i metodyczne podstawy regionalnego regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych /F.Kuźnik/	33
1. Klasyfikacja podmiotów elementarnych w strukturze miasta	34
2. Zachowania podmiotów elementarnych w ośrodkach miejsko-przemysłowych regionu	37
3. Zachowania podmiotów gospodarczych a mechanizmy przemian struktury miejskiej /warianty ujęć analitycznych/	47
4. Regionalny plan działania - podstawa regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych	56
Analiza zachowań organizacji przemysłowych w warunkach wielo-podmiotowego gospodarowania w regionie /Z.Barczyk/	63
1. Kategoria zachowań. Idea analizy zachowań ekonomicznych organizacji przemysłowych	63
2. Założenia co do cech ekonomiki regionu i ekonomiki organizacji przemysłowych	68

3. Model zachowań organizacji przemysłowej	70
4. Korzyści organizacji przemysłowej	75
5. Zmiany zachowań organizacji przemysłowych w warunkach współdziałania z otoczeniem regionalnym	79
6. Układ korzyści w regionie	81
7. Mechanizm gry korzyści i niekorzyści	86
 Koncepcja silnych składowych rozwoju regionalnego. Analiza uwarunkowań poznawczych i planistycznych /Z.Biniecki/	
1. Wstęp	89
2. Analiza silnych składowych w koncepcji rozwoju spolaryzowanego	90
3. Wnioski	105

Andrzej Klasik

PLANOWANIE INTEGRALNE ROZWOJU REGIONU ZURBANI-
ZOWANEGO O SPECJALIZACJI PRZEMYSŁOWEJ

W pracy zostało wykonane dwustopniowe postępowanie rozpoznawcze. W pierwszym podjęto wstępną próbę poznania podstaw teoretyczno-metodycznych planowania regionalnego, dających się wyodrębnić ze względu na zawartą w nich, w różny sposób użytą kategorię integracji. Podjęto również wstępną, retrospektywną analizę tego kierunku planowania regionalnego, w którym nastąpiło zetknięcie się postulatów integracji planowania z koncepcją planowania integralnego. Dokonano także przeglądu dorobku światowego w tej dziedzinie.

W drugim skupiono się na sprecyzowaniu podejścia koncepcyjnego. W oparciu o wielowątkowe studia planistyczne i własne doświadczenia badawcze sformułowane zostały wyjściowe założenia i hipotezy, pozwalające na opracowanie takiej formuły planowania rozwoju regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej, które umożliwi wyznaczenie struktury funkcjonalno-przestrzennej i programu inwestycyjno-lokalizacyjnego. Źródłem inspiracji badawczej dla autora były problemy regionu górnośląskiego. Region ten można również uznać za najbardziej odpowiedni obiekt dla sprawdzenia i zastosowania koncepcji planowania integralnego.

1. Integracja jako kategoria teorii i metody regionalnej

Na wstępie zamierza się uwydatnić obecność kategorii "integracja" w systemie pojęciowym teorii i metody regionalnej. Użycie terminu "kategoria" jest wyrazem poglądu, że "integracja" pretenduje do grona pojęć podstawowych. Kategoria integracji występuje w teoriach i metodach rozwoju regionów, lokalizacji działalności oraz znajduje syntetyczne odbicie w tendencjach aglomeracyjnych i deaglomeracyjnych.

W teorii rozwoju regionów /rozwoju międzyregionalnego/ najwyraźniej ujawniło się użycie integracji w koncepcji biegunów i polaryzacji rozwoju. Biegun rozwoju stanowi tam rdzeń schematu integracji, podczas gdy polaryzacja jako działanie bieguna jest typem mechanizmu integracji. Teoria biegunów i polaryzacji postuluje zintegrowany rozwój regionów. Integracja rozwoju regionów przyjmować ma postać wzrostu powiązań gospodarczych, zmniejszania rozpiętości w sposobach i standardach życia oraz osiągania przez regiony wspólnych celów znamionujących interes narodowy¹. Jest rzeczą dowiedzioną, że tak pojmowanej integracji rozwoju regionów służy specjalizacja ich gospodarki, która kształtuje się autonomicznie bądź też jest kształtowana centralnie /hierarchicznie/.

W innej, systemowej koncepcji rozwoju regionów /rozwoju wewnątrzregionalnego/ integracja pojawiła się pod hasłem "konsolidacji"². Pod tym hasłem postuluje się zespalandanie struktury poszczególnego regionu czyli pewien typ strategii działania zarówno władz centralnych jak i regionalnych. Wybór tej strategii następuje pod wpływem wspólnego - przez poziom centralny i regionalny - rozwiązywania problemów rozwoju. Strategia konsolidacji zapewnia intensyfikację gospodarek regionalnych przy użyciu rozproszonego lub skupionego systemu ośrodków. Jest ona uzależniona od rzędu wielkości centralnego ośrodka każdego regionu i zasięgu je-

¹ J.H. Boudeville: *Integration européenne. Région urbaines et villes moyennes.* /En:7 L'Europe et les régions Sirey, Montpellier 1973, ss.112-113.

² J.G.M. Hilhorst: *Regional Planning. A Systems Approach.* Rotterdam University Press, Rotterdam 1971, ss.96-99.

go oddziaływania. W powyższym rozumieniu integracji - silnie związanym ze strukturą każdego regionu - zaznacza się fakt jej wzmocnienia przez nieustannie zachodzący proces dywersyfikacji gospodarek poszczególnych regionów.

W zakresie metod analizy rozwoju regionów posługujących się integracją, na pierwszy plan wysuwa się analiza kompleksów. Kompleksy /przemysłowe, usługowe/ należy w jej ujęciu pojmować jako schematy procesu integracji regionalnej działalności miejskich: przemysłowych i usługowych. Służą one modelowaniu dynamicznych struktur regionów zurbanizowanych, objętych procesem industrializacji i rozwoju usług. Próby optymalizacji "silnych" kompleksów miejsko-przemysłowych i miejsko-usługowych /zapoczątkowane już w latach pięćdziesiątych/³ są wyrazem uzasadnionego przekonania, że istotą planowania rozwoju regionów jest selekcja:

- grup działalności przemysłowych i usługowych, które ze względu na silne współzależności techniczne i rynkowe wykazują ścisłe powiązania kosztów i korzyści;

- grup powiązanych czynników /i systemów zaopatrzenia/, które łącznie określają współzależny rozwój działalności przemysłowych i usługowych oraz pozwalają ocenić siły i korzyści ich aglomeracji bądź deglomeracji.

Analiza kompleksów jako analiza identyfikacyjna i optymalizacyjna kompleksów głównie przemysłowych pozostaje współcześnie w ścisłym związku:

- z pojęciami specjalizacji regionalnej i organizacji przestrzennej stanowiąc w warunkach silnie scentralizowanego systemu zarządzania /sterowania/ gospodarką narzędzie tzw. przedplanywanych studiów i analiz regionalnych⁴,

- z pojęciami bieguny i polaryzacji rozwoju regionów, stanowiąc w warunkach zdecentralizowanego systemu zarządzania /stero-

³ W. Isard, E. Schooler, T. Viectorisz: Industrial Complex Analysis and Regional Development, M.I.T. New York 1959.

⁴ M.K. Bandman: Territorialno, proizvodstwiennyje kompleksy, Teoria i praktika priedplanywanych issledowanij, Nauka, Moskwa 1980.

wienia/ gospodarką narzędzie ekonomiki regionalnej i planowania regionalnego⁵.

W każdym z wymienionych podejść kompleksy są modelami rozwoju tzw. regionów problemowych, za które uważa się przede wszystkim regiony zacofane, stagnujące lub regresywne. Są one planami rozwoju utożsamianego zazwyczaj z procesem ich urbanizacji będącym produktem sprzężonej ze sobą industrializacji i rozwoju usług. Wymienione procesy podlegają regionalnej integracji, której modelem są różnego typu i rzędu kompleksy. Analiza kompleksów jako typ analizy ekonomicznej rozwoju regionów polega na badaniu powiązań i efektów zewnętrznych każdej działalności będących rezultatem sił dośrodkowych, aglomeracyjnych. Koncepcja tej analizy coraz pełniej przenika do metodologii planowania projektów⁶ i programów⁷ inwestycyjnych i lokalizacyjnych.

Tendencję do coraz szerszego wykorzystania integracji daje się również zaobserwować w teoriach i metodach lokalizacji działalności. Na gruncie studiów lokalizacyjnych została sformułowana zasada koherencji lokalizacyjnej, postulująca dla każdej działalności właściwe miejsce i dla każdego miejsca odpowiadającą mu działalność. Rodzi ona dwa wzajemnie uzupełniające się podejścia, pierwsze polegające na poszukiwaniu optymalnych lokalizacji działalności oraz drugie, zmierzające do wyznaczenia najlepszego przeznaczenia terenów⁸. Coraz bardziej ugruntowany staje się również nurt studiów lokalizacyjnych przyznających podstawowe znaczenie współzależności lokalizacyjnej występującej między działalnościami. Ścisłej biorąc chodzi o przyciąganie lo-

⁵ P. Mijkamp: Planning of Industrial Complexes by Means of Geometric Programming, Rotterdam University Press, Rotterdam 1972.

⁶ L. Squire, H.G. Van der Tak: Economic analysis of Projects, The John Hopkins University Press, Baltimore and London 1975.

⁷ D.A. Kendrick, A.J. Stoutjesdijk: The Planning of Industrial Investment Programs. A Methodology, The John Hopkins University Press, Baltimore and London 1978.

⁸ S.M. Zawadzki: Polska-przestrzeń - społeczeństwo, PWN, Warszawa 1973, s.40.

kalizacyjne występujące między działalnościami na podstawie obustronnych powiązań /powiązań regresywnych i progresywnych/ z uwzględnieniem relatywnego znaczenia kosztów i sposobności komunikacyjnych między nimi⁹, a w szerszym rozumieniu całości udogodnień infrastrukturalnych.

Powyższa tendencja znajduje potwierdzenie w metodach analizy lokalizacyjnej zwłaszcza w tych, które wykorzystują informacje płynące z analizy powiązań input-output /technicznych i rynkowych/ między działalnościami. Z jednej strony jest to analiza lokalizacyjna wyjaśniająca wspólny model lokalizacyjny grup działalności przemysłowych i usługowych /modele grupowej lokalizacji/. Stanowi ona logiczne zamknięcie analizy skupień działalności /cluster analysis/ przez rozpoznanie warunków wspólnej, miejskiej orientacji lokalizacyjnej wzajemnie powiązanych działalności /skupionego modelu lokalizacyjnego powiązanych działalności w ośrodkach miejskich/¹⁰. Natomiast z drugiej strony jest to analiza lokalizacyjna rozpoznająca tzw. działalności odpowiednie, potencjalnie najbardziej korzystne dla zapewnienia rozwoju zastanej struktury regionu. Podstawę tego typu analizy lokalizacyjnej stanowi analiza przyciągania /attraction analysis/¹¹. W każdej z wymienionych metod analizy lokalizacyjnej dochodzi się do ujawnienia modeli przestrzennej struktury regionu, będących schematami stanu integracji regionalnej. Są to modele lokalizacyjne kompleksów działalności przemysłowych i usługowych.

Obecność kategorii integracji w systemie pojęciowym rozwojowych i lokalizacyjnych studiów regionalnych znajduje najbardziej spektakularne odbicie w obserwowanej powszechnie tendencji aglomeracji ludności i jej działalności. Aglomeracja ludności oraz jej działalności jest tendencją współtworzoną przez postępującą koncentrację i integrację. Skupianie i scalanie określają dwoistą treść tendencji aglomeracyjnych osadnictwa i gospodarki. Przy założeniu sukcesywnych poziomów koncentracji osadnictwa i gospodarki możliwe i pożądane jest formułowanie /i modyfikowanie/ koncepcji modelu ich integracji. Alternatywą koncentracji jest dysper-

^{9/} A. Van Wickeren: Interindustry Relations: Some Attraction Models, Rotterdam University Press, Rotterdam 1973.

sja. Połączenie dyspersji i integracji wyjaśnia tendencje deglomeracyjne osadnictwa i gospodarki. Natomiast założenie sukcesywnej dyspersji osadnictwa i gospodarki pociąga za sobą globalną reorientację w zakresie koncepcji modelu ich integracji. W sumie operowanie kategorią integracji odbywa się w szerszym kontekście badania tendencji aglomeracyjnych i deglomeracyjnych. Formułowanie i rozwiązywanie problemu integracji regionalnej osadnictwa i gospodarki następuje więc w konsekwencji przyjęcia odpowiednich założeń w zakresie koncentracji lub dyspersji. Powyższe pozwala na budowę modeli integracji skupionej /monocentrycznie i policentrycznie/ czy też integracji rozproszonej /jednokierunkowo i wielokierunkowo/. Przy konstrukcji tych modeli możliwe jest uwzględnienie działania dwojakiego mechanizmu integracji, a mianowicie integracji autonomicznej oraz integracji hierarchicznej.

Z ekonomicznego punktu widzenia tendencje aglomeracyjne i deglomeracyjne kształtują się w danym regionie pod wpływem gry korzyści indywidualnych oraz rachunku korzyści i kosztów społecznych. Gra korzyści, którą objęte są działalności przemysłowe i usługowe oraz ośrodki miejskie, uruchamia w regionach autonomiczne siły aglomeracyjne /dośrodkowe/ bądź też, jak dowodzą coraz liczniejsze przykłady, siły deglomeracyjne /odśrodkowe/. Siły te mogą też być kształtowane hierarchicznie, w oparciu o wyniki rachunku korzyści i kosztów społecznych sporządzonego przez centralny czy regionalny szczebel zarządzania /sterowania/. Dla racjonalnego wykorzystania tendencji aglomeracyjnych i deglomeracyjnych pożądana jest konstrukcja takich modeli integracji, aby w skali regionu skutkowały one systematycznym postępowaniem społecznym i wzrostem gospodarczym.

-
- ¹⁰ J.Z. Czamansky, S. Czamansky: Industrial Complexes: Their Typology, Structure and Relation to Economic Development, Papers RSA 38, 1977.
- ¹¹ L.H. Klaassen: Methodes de selection d'industries pour les regions en stagnation, OECD, Paris 1967.

2. Integracja planowania i planowanie integralne na szczeblu regionalnym

Idea integracji planowania na szczeblu regionalnym /idea integracji poziomej/, odnosi się do dwóch podstawowych jego form, a mianowicie do regionalnego planowania gospodarczego i regionalnego planowania przestrzennego. Ponadto mamy do czynienia z integracją pionową wieloszczeblowego planowania gospodarczego i wieloszczeblowego planowania przestrzennego. W zależności od koncepcji systemu zarządzania /sterowania/, ta ostatnia oznacza postulat budowy systemu planów /gospodarczych, przestrzennych/, w którym plany /rozwiązania/ szczebla niższego są podporządkowane planom /rozwiązaniom/ szczebla nadrzędnego, bądź plany /rozwiązania/ sąsiadujących szczebli zarządzania /sterowania/ są współzależne, co równocześnie oznacza poszanowanie autonomii i wyklucza administracyjne podporządkowanie każdego niższego szczebla zarządzania /sterowania/ szczeblowi wyższemu. To drugie podejście odpowiada idei samorządu gospodarczego i terytorialnego.

Pozioma integracja planowania gospodarczego i planowania przestrzennego na szczeblu regionalnym jest logiczną konsekwencją faktu, że każdy plan gospodarczy ma swoje skutki przestrzenne i równocześnie, że każdy plan przestrzenny pociąga za sobą skutki ekonomiczne¹². Co więcej, w planach gospodarczych występują określone treści przestrzenne i odwrotnie w planach przestrzennych pojawiają się z równą ostrością treści ekonomiczne. Jakkolwiek tego typu współzależności można odnieść zarówno do poziomu krajowego jak i lokalnego, to jednak głównie planowanie regionalne stało się w skali światowej domeną zabiegów integracyjnych jako swoisty pomost między planowaniem gospodarczym i planowaniem przestrzennym. Silne współzależności planowania gospodarczego i planowania przestrzennego na poziomie regionalnym nie pomijają jednak prawdy, że metoda wymienionych form planowania jest w istocie różna. Jedną z podstawowych motywacji integracji regional-

¹²

B. Malisz: Zarys teorii kształtowania układów osiedniczych. Arkady, Warszawa 1965, s.12.

nego planowania gospodarczego i przestrzennego jest zamiar wywołania zmian w alokacji zasobów czyli doprowadzenia do realokacji zasobów między różne regiony ludności i sektory działalności¹³. Oznacza to, że zasadniczy wspólny wątek regionalnego planowania gospodarczego i przestrzennego tkwi w tym, że każde z nich jest - chociaż na swój sposób - planowaniem alokacyjnym. Planowanie gospodarcze jako planowanie alokacyjne skupia uwagę na podziale inwestycji między różne działalności oraz zajmuje się ich lokalizacją. Planowanie przestrzenne jako planowanie alokacyjne koncentruje się na podziale ludności między regiony oraz dokonuje alokacji ziemi zarówno na cele osadnicze jak i gospodarcze. Prędzej czy później pojawiają się więc punkty styczne, które pozostając niezgodnione osłabiają realność i skuteczność planowania regionalnego po obydwu jego stronach.

Istnieje wiele możliwych form integracji planowania gospodarczego i przestrzennego. Możliwa jest w szczególności ich integracja przez cele, koncepcje, metody, organizacje oraz systemy¹⁴. Cele rozwoju gospodarczego i przestrzennego regionu dostarczają kośćca, w obrębie którego integracja może być osiągnięta. Następuje ona w fazie formułowania założeń, dopuszczając zarazem różne sposoby osiągania określonych celów. Z kolei koncepcje rozwoju regionu wyznaczają ramy służące integracji pewnych treści planowania przestrzennego i planowania gospodarczego. Oznacza to, że koncepcje formułowane w obrębie jednej formy planowania "wychodzą na przeciw", uruchamiają "punkty styczne", a nawet zachowują walor częściowej użyteczności w odniesieniu do drugiej jego formy. Wspólnym narzędziem, metodą integracji gospodarczego i przestrzennego planowania regionalnego jest plan perspektywiczny szczebla krajowego. Plan ten będąc instrumentem polityki rozwoju gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego regionów służy zarazem jako więź integracyjna planowania gospodarczego i przestrzennego na szczeblu regionalnym. Jest tak wówczas, gdy wykształcone jest wzajemne oddziaływanie między polityką regionalną a analizą regionalną. Inte-

¹³ Integration of Economic and Physical Planning, United Nations. New York, 1975. s.10.

¹⁴ Tamże, ss.35-36.

gracja przez organizację oznacza postulat instytucjonalnego scalenia planistów gospodarczych i przestrzennych na poziomie regionalnym. Równocześnie prowadzi ona do nałożenia na formalnie scalony zespół planistów zadania wytworzenia planu regionalnego jako rozwiązania wspólnego, "zintegrowanego". Logicznym rozwinięciem integracji planowania przez organizację jest jej włączenie w system planowania wieloszczeblowego. W ten sposób dochodzi do "wpisania" planowania regionalnego w wieloszczeblowy system planowania gospodarczego i przestrzennego. Ukonstytuowanie wieloszczeblowych systemów planowania zamyka tym samym ciąg działań integracyjnych planowania regionalnego.

Ukazując różne formy integracji planowania regionalnego trzeba nadmienić, że nie tylko w warunkach polskich za najbardziej sporną uważa się integrację planowania przez metody, organizacje i systemy. Dowodu na to dostarczają praktyczne doświadczenia. W praktyce rzadko zachodziła integracja planowania przez metody, bowiem gospodarczy i przestrzenni planiści regionalni wypełniali swoje funkcje w sposób autonomiczny, manifestując przy tym równocześnie swoją odrębność warsztatową. Również plan perspektywiczny /długo czy średniokresowy/ szczebla centralnego jako instrument tej integracji ustanawiał najczęściej jedynie formalne więzi integracyjne. W warunkach polskich zdecydowanie najwięcej sprzeciwu wywołuje instytucjonalna integracja planowania regionalnego oraz instytucjonalna integracja wieloszczeblowego systemu planowania, będącego wytworem nakazowo-rozdzielczego systemu zarządzania /sterowania/. Jest bowiem niezaprzeczalnym faktem, że stworzenie wspólnej instytucji planistycznej czy wieloszczeblowego ich systemu nie może być uznane za sedno działań umożliwiających dochodzenie do prawdziwie zintegrowanych rozwiązań /planów/. Same też struktury instytucjonalne nie zapewnią efektywnej integracji planowania. Bardzo często bowiem za fasadą jednolitej maszyny administracyjnej znajdowały się głęboko zakorzenione różnice i konflikty. Uwzględniając powyższe trzeba więc jednoznacznie stwierdzić, że działania na rzecz integracji planowania gospodarczego i przestrzennego mają - również na poziomie regionalnym - wyraźnie określony zasięg. Pełna integracja tych form planowania regionalnego jak również planowania wieloszczeblowego nie jest możliwa. Nie jest ona także pożądana, gdyż od pewnej granicy koszt takiej integracji może przewyż-

sząć możliwe korzyści.

Alternatywą integracji planowania na szczeblu regionalnym jest planowanie regionalne pojmowane jako planowanie integralne. Jest to w istocie alternatywa typu system planowania /pojmowany instytucjonalnie/ czy planowanie systemowe. Dotychczasowe doświadczenia praktyczne i częściowo badawcze uwypuklają niezaprzeczalne walory formuły planowania regionalnego jako planowania integralnego. Twierdzi się wręcz, że planowanie regionalne winno być zawsze planowaniem integralnym /comprehensive regional planning/¹⁵. Natomiast w nurcie planowania systemowego znajdujemy pokrewną koncepcję w postaci formuły planowania interaktywnego¹⁶. Tymczasem jednak twierdzi się, że nauki społeczne nie są jeszcze w stanie dostarczyć odpowiednich narzędzi dla postulowanego typu planowania¹⁷.

W polskich warunkach zaistniałych po przeprowadzeniu reformy podziału terytorialnego, warto poprzestać na przypomnieniu dwóch najbardziej dojrzałych koncepcji planowania regionalnego, pojmowanego jako planowanie integralne. W pierwszej - planowanie integralne jest skutkiem zdefiniowania planu regionalnego jako jedności programu rozwoju gospodarczego i projektu zagospodarowania przestrzennego regionu. Program rozwoju gospodarczego regionu oraz projekt jego zagospodarowania przestrzennego nie stanowią autonomicznych części planu regionalnego. Wprost przeciwnie, ich wzajemne powiązanie przybiera postać współzależności, w której cele rozwoju i warunki zabudowy muszą podlegać wzajemnemu dostosowaniu /uzgodnieniu/¹⁸. Natomiast w drugiej - planowanie integralne jest konsekwencją traktowania regionu jako przedmiotu planowania regionalnego i podstawy jego metody. Oznacza to, że w pojęciu regionu podstawowe znaczenie przypisuje się cesze kompleksu,

¹⁵ J. Ziótkowski: Socjologia i planowanie społeczne, PWN, Warszawa 1972, s.28.

¹⁶ A. Zawisłak: Planowanie systemowe. [w:] Decyzje. Analiza systemowa organizacji, PWN, Warszawa 1979, s.157.

¹⁷ L.H. Klaassen: Planowanie integralne [w:] Integracja systemu planowania oraz rozwój miast w Europie Zachodniej. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, z.3. Warszawa 1977, s.22.

¹⁸ S.M. Zawadzki: Podstawy planowania regionalnego, PWE, Warszawa 1969.

a w definicji planu regionalnego podstawowymi elementami czyni się trzy wzajemnie powiązane kompleksy, a mianowicie kompleks funkcji, kompleks urbanizacji oraz kompleks infrastruktury¹⁹. W ten sposób w planowaniu regionalnym jako planowaniu integralnym chodzi o integrację treści ekonomicznych i treści przestrzennych regionu.

Z powyższego zestawienia polskich koncepcji planowania regionalnego jako planowania integralnego uwidacznia się fakt odrębności "ścieżek" rozwijania tej samej idei przez różne dyscypliny naukowe, współtworzące teoretyczne podstawy planowania regionalnego. Są nimi przytoczone podejście ekonomiczne akcentujące kształtowanie procesów oraz podejście techniczne dążące do konstruowania modeli. Niestety od czasu opublikowania tych podejść w niewielkim stopniu zwiększył się dorobek polskiej szkoły planowania regionalnego na tym odcinku. Należy żywić nadzieję, że ożywienie idei planowania integralnego, stosownie do tendencji dających się zaobserwować w skali światowej, pozwoli również na szybsze wyjście polskiej szkoły planowania regionalnego z okresu przedłużającej się stagnacji. Pozwoli być może również na przyjęcie takich rozwiązań praktycznych w planowaniu gospodarczym i przestrzennym, które przywrócą sens praktyki planowania regionalnego, zatracony po ostatniej zmianie podziału terytorialnego kraju.

3. Planowanie integralne struktury funkcjonalno-przestrzennej

Kierując się w warunkach regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej ideą planowania integralnego przyjmujemy, że standardowym jego obiektem jest struktura funkcjonalno-przestrzenna.

Podstawowymi składnikami rozwoju zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej są ośrodki miejskie. Elementarnymi obiektami planowania integralnego winny zatem być te ośrodki miejskie, którym przypisuje się znaczenie regionalne i w których wypełnia-

¹⁹ J. Kołodziejwski: Model planowania regionalnego, PWN, Warszawa 1971.

ne są, lub potencjalnie mogą być, funkcje zewnętrzne /egzogeniczne/. Generalnie biorąc, można powiedzieć, że są to funkcje "regionotwórcze". Funkcje te pojmowane szeroko jako funkcje społeczne podlegają rozpoznaniu na tle środowiska naturalnego i kulturowego regionu zurbanizowanego. Są to funkcje lub inaczej role społeczne podejmowane przez poszczególne grupy /zawodowe/ społeczności regionalnej. W takim ujęciu region zurbanizowany jest społecznością regionalną, "która zamieszkuje wspólny obszar w warunkach wzajemnych powiązań i zależności, poddana jest tym samym wpływowi i w rezultacie wykształca pewne wspólne cechy i poczucie wspólnej przynależności"²⁰. Podmiotem planowania regionalnego jest - za pośrednictwem określonego organu typu samorządowego - społeczność regionalna. Mówiąc o planowaniu integralnym, jako punkt wyjścia w jego ujmowaniu należy uznać wymiar podmiotowy. Planowanie integralne jest przede wszystkim i w pierwszej kolejności planowaniem podmiotowym; jest formą planowania społecznego.

Regionotwórcze funkcje społeczne, potencjalnie możliwe w każdym ośrodku regionu zurbanizowanego nie muszą pojawić się wszędzie. W ten sposób rodzi się problem planistyczny wyboru pewnych jego ośrodków spośród ocenionego ich zbioru. Wcześniej jednak ocenie i wyborowi podlegają zewnętrzne funkcje ośrodków miejskich. Powinno to być ocena i selekcja dokonywana w kategoriach regionalnego systemu norm i wartości. System ten dedukowany jest z tradycji regionalnej a szerzej z regionalnego wzorca kulturowego²¹, pozostającego we współzależności ze specyficznymi właściwościami środowiska naturalnego regionu zurbanizowanego. Jest to wzorzec pluralistyczny, na co składa się zarówno unikalny regionalny styl życia /ciągle jeszcze istniejący i mający szansę przetrwania/ oraz standardowy wzorzec narodowy, związany z uruchomieniem w zasięgu ogólnokrajowym procesu industrializacji i urbanizacji, połączonego z niespotykaną dotąd ruchliwością przestrzenną i społeczną²². Wzorzec ten - mimo pluralistycznej natury - jest w regionie zurbanizowanym dostatecznie stabilny, znacznie łago-

²⁰ J. Ziółkowski. op.cit., s.18.

²¹ J. Kołodziejski. op.cit.

²² J. Ziółkowski. op.cit., s.19.

dząc w ten sposób trudności związane z niepewnością wyboru ośrodków do pełnienia funkcji regionotwórczych. Równocześnie, rozpoznawane na tym etapie możliwe rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne są społecznie akceptowalne /w konsekwencji społecznej akceptacji norm i wartości/. Cechą rozwiązań /struktur/ funkcjonalno-przestrzennych regionu zurbanizowanego jest ich trwałość. Opierają się one procesowi dezaktualizacji ze względu na stabilność wzorca kulturowego. W warunkach regionu zurbanizowanego, który jest regionem znacznego zainwestowania, wybór ośrodków miejskich do pełnienia funkcji regionotwórczych ma swój specyficzny sens. W istocie chodzić w nim będzie o systematycznie powtarzaną antycypacyjną rewaloryzację rozwiązań /struktur/ funkcjonalno-przestrzennych. Podstawą tej rewaloryzacji będą przemiany zachodzące w regionalnym systemie wartości i norm. Innymi słowy, w planowaniu integralnym należy wykorzystywać sprzężenie rewaloryzacji²³ regionotwórczych funkcji /ról/ społecznych, istniejących i docelowych, ze względu na przemiany systemów wartości i norm. Na podstawie tych systemów, funkcje te podlegają bowiem ocenie jak i wyborowi.

Zamykając tę część ustaleń koncepcyjnych można wskazać, że podmiot planowania integralnego struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu zurbanizowanego powinien operować logiką obejmującą takie podstawowe składniki jak funkcje, wartości i normy²⁴. Są to kluczowe elementy służące do wyrażenia istoty regionu zurbanizowanego jako systemu społecznego. Tworzą one równocześnie wzajemnie ze sobą powiązane podstawy jego integracji. Wzajemnie powiązane funkcje zewnętrzne /"regionotwórcze"/ wypełniane w wybranych ośrodkach miejskich wyznaczą osiągalny poziom integracji regionu. Poziom ten oparty będzie na normach regulujących wymagania stawiane funkcjom regionotwórczym w poszczególnych ośrodkach miejskich. Jego podstawą będą także wartości, które są odbiciem wspólnoty aspiracji i dążeń, wspólnoty wartości materialnych i duchowych realizowanych dzięki wypełnianym w wybranych ośrodkach funkcjom regionotwórczym. Tak w pierwszym przybliżeniu i w najwyższej

²³ A. Zawisłak. Op.cit., s.159.

²⁴ D. Katz, R. Kahn: Społeczna psychologia organizacji, PWN, Warszawa 1979.

swej warstwie planowania społecznego można sprecyzować koncepcję planowania integralnego.

Koncepcja ta podlega rozwinięciu, jeśli w drugim przybliżeniu skonkretyzujemy problem planistyczny wyboru ośrodków miejskich dla wypełnienia funkcji regionotwórczych. Konkretyzacja ta dotyczy identyfikacji działalności w obrębie funkcji zewnętrznych oraz specyfikacji ich dziedzin przy użyciu określonych kryteriów. Jakkolwiek nasze rozważania ograniczają się do ośrodków przemysłowo-miejskich, czyli do ośrodków działalności przemysłowej, spróbujemy je kontynuować w pewnej, koniecznej - jak się okaże - kompletności.

W warunkach regionu zurbanizowanego istotne są dwie podstawowe grupy działalności, a mianowicie działalności przemysłowe i działalności usługowe. Dynamika wymienionych grup działalności wypełnia proces industrializacji i rozwoju usług regionu. Poza naszymi rozważaniami znajdują się natomiast działalności ekstrakcyjne /sektor pierwotny/, jako działalności o tzw. wymuszonej lokalizacji, których rezultaty stanowią zarazem naturalną podstawę zasobową cywilizacji miejsko-przemysłowej. Trzeba jednak zaznaczyć, że zasoby pierwotne mogą alternatywnie lub komplementarnie być pozyskiwane z produkcji miejscowej lub też pochodzić z wymiany z otoczeniem /zwłaszcza stanowić import zaopatrzeniowy/. Tak też jest w sytuacji regionu górnośląskiego, który będąc obszarem zasobnym w surowce przemysłowe korzysta równocześnie z importu zaopatrzeniowego /rudy, gaz itp/. Działalności przemysłowe, wypełniane w oparciu o wyposażenie wytwórcze, zapewniają społeczności regionalnej efekty /zatrudnienie, dochody/ symbolizujące wzrost gospodarczy. Natomiast działalności usługowe, funkcjonując w oparciu o wyposażenie społeczne, dostarczają społeczności regionalnej efekty /świadczenia, udogodnienia/ znamionujące postęp społeczny.

Spośród różnych dziedzin działalności przemysłowych i usługowych przedmiotem planowania integralnego w naszym ujęciu będą jedynie podstawowe dziedziny działalności przemysłowej i usługowej. Zalicza się do nich te dziedziny, które niekoniecznie muszą być

wykonywane w jakimś ośrodku²⁵. Takie określenie podstawowych dziedzin działalności przemysłowej i usługowej jest logiczną konsekwencją wcześniejszego wyróżnienia funkcji regionotwórczych /funkcji zewnętrznych/ pewnych ośrodków miejskich regionu zurbanizowanego. Do podstawowych dziedzin działalności /przemysłowej i usługowej/ zalicza się np. hutnictwo metali, szkolnictwo wyższe, przemysł samochodowy czy lecznictwo specjalistyczne. O podstawowych dziedzinach działalności możemy powiedzieć, że mają one w podstawie podaż nakładów regionalnych /pierwotnych i pośrednich/ oraz, że kierują się one wielkością co najmniej regionalnego rynku zbytu. To ostatnie kryterium oznacza, że dobra w nich wytwarzane mogą być przedmiotem wymiany międzyregionalnej i międzynarodowej, a także mogą w związku z tym podlegać substytucji przywozem z reszty kraju lub importem z zagranicy. Dotyczy to głównie podstawowych dziedzin działalności przemysłowej. Natomiast podstawowe dziedziny działalności usługowej, których świadczenia są z reguły nieprzeznaczone, zapewniają ośrodkom swojej lokalizacji regionalny promień oddziaływania. Atrakcyjność pewnych z nich może również wykraczać poza granice regionu zurbanizowanego.

Wymienione grupy działalności podlegają współzależnie koncentracji lub dyspersji w określonym zbiorze ośrodków regionu zurbanizowanego. Jak to zostało dowiedzione²⁶, działalności przemysłowej i działalności usługowej łączy w regionie zurbanizowanym mechanizm regulacyjny sprzężenia zwrotnego. Istota tego mechanizmu zawiera się w tym, że działalności przemysłowej będąc źródłem dochodów pieniężnych ludności i wpływów podatkowych administracji umożliwiając ekspansję dziedzinom działalności usługowej. Z kolei ekspansja działalności usługowych zwrótnie pobudza rozwój dziedzin działalności przemysłowej, zwiększając podaż jakościowo lepszych udogodnień i zasobów ludzkich. Działanie mechanizmu regulacyjnego sprzężenia zwrotnego uruchamia także obustronne pobudzenie rozwoju działalności przemysłowych i usługowych dzięki postępującemu wzbogacaniu się składu ich dziedzin. Proces dywersyfikacji dziedzin działalności rozszerza zarówno podaż nakładów jak i wielkość rynku

²⁵ L.H. Klaassen: Bieguny wzrostu w teorii i polityce ekonomicznej /w:/ Planowanie rozwoju regionalnego w świetle doświadczeń międzynarodowych, PWE, Warszawa 1974, s.93

²⁶ L.H. Klaassen, Op.cit., ss.122-125.

czyli łącznie zwiększa atrakcyjność ośrodków regionu zurbanizowanego dla działalności przemysłowych i usługowych.

Opisany wyżej mechanizm działa jednak tylko w takim systemie zarządzania /sterowania/, w którym podmioty przemysłowe i usługowe działają autonomicznie czyli korzystają ze swobody wyboru źródeł podaży nakładów oraz kierują się poznaną wielkością rynku /popytu/. Pod jego wpływem w regionie zurbanizowanym utrzymuje się tendencja aglomeracji gospodarki i osadnictwa. Znane są również regiony zurbanizowane, w których oczekiwać należy czy też wręcz pożądane jest odwrócenie tej tendencji, czyli konieczna jest deglomeracja gospodarki i osadnictwa. "Ubocznym" produktem działania mechanizmu regulacyjnego sprzężenia zwrotnego jest przede wszystkim czy też później ujawniająca się nadmierna eksploatacja środowiska naturalnego i kulturowego regionów zurbanizowanych wyjawiająca ich zdolności rozwojowe i piętrząca w nich coraz bardziej złożone sytuacje i problemy cywilizacyjne. W efekcie pojawiają się symptomy naruszania regionalnych wartości i norm, które syntetycznie uosabia kategoria jakości życia. W warunkach regionów zurbanizowanych zachodzi więc bardziej niż w innym miejscu potrzeba sterowania aglomeracją i deglomeracją oraz uzupełnienia jego mechanizmu regulacyjnego o odpowiednią formułę planistyczną. Potrzebna jest taka formuła planowania podstawowych działalności przemysłowych i usługowych współpracująca z mechanizmem regulacyjnym ich sprzężenia zwrotnego, która pozwoli na konkretyzację struktur funkcjonalno-przestrzennych regionu zurbanizowanego, struktur funkcji i ośrodków regionotwórczych.

Jeśli planowanie integralne struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu zurbanizowanego odnieść do horyzontu kierunkowego, to jego konkretyzacja w układzie podstawowych działalności i ośrodków może dotyczyć okresu perspektywicznego. Za obiektowe rozwiązania planowania perspektywicznego można uznać zespoły funkcjonalno-przestrzenne. W warunkach regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej obiektem tym jest system miejsko-przemysłowy sprzężony z systemem miejsko-usługowym. Nie jest to stwierdzenie odkrywcze. Jednakże do tej pory, poza rozważaniami werbalnymi i ujęciami intuicyjnymi, brak w regionalnym planowaniu gospodarczym i przestrzennym procedur rozwiązywania problemów rozwoju w obrębie takich zespołów i systemów. Równocześnie w polityce gospodar-

czej i przestrzennej brak również instrumentów /regulatorów/ ich kształtowania. W naszym podejściu ograniczymy się - stosownie do brzmienia tematu pracy - do planowania integralnego regionalnego systemu miejsko-przemysłowego. Zapewne wymagać to będzie przyjęcia założeń wstępnych oraz analizy konsekwencji po stronie regionalnego systemu miejsko-usługowego.

4. Planowanie integralne programu inwestycyjno-lokalizacyjnego

Problemy i procedury planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego regionu zurbanizowanego stanowią rozwinięcie jego wcześniejszego zastosowania do wyznaczenia struktury funkcjonalno-przestrzennej. Jest to wyrazem ciągłości, kontynuacji dotychczasowego podejścia rozpoznawczo-koncepcyjnego do planowania integralnego. W planowaniu integralnym programu inwestycyjno-lokalizacyjnego regionu zurbanizowanego należy zatem przyjąć, że w boryzonce kierunkowym ustalony został zbiór funkcji regionotwórczych stanowiących o przyszłości regionu zurbanizowanego oraz, że wytypowany w nim został pewien określony zbiór ośrodków dla ich podjęcia lub kontynuacji. Natomiast w okresie perspektywicznym wyznaczone zostały podstawowe dziedziny działalności oraz odpowiednie dla nich ośrodki węzłowe, które przy uwzględnieniu kryterium podaży nakładów i wielkości rynku współtworzą zespoły funkcjonalno-przestrzenne, a w interesującym nas zakresie regionalny system miejsko-przemysłowy.

Planowanie integralne programu inwestycyjno-lokalizacyjnego przy niezmienionych w stosunku do struktury funkcjonalno-przestrzennej obiektach posługuje się jednak własną procedurą oraz własnym sposobem oceny i wyboru. Podstawą koncepcyjnego sprecyzowania planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego jest w pierwszym przybliżeniu upodmiotowienie podstawowych dziedzin działalności przemysłowej i usługowej. To upodmiotowienie uzyskuje się przez posłużenie się przedsiębiorstwami jako tymi jednostkami gospodarczymi, które samodzielnie podejmują decyzje inwestycyjne i których decyzje inwestycyjne nie tylko podlegają ocenie regionu /podmiotu regionalnego/, ale także podmiot ten podejmuje w stosunku do nich decyzje lokalizacyjne.

Przedsiębiorstwa sterowane centralnie /zaliczane do podstawowych dziedzin działalności przemysłowej i usługowej/ zachowują się przestrzennie stosownie do oceny własnych korzyści i kosztów. Natomiast podmiot regionalny /rozpoznając ośrodki aktualnej lub potencjalnej lokalizacji tego typu przedsiębiorstw/ ocenia społeczne czyli tzw. zewnętrzne korzyści i koszty. Podmiot ten mając na względzie ukształtowaną i kierunkową strukturę funkcjonalno-przestrzenną, a tym samym kształtowanie systemu miejsko-przemysłowego oraz miejsko-usługowego /dla okresu perspektywicznego/ poddaje ocenie zadania przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie. Chodzi tu o taką ocenę zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw, która obejmować będzie okres umożliwiający również rozpoznanie skutków ich realizacji, praktycznie biorąc nie będzie on przekraczać dziesięciu lat. Poza naszym zainteresowaniem znajduje się bieżąca ocena regionalna zadań produkcyjnych przedsiębiorstw sterowanych centralnie, na podstawie której kształtują się m.in. bieżące dochody i wydatki przedmiotu regionalnego.

Zadania inwestycyjne przedsiębiorstw /zmlerzające do restytucji, tworzenia nowych i powiększenia istniejących zdolności wytwórczych i usługowych/ podlegają ocenie z punktu widzenia celów regionu zurbanizowanego. Istotą regionalnej oceny zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych, sterowanych centralnie w aspekcie celów regionu zurbanizowanego jest dostatecznie pełne zbadanie możliwości przekształceń jego struktury oraz wyznaczenie kierunków i instrumentów jej rozwoju, zgodnych z rozwiązaniami funkcjonalno-przestrzennymi. Na cele regionu - zgodnie z ustaleniami planowania struktury funkcjonalno-przestrzennej - składają się bowiem kierunkowe przekształcenia /rozwój struktury/, które wynikają z cyklicznie ponawianego porównywania końcowego i wyjściowego jego stanu. Na podstawie analizy porównawczej końcowego /przesuwanego w czasie/ i wyjściowego stanu regionu możliwe jest rozpoznanie wiodących problemów przekształceń strukturalnych²⁷, przekształceń "regionotwórczych" funkcji i ośrodków, a bardziej konkretnie podstawowych działalności gospodarczych i ośrodków miej-

²⁷ M. Kochanowski: Zasady metodyczne planowania rozwoju regionalnych systemów osadniczych. ZN Politechniki Gdańskiej 286. Gdańsk 1978, ss.80-81.

skich w zespoły: miejsko-przemysłowy i miejsko-usługowy.

System miejsko-przemysłowy /i miejsko-usługowy/ jest z tej strony konsekwencją faktu, że wszystko co zachodzi /lub zachodzić będzie/ w regionie zurbanizowanym odbywa się w warunkach wzajemnych powiązań i zależności, w których każda działalność i każdy ośrodek poddane są wzajemnym wpływom oraz oddziaływaniu wspólnego otoczenia zewnętrznego. Natomiast z innej będzie on skutkiem prowadzenia przez podmiot regionu zurbanizowanego określonej polityki inwestycyjno-lokalizacyjnej, u podstaw której leży regionalna ocena zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie. Chodzi w niej o zbadanie kierunków rozwoju struktury /systemu/, które implikują zadania inwestycyjne przedsiębiorstw sterowanych centralnie. Ocena ta prowadzić będzie w efekcie końcowym do wyboru programu inwestycyjno-lokalizacyjnego. W warstwie programowej, planowanie integralne /dzięki specjalnej ocenie zadań inwestycyjnych/ służyć będzie rozwiązywaniu problemów przekształceń gospodarczych działalności /przemysłowych i usługowych/ i ośrodków miejskich w zespoły funkcjonalno-przestrzenne, zapewniając tym samym rozwiązywanie tych problemów w sposób całościowy.

Trzeba jednak pamiętać, że kierunkowe przekształcenia stanu regionu zurbanizowanego nie stanowią celu samego w sobie. Umożliwiają one osiągnięcie określonych wartości społecznych, według których już wcześniej rozpoznawano pożądaną strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Ponieważ system wartości społecznych regionu podlega przemianom, stąd również cel przekształceń jego stanu podlegać musi nieustannej aktualizacji. Przy tej okazji potrzebne jest wreszcie dokonanie wstępnego zabiegu definicyjnego w odniesieniu do pojęcia struktury funkcjonalno-przestrzennej i przekształcającego ją programu inwestycyjno-lokalizacyjnego regionu zurbanizowanego. Dla celów naszego podejścia przez strukturę funkcjonalno-przestrzenną regionu zurbanizowanego rozumiemy łańcuchową jego budowę. Chodzi tu o łańcuchy funkcjonalno-przestrzenne /znajdujące odbicie w treści programu inwestycyjno-lokalizacyjnego/, w których relacje kolejności i sąsiedztwa funkcji i ośrodków regionotwórczych regulują systemy wartości i norm społecznych. Natomiast układy celów i warunków regionu zurbanizowanego wyznaczają

kolejność i lokalizację zadań inwestycyjnych podmiotów gospodarczych sterowanych centralnie.

Zadania inwestycyjne przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie podlegają również ocenie z punktu widzenia warunków regionu zurbanizowanego. Są to w istocie warunki ośrodków miejskich, które wytypowane zostały jako najbardziej zasługujące do wypełniania funkcji regionotwórczych i rozwijania działalności podstawowych. Rozpoznanie warunków podstawowych ośrodków regionalnych, tj. ośrodków miejskich, którymi operuje podmiot regionalny, umożliwi weryfikację zasadności różnych możliwych kierunków rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu zurbanizowanego implikowanych przez zbiór ocenianych zadań inwestycyjnych. Bez ich rozpoznania regionalna ocena zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw sterowanych centralnie byłaby niekompletna.

Na warunki regionu zurbanizowanego podlegające konkretyzacji w zbiorze ośrodków, którym nadaje się rangę regionalną /i umożliwiające podjęcie zabiegu selekcji kierunków rozwoju jego struktury pod wpływem zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw przemysłowych sterowanych centralnie/ składają się zasoby czynników regionalnych /pierwotnych/ takich jak ziemia, woda, surowce, paliwo, energia. Są to również w coraz bardziej istotnym zakresie produkty pośrednie będące przedmiotem wymiany międzyprzemysłowej. O przepływie tych czynników /i ich dostępności/ decydują podsystemy infrastruktury regionalnej w postaci wyspecjalizowanych systemów zaopatrzenia /systemu wodociągowego, transportowego, energetycznego, telekomunikacyjnego itp./. Łączne rozpoznanie wymienionych warunków powinno być objęte diagnozą i prognozą rozwoju sytuacji techniczno-zasobowej regionu zurbanizowanego.

Natomiast na warunki regionu zurbanizowanego podlegające konkretyzacji w zbiorze ośrodków, którym przypisuje się rangę regionalną /i umożliwiające wybór kierunków rozwoju jego struktury pod wpływem zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw usługowych sterowanych centralnie/ składają się w pierwszym rzędzie warunki demograficzne. Oddziałują one na skalę popytu regionalnego. Równocześnie są one efektywnie kształtowane przez tradycje kulturowe i rosnący potencjał dochodowy społeczności regionalnej. Nie mniej

istotne znaczenie od potencjału demograficznego i dochodowego ma dostępność komunikacyjna i telekomunikacyjna ośrodków miejskich o randze regionalnej. Warunki demograficzne, dochodowe i komunikacyjne regionu zurbanizowanego umożliwiają selekcję kierunków rozwoju jego struktury i zarazem determinują wybór przez przedsiębiorstwa usługowe ośrodków miejskich dla potencjalnie najbardziej korzystnej lokalizacji. Rozpoznanie wymienionych warunków winno stanowić przedmiot diagnozy i prognozy sytuacji społeczno-rynkowej regionu zurbanizowanego.

Diagnoza i prognoza rozwoju sytuacji techniczno-zasobowej oraz społeczno-rynkowej regionu zurbanizowanego powinny podlegać - przed ich wykorzystaniem jako podstawy selekcji kierunków rozwoju jego struktury pod wpływem analizowanego zbioru zadań inwestycyjnych - weryfikacji z punktu widzenia regionalnego systemu norm. W obrębie regionalnego systemu norm znajdują się normy jakości poszczególnych elementów środowiska naturalnego /powietrza, wody i gleby/. W systemie tym znajdują się również wymagania dotyczące warunków życia społeczności regionalnej. Do norm tych można również zaliczyć normy kwalifikacji i kompetencji poszczególnych grup zawodowych społeczności regionalnej niezbędnych w działalności przemysłowej i usługowej. Wymienione systemy norm stenowią, w porównaniu z systemem wartości, bardziej sprecyzowane wymagania. Przy użyciu tych wymagań dokonuje się oceny rozwoju sytuacji regionalnej. Zróznicowane warunki ośrodków regionu zurbanizowanego, pretendujących do rangi ośrodków o znaczeniu regionalnym, wpływają - przy jednakowym poziomie wymagań - na równoczesne różnicowanie się poziomu ich atrakcyjności dla przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie.

Ujmując planowanie integralne regionalnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego na tle:

- zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie,

- celów /i problemów/ regionu zurbanizowanego definiowanych jako rozwój /przekształcenia/ jego struktury implikowane przez zbiór zadań inwestycyjnych,

- warunków /i sytuacji/ ośrodków miejskich o randze regional-

nej jako podstawy dopuszczalności przekształceń strukturalnych implikowanych przez zbiór zadań inwestycyjnych,

dochodzimy do zamknięcia pierwszej części ustaleń koncepcyjnych. Z dokonanego przybliżenia wynika, że podmiot regionalny planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego regionu zurbanizowanego winien posługiwać się logiką obejmującą zadania, cele i warunki. Nie chodzi przy tym o dedukowanie zadań z celów i warunków, jak tego uczy teoria planowania²⁸. Problem jest tu inaczej postawiony, a mianowicie z założenia autonomizacji przedsiębiorstw /w relacji do regionu/ i podejmowanych przez nich zadań /wśród których interesuje nas wyłącznie klasa zadań inwestycyjnych/ wynikają konsekwencje dla regionu w postaci możliwych kierunków rozwoju jego struktury. Jednakże spośród różnych ich wariantów dopuszczalne są tylko te, które spełniają warunki sformułowane przez ośrodki miejskie o randze regionalnej. W ten sposób podlega też regionalnej weryfikacji lista zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw sterowanych centralnie. Ścisłej biorąc, w stosunku do tych przedsiębiorstw zachodzi konieczność sprecyzowania przez podmiot regionalny odpowiedniej polityki inwestycyjno-lokalizacyjnej. Tek powiązane zadania, cele i warunki konkretyzują podstawy integracji regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej w system miejsko-przemysłowy. W szczególności poziom tej integracji określają wzajemnie powiązane zadania inwestycyjne centralnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych sterowanych centralnie, skutkujące całościowym rozwojem struktury /systemu miejsko-przemysłowego/ regionu zurbanizowanego /zgodnym z założeniami po stronie struktury funkcjonalno-przestrzennej/. Poziom tej integracji jest równocześnie regulowany warunkami ośrodków regionalnych, bez łącznego przestrzegania których, nie można dopuścić do podjęcia realizacji zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw sterowanych centralnie w wymienionych ośrodkach regionu zurbanizowanego.

Powyższe, pierwsze przybliżenie do planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego oparte na ocenie regional-

²⁸ J.Z. Majminas: Procesy planowania w gospodarce narodowej. Aspekt informacyjny, PWE, Warszawa 1974, ss.189-191.

nej zadań inwestycyjnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych starowanych centralnie należy bardziej zoperacjonalizować. Można tego dokonać za pomocą przejścia z kategorii zadań na kategorię projektów /inwestycyjnych/. W ten sposób można będzie wypełnić lukę istniejącą w wielkoprzestrzennym i makroekonomicznym planowaniu regionalnym, która dotyczy zakresu stosowania w nim analizy kosztów i korzyści. Wprowadzenie elementów analizy kosztów i korzyści do planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego uruchamia jego bezpośredni styk z procesami decyzyjnymi bez czego mogłoby ono pozostawać jedynie w sferze nieoperatywno-strategicznej. Taka też sytuacja występowała w polskiej praktyce planowania regionalnego do 1975 r. i trwa do dnia dzisiejszego po jego rozczłonowaniu na planowanie zagospodarowania przestrzennego województw i planowanie rozwoju makroregionów.

W planowaniu integralnym programu inwestycyjno-lokalizacyjnego celowe jest dokonywanie oceny efektów /korzyści i kosztów/ zewnętrznych każdego pojedynczego projektu inwestycyjnego bądź ich zbioru. Efekty te zarówno pozytywne jak i negatywne wywołane przez dany projekt względnie przez zbiór projektów w poszczególnych ośrodkach regionalnych ich lokalizacji powinny być rozpoznane oraz oceniane w regionalnym systemie miejsko-przemysłowym.

Problem korzyści i kosztów zewnętrznych wiąże się przede wszystkim z procesem industrializacji. Od strony korzyści są to różnego typu efekty, wynikające z naśladownictwa, korzystania z doświadczeń, wzbogacania kwalifikacji, a skończywszy na inspiracji twórczej, pobudzaniu do działania i szeroko pojętej dyfuzji innowacji. Natomiast od strony kosztów za standardowe ich składniki uważa się różne formy zanieczyszczenia środowiska naturalnego, a także różne objawy patologiczne środowiska społecznego jako "produkty uboczne" procesu industrializacji. Zwłaszcza skutki ekologiczne /zanieczyszczenia/ uzmysłwiają nam koszty zewnętrzne industrializacji i zarazem "zewnętrzność" ich doświadczenia przez poszczególne społeczności regionalne. Wymienione korzyści i koszty zewnętrzne można w całym bogactwie form zaobserwować w regionach zurbanizowanych o specjalizacji przemysłowej. Ujmując problem wstępnie i w sensie czysto ekonomicznym są to korzyści i koszty zewnętrznych powiązań każdego projektu przemysłowego /in-

westycji przemysłowej/. Stąd też dla rozpoznania i oceny kosztów i korzyści zewnętrznych dokonuje się analizy tzw. sprzężeń progresywnych i regresywnych. Ocena regionalna sprzężeń progresywnych i regresywnych projektów przemysłowych ujawnia kilka możliwości podejścia do planowania integralnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego. Dwa z nich wydają się szczególnie atrakcyjne.

Pierwsze podejście postuluje postąpienie się jednym projektem /kompleksem/ w odniesieniu do ściśle związanych ze sobą działalności. W ten sposób projekt ten /a raczej kompleks/ odnosi się do pewnego pakietu sprzężonych działalności dzięki czemu następuje internalizacja korzyści i kosztów zewnętrznych. Powyższe umożliwia pokonanie trudności wynikających z oceny skutków zewnętrznych każdego projektu z osobna²⁹. Takie postępowanie prowadzi do identyfikacji łańcucha skutków zewnętrznych /wykraczających również poza podstawowe działalności i ich regionalne ośrodki/ odpowiednio do sposobu pojmowania struktury funkcjonalno-przestrzennej i programu inwestycyjno-lokalizacyjnego regionu zurbanizowanego.

U podstaw drugiego podejścia znalazła się ściśle techniczna kategoria kompleksu, która posłużyła do określenia zbioru przedsiębiorstw, w którym jedno zakupuje większość produkcji od wszystkich pozostałych lub pewne przedsiębiorstwa zbywają większość swojej produkcji pozostałym wchodzącym w skład zbioru. Tam gdzie taki zbiór technologicznie sprzężonych projektów może zostać sformowany, celowe jest dokonanie standardowej analizy korzyści i kosztów dla całości kompleksu. Jednak i w tym podejściu kompleksy nie powinny być rozpatrywane jako zbiory ściśle technicznie zdeterminowane, co oznacza, że należy równocześnie rozpatrywać możliwości zarówno pozyskiwania nakładów spoza kompleksu, jak i sprzedaży zewnętrznej występującej w nim produkcji pośredniej³⁰.

²⁹ L. Squire, H.G. Van der Tak. Op.cit.,ss.21-23.

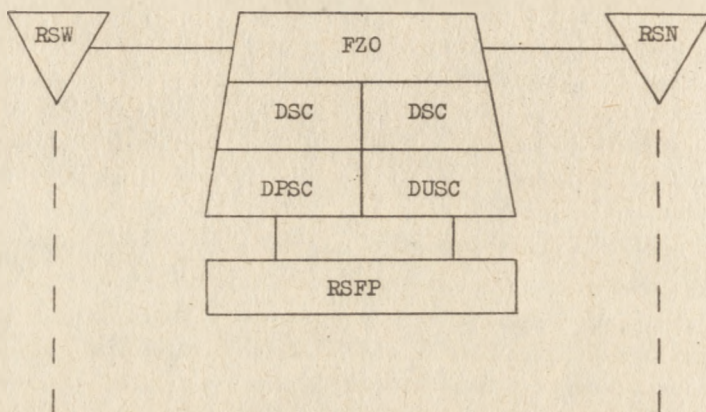
³⁰ I.M.D. Little, J.A. Mirrlees: Project Appraisal and Planning for Development Countries, Heinemann Educational Books, London 1974, ss.346-347.

W obydwu wymienionych podejściach tkwi schemat integracji projektów /inwestycji/ w program, wyprowadzony z koncepcji sprzężeń progresywnych i regresywnych. W pierwszym z nich dochodzimy do analizy systemowej skutków projektów przemysłowych dla regionu zurbanizowanego jako całości, ujmowanych jako ich korzyści i koszty zewnętrzne. Uzyskujemy przez to logiczne zamknięcie całościowej formuły planowania integralnego. Natomiast w drugim podejściu ukazany został taki szczególny przypadek analizy systemowej, w której specjalne znaczenie przypisano sprzężeniom technicznym. Jest to przypadek integracji pionowej przedsiębiorstw /i ich projektów/, dla których istotne znaczenie ma skala produkcji i koszty transportu /zrelacjonowane względem kosztów magazynowania/. Korzyści takiej integracji są również argumentem dla tworzenia podsystemów zaopatrzenia /infrastruktury/, które mogą być wspólnie użytkowane przez przedsiębiorstwa tworzące kompleks.

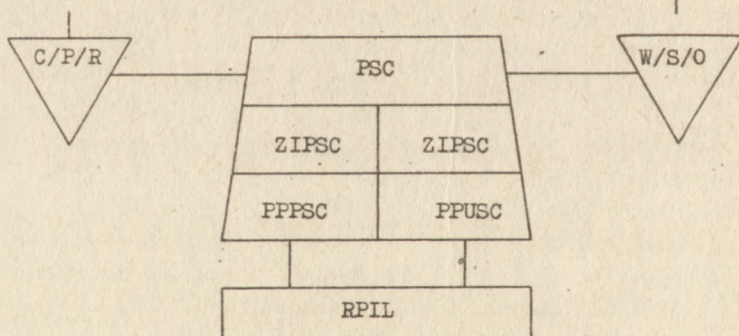
Zarówno pakiety działalności objętych systemową analizą korzyści i kosztów zewnętrznych jak i technicznie wyznaczone kompleksy przedsiębiorstw badane w kategoriach skali produkcji i kosztów transportu mają wyraźny kontekst regionalny, a w nim wymiar lokalizacyjny. Znajduje to wyraz w ujmowanych w obrębie regionalnego systemu miejsko-przemysłowego zewnętrznych korzyściach i kosztach aglomeracji oraz w rozpatrywanych na poziomie przedsiębiorstw sterowanych centralnie korzyściach i kosztach sąsiedztwa. Region zurbanizowany jako obszar kształtowany przez proces aglomeracji przemysłowej /i usługowej/ oraz występujące w nim techniczno-przestrzenne kompleksy przedsiębiorstw przemysłowych /i usługowych/ oto konkretne formy, które mogą korespondować z planowaniem integralnym programu inwestycyjno-lokalizacyjnego. Podejścia te umożliwiają bardziej poprawne postawienie problemów planowania regionalnego. W stawianiu tych problemów za punkt wyjścia należy uznać po pierwsze, antycypowany model współzależności oraz po drugie, wielokryteriową funkcję efektów zewnętrznych. Takie podejście do planowania regionalnego pozwala włączyć do oceny zadań przedsiębiorstw sterowanych centralnie oraz do oceny warunków ośrodków o znaczeniu regionalnym wszystkie pozostałe przedsiębiorstwa i ośrodki regionu znajdujące się w zasięgu oddziaływania tych pierwszych.

Schemat 1. Zarys formuły planowania integralnego rozwoju regionu zurbanizowanego o specjalizacji przemysłowej

A. Planowanie integralne regionalnej struktury funkcjonalno-przestrzennej

B. Planowanie integralne regionalnego programu inwestycyjno-lokalizacyjnego

Legenda do schematu 1

- RSW - Regionalny system wartości
- FZO - Funkcje zewnętrzne ośrodków o randze regionalnej
- RSN - Regionalny system norm
- DSC - Działalności sterowane centralnie
- DPSC - Działalności przemysłowe sterowane centralnie
- DUSC - Działalności usługowe sterowane centralnie
- RSFP - Regionalna struktura funkcjonalno-przestrzenna /złożona z działalności sterowanych centralnie i ośrodków o randze regionalnej/
- C/P/R- Cele /problemy/ regionu
- PSC - Przedsiębiorstwa sterowane centralnie
- W/S/O- Warunki /sytuacje/ ośrodków o randze regionalnej
- ZIPSC- Zadania inwestycyjne przedsiębiorstw sterowanych centralnie
- PPSC- Projekty /inwestycje/ przedsiębiorstw przemysłowych sterowanych centralnie
- PPUSC- Projekty /inwestycje/ przedsiębiorstw usługowych sterowanych centralnie
- RPIL - Regionalny program inwestycyjno-lokalizacyjny zawierający rozłożone w czasie i rozmieszczone w ośrodkach pakiety /kompleksy/ projektów.

Florian Kuźnik

TEORETYCZNE I METODYCZNE PODSTAWY REGIONALNEGO REGULOWANIA
ROZWOJU OŚRODKÓW MIEJSKO-PRZEMYSŁOWYCH

W opracowaniu przyjmuje się jako punkt wyjścia pewną określoną koncepcję regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych zwaną roboczo koncepcją analizy zachowań. Koncepcja ta sama w sobie nie posiada ograniczeń co do jej stosowania w dowolnym regionie i dla dowolnego typu ośrodków miejskich. Bazuje na założeniu, że miasto jest tworem wielopodmiotowym, gdzie każdy podmiot elementarny - użytkownik miasta - posiada autonomię decyzyjną względem władz miejskich i regionalnych, a tym samym bez informacji na temat zachowania się tych podmiotów niemożliwe jest operatywne planowanie przemian struktury miejskiej ani jakiegokolwiek planowe i skuteczne kształtowanie rozwoju miasta. Aby jednak odpowiedzieć na pytanie co to znaczy poznać zachowania podmiotów elementarnych - opisać je, wyjaśnić, przewidzieć, poddać ocenie - trzeba rozważyć i odpowiednio "ustawić" cały szereg kwestii teoretyczno-metodycznych związanych z analizą rozwoju miasta i planowaniem tego rozwoju. Dalsze rozważania i poczynione w opracowaniu uwagi odnoszą się już tylko do pewnego typu miast - ośrodków miejsko-przemysłowych rozpatrywanych pod kątem widzenia wymogów procesu regulacji ze szczebla regionalnego.

1. Klasyfikacja podmiotów elementarnych w strukturze miasta

Miasta, rzecz jasna, nie można traktować tylko i wyłącznie jako luźnego agregatu różnych podmiotów elementarnych - produkcyjnych, usługowych, konsumpcyjnych. Jest ono bowiem, niezależnie od wyznawanej doktryny społeczno-ekonomicznej, zjawiskiem specyficznym lub inaczej swoistym systemem specyficznych relacji podmiotów, czynników wytwórczych, funkcji, także całego szeregu zagadnień społecznych, ekonomicznych, kulturowych nie można rozpatrywać inaczej jak przez odniesienie do miasta jako całości¹. Jednakże operowanie tylko pojęciem miasta jest wysoce niewystarczające, gdy mowa o regulowaniu jego rozwoju. Odnosi się ono bowiem nie do warstwy przedmiotowej /fizycznej/, ale przede wszystkim i w ostateczności do warstwy podmiotowej. Regulowanie rozwoju miasta polega na oddziaływaniu na decydentów - użytkowników miasta. Ci zaś posiadają daleko idącą autonomię decyzyjną w stosunku do władzy regionalnej i miejskiej. Stąd też klasyfikacja podmiotów elementarnych musi odpowiadać tak rozumianym wymogom procesu regulacji.

Rozeznanie mechanizmów kształtujących procesy industrializacji i urbanizacji w regionie może być przydatne w planowaniu i regulowaniu jedynie wtedy, gdy istnieje możliwość wyrażenia ich w postaci sekwencji działań podmiotowych w taki sposób, aby odpowiednie szczeble decyzyjne a w szczególności władza regionalna była zorientowana co do tego, jakie podmioty gospodarcze jakie zjawiska i stany wywołują, jakie z tego czerpią korzyści, względnie ponoszą dodatkowe nakłady i w końcu jakie podejmą działania w przyszłości, by zapewnić sobie najlepsze warunki realizacji własnych celów. Przestrzeń miejską kształtuje bowiem duża liczba podmiotów elementarnych: produkcyjnych, usługowych i konsumpcyjnych, tworząc zespoły funkcjonalno-czynnikowe, przestrzenne i hierarchie decyzyjne. Mnogość i różnorodność powiązań między podmiotami, tak w sferze realnej jak i w sferze regulacji, jak również niemożliwość rozpoznania celów działania każdego podmiotu z osobna wywo-

¹ Niezależnie od sporów na temat tego czym jest miasto i jak je można definiować za J. Remy można powiedzieć, że jest ono jednostką ekonomiczną oryginalną w tym sensie, że nie redukowaną do żadnej innej. Por. J. Remy: *La ville, phénomène économique*, Bruxelles 1906, ss. 13-94.

kuje tendencje do posługiwania się przez decydenta regionalnego i miejskiego pewnymi agregatami odzwierciedlającymi najczęściej branżowe podziały jednostek działających w regionie i jego przestrzeni miejskiej. Podejście takie często spotykane w praktyce planistycznej uznać należy za w pełni uzasadnione, aczkolwiek wydaje się ono być niewystarczające do sporządzania planów działania władzy regionalnej, czyli planów wyznaczających normy oddziaływania regulujące przyszłe wybory podmiotów elementarnych w przestrzeni miejskiej regionu.

Stosowane kryteria podziału i grupowania jednostek gospodarczych - przemysłowych i usługowych - działających w strukturze regionu powinny spełniać następujące warunki odzwierciedlające wymogi planowania działań zbiorowych:

- w pierwszej kolejności muszą one respektować istniejące podziały organizacyjne jednostek gospodarczych i wynikające z nich hierarchie decyzyjne, jak również obowiązujące w poszczególnych strukturach hierarchicznych formy zarządzania,

- umożliwić techniczną charakterystykę wykonywanej działalności produkcyjnej względnie usługowej dostosowaną każdorazowo do wymogów planowania i regulowania w poszczególnych miastach i zespołach miejskich. Chodzi tu o wyszczególnienie takich cech poszczególnych jednostek organizacyjnych, które odzwierciedlałyby sposób wykorzystania i zapotrzebowanie na czynniki rozwoju /lokalizacyjną/ dające się wyprowadzić z istniejących względnie projektowanych stanów struktury miejskiej /zagospodarowania przestrzennego miast/,

- umożliwić ekonomiczną ocenę funkcjonowania poszczególnych jednostek, względnie jednorodnych zbiorów tych jednostek, w strukturze regionu oraz poszczególnych miast. Oznacza to stosowanie takich podziałów, które czyniłyby sensownym rachunek nakładów i wyników, zapewniały możliwość rozpisania rzeczywiście ponoszonych kosztów i uzyskiwanych efektów między poszczególne jednostki gospodarujące, jak również wyliczenie łącznych kosztów funkcjonowania, rozwoju czy adaptacji poszczególnych miast. Powyższy postulat oznacza jedynie konieczność tworzenia możliwie przejrzystego miejskiego systemu ekonomicznego, w ramach którego poszczególne jednostki organizacyjne mogą być oceniane wedle ekonomicznych

kryteriów, co w dalszej kolejności czyni możliwym traktowanie miasta jako jednostki gospodarującej, a nie tylko jako pewnego przypadkowego agregatu różnych jednostek produkcyjnych i usługowych.

Oprócz jednostek organizacyjnych /produkcyjnych i usługowych/ wypełniających przestrzeń miejską regionu, osobne należy uwzględnić gospodarstwa domowe i pojedynczych ludzi, względnie określone grupy społeczne, jako podstawowe jednostki konsumpcyjne. Posiadają one swobodę wyboru co do czasu i miejsca pełnionych przez nie funkcji i ról społecznych. Ich zachowanie się w przestrzeni miejskiej, będące pochodną ich potrzeb, posiadanych środków pieniężnych, akceptowanego stylu życia, naśladownictwa niesie określone skutki dla funkcjonowania gospodarki miasta.

W ostateczności wszelkie jednostki podstawowe występujące w przestrzeni miejskiej - jednostki gospodarcze /organizacje/ produkcyjne i usługowe, gospodarstwa domowe i jednostki ludzkie tworzą tę przestrzeń w takim stopniu, jaki wynika z funkcji, które pełnią wchodząc we wzajemne związki między sobą i zbiorowo wykorzystując te czynniki rozwoju, których dostarcza struktura miejska, to znaczy te, które dostępne są dla poszczególnych jednostek w poszczególnych miastach.

Stwierdzenie, że przestrzeń miejska - pojedyncze miasta, zespół miejski, sieć osadnicza regionu - kreuje względnie dostarcza czynników rozwoju w znaczeniu zasobów, że są one dostępne przestrzennie w danym miejscu przy określonych warunkach natury technicznej, ekonomicznej i społecznej, można je wykorzystywać ponosząc w tym celu różne w różnych miejscach nakłady i osiągając zróżnicowane przestrzennie efekty. Można więc w ostateczności stwierdzić, że przestrzeń miejska kreuje nie tyle same czynniki rozwoju, co warunki ich pozyskiwania. Natomiast jednostki podstawowe funkcjonując w tej przestrzeni tworzą pewne kompleksy funkcjonalno-czynnikowe, których skala i wewnętrzna struktura zależy z jednej strony od cech poszczególnych jednostek podstawowych, a z drugiej od cech przestrzeni miejskiej wyrażających się w kate-

goriach korzyści dostępnych dla poszczególnych jednostek². Na tym tle, uwzględniając sprzężenie zwrotne między cechami przestrzeni miejskiej a cechami tworzących się jednostek podstawowych można formułować problemy rozwoju i zagospodarowania przestrzennego regionu.

Na tle powyższych warunków, umożliwiających rozpoznanie procesów urbanizacyjnych w ujęciu podmiotowym, można określić rolę miasta /jednostki osadniczej/ jako pewnego typu jednostki podstawowej. W pierwszym rzędzie miasto jawi się nam jako forma agregacji jednostek podstawowych, rodzaju organizacji gospodarczych, gospodarstw domowych. Jednostki te bowiem tworzą miasto, decydują o jego funkcjach zewnętrznych i wewnętrznych, o sposobie wykorzystania przestrzeni. Jednakże miasto posiadając władzę jest jednostką decyzyjną /podmiotem/, kooperuje z innymi jednostkami podstawowymi, będąc ich partnerem. Ponadto miasto z punktu widzenia ekonomiki - nakładów i efektów - jest czymś więcej niż tylko sumą funkcjonujących na jego obszarze podmiotów elementarnych, posiada swoje specyficzne potrzeby, cele, system wartości, musi więc być - do pewnego stopnia - traktowane jako jednostka podstawowa.

2. Zachowania podmiotów elementarnych w ośrodkach miejsko-przemysłowych regionu

Same wyrażenie "zachowanie się podmiotów" np. gospodarczych jest dość wieloznaczne, używane bardzo często w sposób dowolny i rzadko definiowane. Należy ono do wyrażen potocznych, co do których domniemywa się, że jest zrozumiałe w kontekście innych słów, wyrażen lub łatwo zastępowalne przez takie terminy jak działanie, postępowanie. Nie należy ono również do podstawowego zbioru kategorii ekonomicznych. Na gruncie takich dyscyplin naukowych jak socjologia, psychologia, prakseologia problem ten przedstawia się

² Z. Barczyk, P. Kuźnik: Kompleks przemysłowo-urbanistyczny - próba podejścia normatywnego, [w:] Planowanie kompleksów społeczno-gospodarczych. Praca zbiorowa pod red. A. Klasika: Materiały na konferencję naukową, Warszawa-Katowice 1979.

o wiele korzystniej, niemniej uściślenia tam czynione odnoszą się do zachowań ludzkich i to w kontekście raczej mało przydatnym dla badań ekonomicznych. W każdym bądź razie zachodzi konieczność re-interpretacji tego pojęcia, co szczególnie zaznacza się w badaniach ekonomicznych nad procesami kierowania gospodarczego. Cała problematyka planistyczno-regulacyjna, w sensie planowania i regulowania gospodarczego szeroko rozumianego, zahacza o to, co można nazwać zachowaniami ekonomicznymi podmiotów wszelkiego rodzaju, a więc nie tylko jednostek ludzkich ale również jednostek organizacyjnych. Wszelkie koncepcje kierowania, a w ich ramach regulowania rozwoju złożonych systemów ekonomicznych, tracą rację bytu gdy nie uwzględniają czynnika zachowania się podmiotów gospodarczych jako czynnika aktywnego, względnie autonomicznego w stosunku proponowanych zmian i przekształceń w strukturach przedmiotowych.

W celu bliższego opisu i objaśnienia problematyki zachowań podmiotów gospodarczych /elementarnych/ w przestrzeni miejskiej regionu, według klasyfikacji tych podmiotów przedstawionej w poprzednim podrozdziale, posłużyć można się analizą systemową. Jej wysoki stopień ogólności pozwala na ujęcie syntetyczne umożliwiające wspólne dla wszystkich, zróżnicowanych przecież podmiotów gospodarczych określenie kategorii zachowań. Każdy system można podzielić na dwa zbiory. Jeden zbiór to część stała systemu, jego struktura, za pomocą której można go identyfikować. Natomiast część druga, zmienna, to właśnie zachowanie systemu, które jest pewnym objawem jego pracy - funkcjonowania³. Zachowanie się systemu /podmiotu gospodarczego/ uzewnętrznia się poprzez kontakt z otoczeniem jako oddziaływanie na to otoczenie. Zachowanie systemu można w najprostszy sposób charakteryzować odczytując i opisując stany jego wyjść, zmiany na wyjściach, bądź też dokonując waloryzacji elementów wektora wyjść. W ostateczności każdy kierunek zmiany zachowania się systemu jest wyznaczony przez określoną kolejność stanów jego wyjścia⁴. Należy odróżnić tu jednak dwie sprawy.

³ G.M. Weinberg: Myślenie systemowe, WNT Warszawa 1979, ss.251-252.

⁴ J.Z. Majmigas: Procesy planowania w gospodarce narodowej /aspekt informacyjny/, PWE Warszawa 1974, s.65.

Pierwsza to sam akt rejestracji zachowań, ich opisu, względnie porządkowania. Można tego dokonać poruszając się wyłącznie w przestrzeni stanów wyjścia systemu. Zachowania są wtedy tym co system sam ujawnia, tym co łatwo poddaje się obserwacji i zewnętrznej ocenie dokonywanej z punktu widzenia obserwatora, nawet gdy nic nie można powiedzieć o samej strukturze systemu, a w dalszej kolejności przyczynach takiego a nie innego zachowania. Zachowanie się systemu można wtedy zdefiniować jako zbiór pewnych określonych cech systemu, a ściślej cech jego funkcjonowania w ramach jakiegoś szerszego otoczenia⁵. Takie podejście nie wyczerpuje jednak, jak można sądzić, całej różnorodnej tematyki obserwacji i rejestracji zachowań, a pośrednio również definicji zachowań. Można bowiem popatrzeć na zachowania jako na pewne cechy funkcjonowania systemu ale uwzględniając również przestrzeń jego wejść, czyli szukając relacji jakie zachodzą między stanem i zmianami na wejściach a stanem i zmianami na wyjściach. W tym przypadku uwzględniając zależności typu bodziec - reakcja można rejestrować zachowania się systemu, określać pewne uzewnętrzniające się cechy jego funkcjonowania⁶. Będzie to jednak nieco inna sytuacja niż poprzednia, co jednocześnie powoduje zmianę interpretacji samej kategorii zachowania.

Jak z powyższego widać już w fazie rejestracji zachowań mogą pojawić się różne podejścia i różne sposoby definiowania zachowań. Sądzić również można, iż obydwa zasygnalizowane tu podejścia są prawomocne, a co najważniejsze wzajemnie uzupełniające się, co zostanie przeanalizowane w dalszej części opracowania.

Natomiast kwestia druga wiąże się z problematyką objaśniania zachowań i możliwymi do zastosowania tu podejściami badawczymi. Wyjaśnienia zachowań danego systemu, czyli podania przyczyn, które je wywołują, można dokonać przez odniesienie do struktury systemu oraz do pewnych, uznanych za istotne właściwości otoczenia. Zachowania systemu są bowiem "produktem" jego struktury modyfiko-

⁵ Taką definicję zachowań ekonomicznych podaje między innymi J. Szczepański /jako pewne cechy działalności poszczególnych jednostek gospodarczych/ - J. Szczepański: Socjologiczne analiza zachowań gospodarczych, Ekonomista 5-6, 1980.

⁶ J. Kornai: Anti-Equilibrium. Teoria systemów gospodarczych, PWN Warszawa 1977, s.75 /def. funkcji reakcji/.

wanym każdorazowo przez wpływ otoczenia, tak że w sumie nie występuje tu prosta zależność typu: każda struktura wywołuje zawsze te same zachowania. Korzystając z pojęcia "różnorodności systemu" /według Ashby'ego/ można powiedzieć, że początkowa różnorodność zachowania się systemu jest zawsze określona przez stan elementów jego wewnętrznej struktury, relacje między tymi elementami oraz przez oddziaływanie otoczenia⁷. Rzecz jednak w tym, że wszystkie wyszczególnione dotąd czynniki wywołujące takie a nie inne zachowania, lub stale /fazowo/ modyfikujące zachowania są trudne do uchwycenia, rozpoznania, a skala trudności wzrasta wraz ze stopniem złożoności danego systemu. Mimo to jednak droga do wyjaśnienia zachowań wiedzie bezpośrednio lub pośrednio przez wyjaśnianie struktury systemu - jego wewnętrznej logiki działania w takim ujęciu jak występuje to w badaniach operacyjnych /np. w przypadku jednostek organizacyjnych przemysłowych, usługowych/, motywów postępowania, akceptowanych zbiorów wartości, przyzwyczajzeń /np. w przypadku osób - konsumentów, gospodarstw domowych itp./

Możliwe są tu jednak do zastosowania dwa podejścia badawcze lub inaczej dwie ogólne zasady postępowania: zasada białej skrzynki i zasada czarnej skrzynki. Obydwie zasady, dobrze znane i wielokrotnie opisywane w literaturze z zakresu badań systemowych, traktowane są dla celów niniejszego opracowania jako wzajemnie dopełniające się lub też jako wariantowe - wzajemnie zastępowalne, oczywiście z pewnymi zastrzeżeniami. Według zasady białej skrzynki znajomość struktury systemu, składu elementów, ich hierarchicznej ważności, typów relacji między elementami, trwałości tych relacji itp. pozwala wydedukować zachowania się systemu, niekiedy tylko w przybliżeniu, wariantowo, niemniej jednak zawsze objaśnianie zachowań musi być poprzedzone opisem i objaśnieniem struktury systemu - analiza struktury wyznacza pole i zakres analizy zachowań. Natomiast zasada czarnej skrzynki zakłada poniekąd przedstawienie kolejności analiz. Ogólnie biorąc pierwotną tutaj jest analiza zachowań, natomiast wtórną analiza struktury. Innymi

⁷ J.Z. Majminas: op.cit., s.65.

stowy znajomość zachowań danego systemu pozwala wnioskować na temat jego struktury. Gdy jednak tak rozumiana zasada i wynikająca z niej procedura postępowania potraktować statystycznie, można łatwo wpaść w pewnego rodzaju prosty krąg tautologiczny - znajomość zachowań jest podstawą objaśniania zachowań. Cały ten dylemat ulega jednak zasadniczemu przekształceniu, gdy problem wyjaśniania zachowań potraktuje się jako proces wielofazowy. Podstawowe nie jest wtedy pytanie co z czego wynika, ale od czego zacząć. Zasada czarnej skrzynki /zmodyfikowana/ odpowiada wtedy, że należy rozpocząć całą procedurę wyjaśniania istoty zachowań od rejestracji zachowań i przyjęcia pewnej hipotezy wyjaśniającej te zachowania, to z kolei pozwala na ukierunkowanie analizy struktury tak w sensie wybiórczego i uproszczonego /modelowego/ jej potraktowania, jak i w sensie przyjęcia hipotezy wyjaśniającej daną strukturę. Analiza struktury i weryfikacja dotyczących jej hipotez modyfikuje w następnych etapach analizę zachowań.

Jak z powyższego wynika, obydwa sposoby postępowania mogą prowadzić do tego samego celu - rozpoznanie zachowań, jednakże jak gdyby "po drodze" niesą ze sobą wiele ubocznych kwestii istotnych dla organizacji procesu planowania i regulowania. Władza regionalna lub władze miejskie, jako jednostki regulujące rozwojem ośrodków miejsko-przemysłowych na obszarze regionu, zmuszone są dokonywać metodycznych wyborów nie tyle według kryterium logicznej swartości czy poprawności /tego co metodycznie lepsza/, ale raczej według kryterium wykonalności, możliwości stosowania danej procedury badawczej /tego co wykonalne a jednocześnie zadowalające/. Przyjmując bowiem założenie, że znajomość zachowań podmiotów gospodarczych funkcjonujących w przestrzeni miejskiej regionu, tak w sensie rozpoznania rzeczywistych zachowań, jak i w sensie konstrukcji wzorca zachowań pożądaných, jest warunkiem podstawowym uruchomienia procesów regulacji, Trzeba rozstrzygnąć kwestię badania zachowań w ramach całego procesu kierowania rozwojem ośrodków miejsko-przemysłowych regionu /planowania i regulowania/, a nie tylko w ramach oddziaływań regulacyjnych, czyli związanych z wykonywaniem przyjętych uprzednio w planach założeń rozwojowych. Można wprawdzie przyjąć, że regulować rozwój miast znaczy w końcu tyle, co oddziaływać na zachowania podmiotów gospodarczych wypeł-

niających przestrzeń miejską, ale konstatacja tego faktu dosyć oczywistego, gdy ma się do czynienia z podmiotami o wysokim stopniu autonomii decyzyjnej w stosunku do podmiotów władzy w regionie powoduje właśnie konieczność "ustawienia" analizy zachowań pod kątem jej spójności z innymi stronami analizy przestrzeni miejskiej w fazie opisu, wyjaśniania, prognozowania i w końcu planowania łącznie z planowaniem działań podmiotowych jako bezpośredniej bazy procesów regulacji. Analiza zachowań jawi się tu więc jako zadanie ogromne lub wręcz jako ogólna wytyczna wszelkich innych analiz.

Gdyby teraz wyjść od zasady białej skrzynki to można stwierdzić, że powyższy problem jest koncepcyjnie względnie prosty. Traktuje się poszczególne podmioty gospodarcze jako pewne systemy w ramach większego systemu /supersystemu/ miejskiego i dokonuje ich analizy strukturalnej, a w oparciu o nią otrzymuje się względnie szczegółową siatkę współzależnych zachowań, którą można poddać dalszej obróbce w aspekcie prognostycznym i normatywnym. Podkreślając raz jeszcze poprawność i teoretyczną przydatność takiego podejścia wątpić jednak należy w jego wykonalność, a co najważniejsze w możliwość operatywnego stosowania w odpowiednio krótkich przedziałach czasowych. To co można tu zaproponować, to pewnego rodzaju postępowanie redukcyjne, tak względem obiektów analizy /zbioru podmiotów elementarnych/, jak i samej treści analizy /charakterystyki danych podmiotów/. Podejście takie zwane w niniejszym opracowaniu roboczo koncepcją zachowań w procesie regionalnego regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych czyni z kategorii zachowań podmiotów gospodarczych w przestrzeni miejskiej ozynniki moderujące wszelkie analizy przydatne w procesie regulacji, a w szczególności w procesie konstrukcji planu działania, jako podstawy wszelkich oddziaływań regulacyjnych. Zakłada ono wykorzystanie analizy zachowań we wszystkich możliwych warstwach - opisowej, wyjaśniającej, prognostycznej, normatywnej - nie tyle i niekoniecznie w celu zastąpienia różnych przekrojów i form analizy przedmiotowej /strukturalnej/, ale w celu ukierunkowania tej ostatniej. Oznacza to, biorąc pod uwagę wymogi procesu planowania i regulowania rozwoju, konieczność posługiwania się dwoma zbiorami zachowań podmiotów gospodarczych: zbiorem zachowań

rzeczywistych, czyli takich, jakie faktycznie mają miejsce i można je odczytać oraz zbiorem /wzorcem/ zachowań pożądaných, czyli takich, do których należy dążyć i które odpowiadają przyjętym celom rozwoju i wynikającym z celów strukturalnym /stanom docelowym, założonym ścieżkom rozwojowym itp./.

Zgodnie z postępowaniem redukcyjnym, według koncepcji zachowań proces opisu, objaśniania i prognozowania struktury przestrzeni miejskiej regionu, należy rozpocząć od rejestracji i charakterystyki różnych typów zachowań rzeczywistych, jakie mogą wystąpić lub aktualnie występują. Można tego dokonać albo w stosunku do uporządkowanego uprzednio zbioru różnych podmiotów wypełniających przestrzeń miejską, albo też w stosunku do uporządkowanego zbioru fizycznych /materialnych/ elementów ośrodków miejsko-przemysłowych. W pierwszym przypadku każdemu z podmiotów gospodarczych przyporządkowany jest pewien zestaw jego zachowań odnoszących się do różnych elementów jego otoczenia - innych podmiotów, materialnych elementów miasta, poszczególnych usług z których korzysta, produktów które nabywa, funkcji czy też ról które pełni jako wytwórca, konsument, mieszkaniec, lokator itp. Innymi słowy pojawia się tu coś w rodzaju kompleksowej charakterystyki poszczególnych podmiotów, przy czym charakterystyka ta może być zróżnicowana tematycznie w zależności od ważności danego podmiotu lub grupy podmiotów. Daje ona jednocześnie pewnego rodzaju objawowe wyobrażenie o potrzebach poszczególnych podmiotów, ich dążeniach, nie informując jednak o przyczynach różnych odczuwalnych potrzeb. Przypadek drugi zakłada inną perspektywę badawczą, chociaż w ostateczności prowadzi do tego samego. Tutaj wychodząc od poszczególnych materialnych elementów miasta - obiektów, urządzeń, większych systemów obsługi, ciągów komunikacyjnych, nabywanych produktów, usług które są świadczone - można przyporządkować im pewne typy zachowań jakie pojawiają się w przypadku korzystania z nich lub ich przywłaszczania. Każdy z takich materialnych elementów miasta jest w pewnym sensie "obudowany" zachowaniami tych grup podmiotów, które z niego korzystają, może więc być opisywany w kontekście sprawności funkcjonowania, braków, niedoborów lub rezerw, popytu, presji itp. I w tym przypadku uzyskuje się informacje na temat potrzeb, a ściślej na temat niezaspokajanych potrzeb.

Pytanie jakie w tym miejscu musi się pojawić, to właśnie pytanie o przyczyny zachowań. Sama rejestracja zachowań /charakterystyka wyjść podmiotów - systemów/ niczego jeszcze nie wyjaśnia dopóty, dopóki nie uwzględnia się wewnętrznej logiki działania danego podmiotu, motywów postępowania /struktury podmiotu/ oraz wpływu otoczenia miejskiego i regionalnego, czyli przedmiotowo ujętej struktury przestrzeni miejskiej. Jednakże opis zachowań sam w sobie pozwala na ich pewne uporządkowanie hierarchiczne, czyli według ważności, stosując prostą zdrowo rozsądkową zasadę, że ważniejsze z punktu widzenia wymogów procesu regulacji są te zachowania, które wywołują większe perturbacje w strukturze miasta, gdy czegoś brakuje, coś funkcjonuje niesprawnie itp. W najgorszym przypadku możliwe jest wyselekcjonowanie zachowań nieistotnych, a pośrednio "niekłopotliwych" podmiotów, bądź materialnych elementów miasta, czyli tego wszystkiego, co może zostać pominięte w dalszym toku analizy. W ten sposób w pierwszym przybliżeniu można dokonać redukcji przedmiotowej analizy struktury przestrzeni miejskiej.

W następnej fazie tego iteracyjnego procesu analizy zachowań rzeczywistych i analizy struktury przestrzeni miejskiej w sensie struktury rzeczowej można, przyjmując pewne hipotezy co do przyczyn zachowań, przejść do opisu szczegółowego samych podmiotów oraz wyjaśniania wewnętrznej struktury procesu decyzyjnego jaki zachodzi w każdym podmiocie - decydencie działającym na obszarze miasta /użytkownika miasta/⁸. To samo dotyczy struktury miejskiej jako całości w sensie zagospodarowania przestrzennego czyli materialnej warstwy miast, analizując np. użytkowanie terenów, funkcjonowanie infrastruktury technicznej czy też ogólny proces wzrostu miejskiego. To z kolei umożliwia podanie różnorodnych faktycznych przyczyn zachowań poszczególnych podmiotów gospodarczych, stopnia ich trwałości, podatności na zmiany ważności dla miasta i dla samych podmiotów. Można w każdym bądź razie otrzymać w miarę

⁸ W przybliżeniu chodzi o to, co Wallis nazywa funkcjonalnym wartościowaniem miasta /przez podmioty/, które jest syntezą trzech procesów: poznawania przestrzeni, określania potrzeb przestrzennych, kształtowania własnych kryteriów oceny przestrzeni. A. Wallis: Miasto i przestrzeń, PWN Warszawa 1977, s.99 i dalsze.

pełny obraz zachowań rzeczywistych wraz z ich interpretacją objaśniająco-prognostyczną. Niezależnie od ogromnej wręcz gamy możliwych do stosowania podejść analitycznych, modeli urbanistycznych globalnych - opisujących i objaśniających ogólny proces wzrostu czy rozwoju miejskiego, oraz cząstkowych - opisujących i objaśniających wybrane aspekty funkcjonowania i rozwoju miasta, np. transportu miejskiego. To co najważniejsze w niniejszych rozważaniach, to postulat traktowania analizy zachowań jako niezbędnego składnika całego procesu opisu, objaśniania i prognozowania przestrzeni miejskiej⁹. Jest to niezbędność dwojakiego rodzaju: raz jako wymóg znajomości zachowań, bo w przeciwnym razie w ogóle nie ma mowy o sensownej regulacji, a dwa jako wymóg przyporządkowania analizie zachowań wszelkich innych analiz, gdyż w ten sposób można poznać istotę zachowań podmiotów gospodarczych.

Analiza zachowań rzeczywistych to tylko część zagadnienia analizy zachowań dla potrzeb regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych w regionie. Jej dopełnieniem jest analiza zachowań pożądaných, lub inaczej konstruowanie wzorca zachowań pożądaných, czyli takich, które można uznać za pewnego rodzaju normę /kryterium/ procesu regulacji. Na pytanie skąd biorą się wzorce zachowań pożądaných odpowiedzieć dość łatwo - wynikają one z odpowiedniej transformacji przedmiotowych struktur docelowych i przyjętych uprzednie celów rozwoju. Nie wiele to jednak wyjaśnia zważywszy, że już procedury formułowania celów muszą zahaczać o rozpoznawanie zachowań, gdyż część potrzeb społecznych czy gałęziowych ujawnia się poprzez zachowania. Nie sposób również projektować struktur nie przyjmując pewnych hipotez co do ich funkcjonowania. Funkcjonowanie natomiast danych struktur zagospodarowania materialnego to nic innego jak efekt całego ciągu jednostkowych zachowań podmiotów korzystających dla własnych potrzeb z danych obiektów, urządzeń, zabudowanych odpowiednio obszarów itp.

Praktyka planowania urbanistycznego zna wiele spektakularnych przykładów "poprawnie" zaprojektowanych struktur, którym przyszło

⁹ W skrajnym przypadku cały proces analizy przestrzeni miejskiej i mechanizmów rządzących jej rozwojem można wyobrazić sobie jako proces analizy zachowań. Uwagi na ten temat przedstawione zostaną w punkcie 3 opracowania.

cały ambitne i szlachetne cele, odpowiadające do pewnego stopnia faktycznym potrzebom społecznym, ale nie odpowiadające umiejętnościom użytkowników, ich nawykom, akceptowanym wartościom ujawniającym się w postaci takich a nie innych zachowań¹⁰. To co warte wypuklenia w tym miejscu, to fakt konieczności posługiwania się wzorcem zachowań pożądanym, niezależnie od języka projektowania i kategorii, przy użyciu których usiłuje się wyrazić docelowe struktury /w sensie modelowania obiektów/, względnie pewne sekwencje rozwojowe /w sensie modelowania procesów/¹¹.

Spośród wielu możliwych do pojawienia się sytuacji można zasygnalizować dwie skrajne. Pierwsza może mieć miejsce, gdy wszelki opis, objaśnianie, prognozowanie i w końcu projektowanie działań, łącznie z ich regulowaniem, dokonywane są z uwzględnieniem analizy zachowań. Wtedy wzorzec zachowań pojawi się sam przez się niejako na drodze ewolucji. Natomiast sytuacja druga ma miejsce wtedy, gdy zaprojektowano pewne struktury zagospodarowania, określono sposób zabudowy terenu względem funkcji lub zestaw urządzeń, budowli, ciągów komunikacyjnych, które należy wybudować, przebudować czy zlikwidować, motywując to w sposób ogólny potrzebami sprawności funkcjonowania tkanki miejskiej itp. Powstaje wtedy pytanie o sposób przeprowadzenia odpowiednich działań przekształcających struktury istniejące w struktury projektowane. Zważywszy ponadto, że proponowane ewentualnie działania odnoszą się do poszczególnych podmiotów gospodarczych, wypełniających przestrzeń miejską, trzeba w końcu odpowiedzieć na pytanie co powinny robić poszczególne podmioty, czyli jak się zachowywać, aby proponowane struktury realizowały się jako wynik mechanizmu wzajemnych oddziaływań tych podmiotów. I w tym znaczeniu pojawia się pytanie o wzorzec zachowań pożądanym. Wzorzec taki da się dedukować z projektowanych struktur, będzie realny na tyle, na ile możliwe do zrealizowania i adekwatne do potrzeb są same struktury rzeczowe zagospodarowania, będzie więc w takiej sytuacji pochodną tych

¹⁰ "Modelowymi poniekąd przykładami może być cały szereg rozwiązań projektowych nowych miast, przebudowy śródmieść, realizowania osiedli mieszkaniowych w krajach Trzeciego Świata według wzorów europejskich, nie przystających do tamtejszych wzorców zachowań i systemów wartości.

¹¹ J.Z. Najminas: op. cit., s.207 i dalsze.

struktur. Między w ten sposób zarysowanymi sytuacjami skrajnymi można wyobrazić sobie wiele sytuacji pośrednich o jednej wspólnej właściwości - konstruowanie wzorca zachowań jest pewnym samoistnym zadaniem wymagającym oddzielnych analiz, wielofazowym w sensie proceduralnym i weryfikującym proponowane rozwiązania ujęte rzeczowo.

3. Zachowanie podmiotów gospodarczych a mechanizmy przemian struktury miejskiej /warianty ujęć analitycznych/

To co zwykle się nazywa mechanizmem funkcjonowania czy rozwoju struktury miejskiej poddawane może być różnorodnej analizie, uwzględniającej różne aspekty badanego problemu lub różne podejścia badawcze do przedmiotu, skali, zakresu bądź metody. Można za ryzykować twierdzenie, że wszelkie możliwe teorie, koncepcje, ujęcia modelowe wypracowane na gruncie nauk ekonomicznych lub im pokrewnych znajdują swoje odbicie i zastosowanie w badaniach z zakresu ekonomiki miejskiej. A na dodatek miasto, sieć osadnicza nie jest przecież wyłączną domeną ekonomii. Poruszając się dalej w sferze rozważań ekonomicznych i zgodnie z tematem niniejszego opracowania trzeba zastanowić się na ile analiza zachowań podmiotów gospodarczych działających w mieście /tworzących miasto/ lub analiza zachowań systemów miejskich - w tym przypadku ośrodków miejsko-przemysłowych - pozostawia choćby tylko pewien ślad w różnych koncepcjach, objaśniających bądź przewidujących rozwój i funkcjonowanie odpowiednio definiowanych systemów miejskich. Z tego też punktu widzenia można roboczo i z daleko idącym uproszczeniem podzielić wszelkie ujęcia analityczne na cztery podstawowe grupy.

Pierwszą grupę tworzą te ujęcia, które poniekąd pomijają tematykę zachowań w rozumieniu niniejszych rozważań, lub inaczej nie zajmują się charakterystyką podmiotów działających na obszarze miasta, ani też nie przyjmują jako założenia wstępnego pewnych hipotez co do typów istniejących bądź wymaganych zachowań. Operują natomiast agregatami przedmiotowymi - zatrudnieniem, typami działalności, liczbą ludności miasta, wielkością bądź skalą produkcji, funkcjami odnoszonymi do grup działalności lub miasta

jako całości, powierzchnię terenów, itp. W oparciu o nie opisują struktury miejskie jako kombinacje czynników zasobowych, funkcji o różnym zasięgu geograficznym i o różnym nastawieniu do rynków sbytu, zaopatrzenia /lokalny, regionalny, ponad regionalny/. Najczęściej są to ujęcia wywodzące się z teorii bazy ekonomicznej miast próbujące również opisywać i wyjaśniać czynniki wzrostu miejskiego oraz mechanizm takiego wzrostu. Odnosić należy tu również próby przewidywania wzrostu miejskiego w oparciu o teorię bazy ekonomicznej - według klasycznego ujęcia operującego analizę mnożników zatrudnienia, dochodów, ujęcia modelowe szczegółowo klasyfikujące różne typy działalności na podstawie badań empirycznych /Model L. Cahena i C. Ponsarda/, czy modele próbujące wyjść poza ograniczenia koncepcyjne tkwiące w samej teorii /model sekwencyjny S. Czamanskiego/¹². Do tej grupy ujęć analitycznych zaliczyć można również tak zwane koncepcje czy modele etapowego wzrostu miejskiego posługujące się dynamiczną analizą struktury sektorsalnej tak w przypadku pojedynczego miasta, jak również sieci osadniczej regionu¹³.

Cechą charakterystyczną drugiej grupy ujęć analitycznych jest przyjmowanie, jako założenia wstępnego, pewnego typu zachowań podmiotów gospodarczych w sposób ujednolicony czyli zachowań właściwych wszystkim podmiotom łącznie lub wszystkim w ramach poszczególnych typów podmiotów. Niekiedy nawet hipotezy na temat zachowań nie są wyrażone wprost, ale można je wydedukować na podstawie dalszych wywodów lub wniosków płynących z danego modelu, koncepcji itp. Typowym przykładem mogą być mikroekonomiczne teorie lokalizacji /Lösch, Weber/ zakładające prawie doskonałość zachowań podmiotu w sensie ich racjonalności ekonomicznej, trwałości, powtarzalności w czasie w stosunku do poszczególnych elementów składowych analizy ekonomicznej takich jak ceny, koszty transportu, wielkość podaży dóbr, usług, siły roboczej itp. Rozważania te są z

¹² Charakterystykę tego typu ujęć można znaleźć w pracy P.H. Derycke: *L'Économie urbaine*, PUF, Paris 1970, s. 149 i dalsze.

¹³ Por. P. Aydalot, E. Decoster, J. Bernard: *Critique de l'économie urbaine*, Ed. Cujas, Paris 1976; P.H. Derycke, op. cit.; W. Hirsch: *Urban Economics Analysis*, Mc Graw Hill 1973.

kolei przenoszone na miasto jako całość, powodując przyjęcie ściśle określonej definicji miasta jako generatora korzyści zewnętrznych, bądź traktowania miasta jako firmy /tzw. podejście organiczne/, czyli jako ośrodka powstawania korzyści, informacji i decyzji, gdzie określony typ korzyści zewnętrznych powstaje w zależności od typu organizacji miasta¹⁴. Jako następny przykład można wymienić teorie atrakcyjności miejskiej /dla miasta bądź zbioru miast/¹⁵. Pozwalają one /przynajmniej według ujęcia L.H.Klaassena/ wyszaczać i waloryzować różnego rodzaju efekty przyporządkowywane ośrodkom miejskim lub pewnym obszarom w tych ośrodkach oraz gałęziom w zależności od zmiany popytu na dobra i usługi, podaży dóbr, usług, udogodnień społecznych związanych z wyposażeniem infrastrukturalnym itd. Cały ten nurt myślenia wywodzącego się z ekonomii neoklasycznej posiada również wiele opracowań krytycznych na gruncie ekonomiki miejskiej i to wedle pryncypiów ideologicznych i ustrojowych, jak również uzupełnień i przewartościowań dostosowanych do wymogów współczesnej gospodarki kapitalistycznej¹⁶. Oprócz wyżej wymienionych typów analiz i rozważań teoretycznych nastawionych przede wszystkim na wyjaśnienia mechanizmu funkcjonowania miasta i jego gospodarki, można do tej grupy zaliczyć jeszcze te ujęcia, które zachowania różnych podmiotów gospodarczych charakteryzują zgodnie z regułami grawitacji i potencjału. Dotyczy to przede wszystkim całej gamy opracowań modelowych /tzw. modele urbanisacji/, gdzie sunifikowane typy zachowań komunikacyjnych, lokalizacyjnych kształtujących się wedle zasad przyciągania wprost proporcjonalnego do "masy" i odwrotnie proporcjonalnego do odległości względem różnych obiektów, działek terenu

¹⁴ P. Aydalot, E. Decoster, J. Hernard: op. cit., s.103 i dalsze.

¹⁵ J.M. Paelinck, P. Nijkamp: Operation Theory and Method in Regional Economics, Saxon House P.C. Heath Ltd., Parnbourg, Hants 1975, s.291 i dalsze. W tym względzie autorzy widzą, w ramach teorii atrakcji, możliwość uwzględnienia zachowań w sposób aktywny, czyli przy założeniu, że zmienia się ich natura, są niejednorodne, wymagają każdorazowo testowania itp. /s. 295/

¹⁶ M. Castels: La question urbaine. Maspero, Paris 1972; C. Potier: La logique du financement public de l'urbanisation, Mouton, Paris La Haye 1975.

przyjmowane są jako podstawowe założenia badawcze /oprócz innych założeń najczęściej wywodzących się z teorii bazy ekonomicznej/. W modelach tych niezależnie czy dotyczą całego systemu miejskiego /modele ogólne/ czy też jego wybranych części /modele cząstkowe/ zachowania podmiotów są czymś względnie stałym, przyjmowane a priori poza samą logiką modelu. Stąd też chyba bierze się główny zarzut wysuwany pod adresem tego typu ujęć /np. w stosunku do modelu I.S. Lowry'ego/ formułowany jako pominięcie analizy ekonomicznej warstwy miasta i wynikających z niej faktycznych przyczyn takich a nie innych zachowań¹⁷.

Do trzeciej grupy natomiast zaliczyć można te ujęcia analityczno-teoretyczne i empiryczne, które pewnym typom zachowań /innovacyjnych/ oraz pewnym typom podmiotów /innovacyjnych, motorycznych/ przypisują znaczenie szczególne, jako czynnikom wzrostu i rozwoju. To co charakterystyczne dla tej grupy ujęć analitycznych, w przeciwieństwie do poprzednich, to właśnie założenie zindywidualizowanego traktowania pewnych grup lub typów zachowań i samych podmiotów, stosownie do ich udziału i znaczenia w napędzaniu procesów i mechanizmów wzrostu i rozwoju gospodarczego. Przykładem poniekąd klasycznym są tu wszelkie możliwe wersje i aplikacje koncepcji biegunów wzrostu¹⁸. Koncepcje biegunów wzrostu, jak zresztą inne koncepcje wzrostu niezrównoważonego, przyjmując założenie, że wzrost, względnie rozwój, inicjowany i napędzany jest przez wybrane typy firm, gałęzi, jednostek przestrzennych - motorycznych, kluczowych, dominujących, o stałej względnie wysokiej produktywności /by przytoczyć tylko niektóre ze stosowanych nazw/ głosi dalej konieczność szczegółowej analizy opisowo-wyjaśniającej i prognostycznej takich jednostek /podmiotów/. Oznacza to między innymi badanie zachowań w celu weryfikacji tego co oczywiste, a nie tylko z definicji motoryczne, dominujące, pobudzające wzrost, a w dalszej kolejności badanie zachowań jednostek

¹⁷ P. Merlin: *Méthodes quantitatives et l'espace urbain*, Masson et C¹⁸ Editeurs Paris 1973, s.84, 85; Z. Dembowska: *Planowanie przestrzenne w ujęciu systemowym*. PWN, Warszawa 1978, ss.105-106.

¹⁸ Korzystano tu ze szczegółowego i wielowariantowego omówienia koncepcji rozwoju spolaryzowanego przedstawionego w pracy: *Elementy zintegrowanej gospodarki przestrzennej* /pod red.A. Klasika/, PWN, Warszawa 1979.

pobudzanych /indukowanych/ w celu uchwycenia, a raczej bliższej charakterystyki różnorodnych efektów polaryzacji zróżnicowanych czasowo, przestrzennie a przede wszystkim podmiotowo. W sumie to co w koncepcjach rozwoju spolaryzowanego najważniejsze, to sam fakt wkomponowania analizy zachowań w całość procedury objaśniania mechanizmu wzrostu, a między innymi wzrostu miejskiego. Polaryzacja, jako złożony i wieloaspektowy proces zmian strukturalnych, ma miejsce również w sferze zachowań.

Czwartą, ostatnią grupę ujęć analitycznych stanowią, a raczej stanowić mogłyby te ujęcia, które z kategorii zachowań czynią klucze do poznania mechanizmów rządzących rozwojem miejskim. Można jednak pokusić się o twierdzenie, że nie istnieje coś takiego jak ogólna, ekonomiczna teoria zachowań podmiotów gospodarczych¹⁹. Niemniej jednak można wskazać opracowania, które dotyczą prawie wyłącznie analizy zachowań w ramach systemów miejskich, bądź analizę zachowań umiejscawiają w ramach prezentacji i interpretacji mechanizmów wzrostu miejskiego rozumianego jako zbiór interakcji między miastami a podmiotami gospodarczymi /organizacjami/, bądź też mechanizm zmian zachodzących w przestrzeni miejskiej interpretują wprost jako mechanizm zmian w zachowaniach podmiotów wykonywujących tę przestrzeń. W pierwszym rzędzie należy wymienić tu szwedzkie opracowania geograficzno-ekonomiczne na temat kontaktów ekonomicznych, analizujące powiązania informacyjno-decyzyjne między różnymi jednostkami gospodarczymi sektora prywatnego i publicznego, naturę kontaktów według różnych grup pracowniczych pełniących funkcje kierownicze i administracyjne, przestrzenny rozkład kontaktów i wreszcie wpływ kosztów kontaktowania się na preferencje lokalizacyjne oraz kształt procesów urbanizacji²⁰.

¹⁹ Między innymi można w ten sposób odczytać sugestie J. Szczepańskiego, który wyliczając dyscypliny zajmujące się zachowaniami pomija nauki ekonomiczne /por. J. Szczepański: op.cit./.. Można by takiej teorii doszukiwać się ewentualnie w ramach ogólnej teorii konsumpcji czy teorii potrzeb ekonomicznych /por. M. Pohlville: Kategoria potrzeb ekonomicznych. Ekonomista 5-6, 1980/. Dla badań urbanistyczno-ekonomicznych przydatne są tu w dużym stopniu analizy socjologiczne /por. Z. Pióro: Procesy rozwoju aglomeracji. Z badań nad zachowaniami przestrzennymi mieszkańców aglomeracji warszawskiej, KiW, Warszawa 1977/.

²⁰ G.E. Törnquist: Contact Requirements and Travel Facilities - Contact Models of Sweden and Regional Development Alternatives

Podobnie ma się rzecz z analizą kontaktów społecznych i konstrukcją tzw. modelu czasowo-geograficznego społeczeństwa /Hägerstranda/²¹. O ile w badaniach kontaktów gospodarczych Törnqvista i jego współpracowników obiektami analizy były organizacje gospodarcze, ludzie pełniący określone role w tych organizacjach oraz jednostki osadnicze, w ramach których lub między którymi dane powiązania kontaktowe następowały, to w badaniach kontaktów społecznych i w różnych wersjach modeli czasowo-geograficznych społeczeństwa obiektami analizy są ludzie i grupy społeczne na tle wszystkich funkcji i ról jakie pełnią "wędrując" swoim indywidualnym szlakiem życiowym lub dziennym. Można więc dla każdego indywidualium wychodząc od jego potrzeb, swoistego stosunku do otoczenia /środowiska/ określić zakres kontaktów, ograniczenia wynikające z dostępności do różnych miejsc i działalności, warunki różnych form kontaktów oraz zasady czy reguły kształtowania przestrzennych struktur zagospodarowania, odpowiadających potrzebom kontaktowania się ludzi. Badanie kontaktów społecznych czy ekonomicznych jest w sumie czymś więcej niż analizą zachowań. Jeżeli w tym miejscu należy je przypomnieć, to właśnie dlatego, że stosowane w nich metody, jak również samo ukierunkowanie profilu badawczego umożliwia dostatecznie szczegółową charakterystykę zachowań. Podkreślić również warto, że nie sferują czegoś w rodzaju chwytliwej koncepcji, przy użyciu której łatwo dotrzeć do istoty badanego problemu, np. poznania mechanizmu rozwoju miejskiego, ale raczej przypominają w pewnym sensie o konieczności prowadzenia żmudnych i systematycznych badań empirycznych, jako podstawy rozpoznawania struktury przestrzeni miejskiej, w tym i zachowań jakie w tej przestrzeni występują.

Do tej grupy ujęć analitycznych, jak już wspomniano poprzednio, zaliczyć można te koncepcje badawcze, które mechanizm wzrostu miejskiego usiłują wytłumaczyć za pomocą interakcji między

In the Future /w:/ Systems of Cities and Information Flows, Lund Studies in Geography, ser. B, Human Geography 38, Lund 1973.

²¹ Na podstawie pracy A. Preda: Urbanizacja, problemy planowania krajowego w szwedzkich badaniach geograficznych, [w:] Planowanie rozwoju regionalnego w krajach europejskich, pod red. A. Kuklińskiego, PWN, Warszawa 1976, s. 222 i dalsze.

miastami i organizacjami /miasto - firma, miasto - przemysł itp./ ich koncepcyjną podbudową jest teoria dyfuzji informacji, podobnie zresztą jak w przypadku badań kontaktów czy analizy polaryzacyjnej. Przykładem mogą być prace Preda na temat wzrostu miejskiego i procesów lokalizacji²². Analizując mechanizm wzrostu miejskiego /w systemie miast/ autor ten przyjmuje założenia podobne do tych, jakie są udziałem koncepcji rozwoju spolaryzowanego - na temat czynników wzrostu, generowania i dyfuzji wzrostu, wypuklając wiodącą rolę w tym względzie dużych miast i dużych /innowacyjnych/ organizacji gospodarczych. Nie interesuje go tyle sama natura wzrostu miejskiego czy wpływ organizacji gospodarczych /motorycznych/ na wzrost miast, ale odwrotnie, wpływ wielkich systemów miejskich na to, co nazywa operacyjnymi funkcjami podejmowania /powstawania/ decyzji w jednostkach gospodarczych. W tym sensie podejście takie, zaliczane często do behavioralnego, stanowi przykład analizy zachowań /objaśnienia zachowań/ w rozumieniu niniejszego oprecowania, tłumaczącej pośrednio mechanizm wzrostu miejskiego i przemysłowego²³.

Przykładem podobnego typu jest badanie procesów urbanizacji O. Wärneryda za pomocą modelu symulacyjnego przedstawiającego współzależności między różnymi organizacjami /publicznymi i prywatnymi/ sbudowanymi hierarchicznie i geograficznie rozproszonymi²⁴. W ramach każdej jednostki organizacyjnej podejmowane są decyzje o lokalizacji jej obiektów, punktów usługowych, ośrodków kierowniczych w różnych miejscach przestrzeni geograficznej oraz decyzje o zwiększeniu zakresu i intensywności działania, co w sumie powoduje różne efekty dodatnie i ujemne, o różnym zasięgu przestrzennym. Rozpoznanie i ocena efektów tego typu, to zadanie jakie rozwiązuje model. Interesująca jest tu nie sama procedura

²² A. Pred: The Growth and Development of Systems of Cities in Advanced Economies, s.17 i dalsze. [w:] System of Cities and Information Flows ..., op.cit.; A. Pred, B. Kibel: Ogólny model procesów lokalizacji działalności gospodarczej a gry symulacyjne, [w:] Przemienne modele symulacyjne. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, s.2, Warszawa 1977.

²³ Klasycznym przykładem może być artykuł A.Preda i B.Kibela /op.cit./ budowania modelu procesów lokalizacji w oparciu o tzw. macierz zachowań /postaw/.

²⁴ O. Wärneryd: Model operacyjny dla potrzeb regionalnego planowania i regulowania rozwoju [w:] Planowanie rozwoju regional-

prezentacji i mierzenia efektów, co do której wysuwane są pewne zastrzeżenia, ale właśnie sposób interpretacji procesów urbanizacji, jako ciągu indywidualnych zachowań poszczególnych organizacji, które podejmując własne decyzje lokalizacyjno-rozwojowe zmieniają stopniowo otaczające je środowisko miejskie²⁵. Analizy procesów urbanizacji czy w wymiarze międzyregionalnym czy też "międzylokalnym", a tym bardziej próby regulowania tych procesów muszą obejmować zagadnienie grupowania organizacji, a dalej śledzenie ich zachowań, jako podstawy liczenia efektów zmian w strukturze miejskiej regionu.

Na zakończenie prezentacji ujęć badawczych, zaliczonych umownie do czwartej grupy, czyli bazujących na analizie zachowań różnych podmiotów wypełniających przestrzeń miejską, można wymienić ujęcia, które mechanizm rozwoju miejskiego przedstawiają wprost jako mechanizm zmian w strukturze zachowań wszystkich grup wzajemnie powiązanych ze sobą podmiotów. Taki sposób postępowania charakterystyczny jest dla koncepcji analitycznych czy planistyczno-regulacyjnych interpretujących miasto w kategoriach badań systemowych²⁶. Jeżeli miasto /zespół miast, sieć osadniczą regionu itp./ zdefiniuje się jako system wzajemnie powiązanych podmiotów gospodarczych - użytkowników władających na zasadzie posiadania wyłącznego, przywłaszczania, kolektywnego korzystania z różnych fizycznych elementów wypełniających zagospodarowany obszar, to w trakcie różnych analiz operować trzeba podmiotami gospodarczymi jako obiektami badania. W tym sensie więc w celu wyjaśnienia mechanizmów wzrostu miejskiego potrzebna i wystarczająca jest analiza zachowań. Poszczególnym podmiotom można wtedy przypisać pewien typ zachowań charakteryzujący ich stosunek do otaczającego świata /skosystemu/. Albo modyfikują one swoje dotychczasowe za-

nego w świetle doświadczeń międzynarodowych /pod red. A. Kuklińskiego/, PWE, Warszawa 1974.

²⁵ Zastrzeżenia te syntetycznie przedstawił A. Fred: Urbanizacja, problemy planowania ... op.cit., s.235.

²⁶ J.B. Mc Loughlin: Planification urbaine et régionale, Dunod, Paris 1972.

chowania przystosowawcze, albo zmieniają lokalizację - zachowania przestrzenno-lokalizacyjne, albo też przystosowują w nowy sposób dotychczasową lokalizację dla nowych potrzeb, zmieniając po drodze zachowania - zachowania rozwojowe²⁷. Dysponując pewnego rodzaju mapą zarejestrowanych zachowań poszczególnych typów podmiotów można dowieść ich przyczyn wynikających z odczuwalnych potrzeb, akceptowanych systemów wartości, naśladownictwa, posiadanej informacji itp. W sumie to wszystko jest niczym innym jak właśnie opisywaniem i objaśnianiem jakichkolwiek zmian zachodzących w systemach miejskich.

Na zakończenie prezentacji różnych ujęć badawczych, ze względu na ich stosunek do kategorii zachowań, można postawić kilka pytań dotyczących użyteczności poszczególnych ujęć, modeli, koncepcji w procesie formułowania wytycznych do działań regulujących rozwój ośrodków miejsko-przemysłowych. Pierwsze z nich to pytanie o porównywalność i sposób przekładania jednych analiz na inne. Wystarczy tu jedynie stwierdzić, że są one w całej swej różnorodności tylko w wąskim zakresie porównywalne, dające się sprowadzić do "wspólnego mianownika". Jeżeli tak, to powstaje następne pytanie o zasady selekcji różnych ujęć opisowych, objaśniających, prognostycznych i wybór takiego, który najlepiej w danym miejscu i czasie odpowiadałby wymogom regulacji. To już zależy od uprzedniego wyboru koncepcji regulowania, podkreślić jedynie można nie-
możliwość ominięcia problematyki zachowań, co już do pewnego stopnia rozjaśnia ciemny obraz dżungli różnych, często sprzecznych podejść, koncepcji, teorii, modeli itp. W każdym bądź razie im dane ujęcie badawcze w większym stopniu uwzględni możliwie wszechstronną analizę zachowań, tym bliższe jest tematyce regulacyjnej i łatwiejsze do aplikacji.

²⁷ J.B. Mc Loughlin - op.cit. /rozdział I/.

4. Regionalny plan działania - podstawa regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych

Poczynione dotychczas uwagi na temat struktury podmiotowej ośrodków miejsko-przemysłowych regionu, zasad grupowania podmiotów elementarnych, ich charakterystyki są pomocą zachowań, stosunku różnych form analizy przestrzeni miejskiej do analizy zachowań zacierają do jednego ogólnego wniosku: regulowanie rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych w regionie polega przede wszystkim na oddziaływaniu na zachowanie podmiotów elementarnych. Zakres przedmiotowy "regulowania rozwoju" jest na tyle szeroki, pomijając nawet różnice interpretacyjne tego wyrażenia, że można spierać się czy w oparciu o kategorie zachowań da się zbudować koncepcję regulowania - w tym przypadku ośrodków miejsko-przemysłowych. Wypowiedziana tu teza, że można i należy tak postępować, opiera się na następujących założeniach:

- podmioty elementarne posiadają duży stopień autonomii decyzyjnej w stosunku do takich jednostek regulacyjnych jak władza miejska i władza regionalna;

- posługiwanie się nakazami i zakazami jest wysoce ograniczone, gdyż nakazywać można tylko warunkowo w odpowiedzi na inicjatywę danego podmiotu, a zakazywanie rzadko kiedy redukuje różnorodność możliwych reakcji;

- władza regionalna i miejska dysponują ograniczonymi środkami własnymi /finansowymi i rzeczowymi/, tak, że bez zaangażowania środków będących w dyspozycji podmiotów nie są w stanie zmieniać istniejącej struktury zagospodarowania ośrodków miejskich.

Powyższe, raczej bezdyskusyjne, ograniczenia wyznaczają określony schemat działań regulacyjnych, w którym poszczególne podmioty jawią się jako partnerzy w grze prowadzonej przez władzę w obrębie regionu. Stosując sobie tylko znane motywy i procedury podejmowania decyzji odpowiadające ich potrzebom, podmioty te poruszają się w przestrzeni miejskiej w celu osiągnięcia określonych korzyści. Władzy regionalnej i miejskiej nie pozostaje nic innego jak śledzić ich ruchy, oceniać je, a w razie konieczności "przyglądać się bliżej" wybranym podmiotom elementarnym. Władza regionalna nie jest w stanie rozpoznać logiki działania wszyst-

kich podmiotów i każdego z osobna, tj. ich odczuwalnych potrzeb, motywów działania, celów, kryteriów wyboru itp., może natomiast śledzić ich zachowania, poddawać je ocenie według własnych kryteriów oceny, a na tej podstawie grupować podmioty ze względu na ich udział i wagność w przestrzeni miejskiej. W następstwie tego, zgodnie z tym, co uprzednio nazwane zostało postępowaniem redukcyjnym, może w stosunku do pewnych wyselekcjonowanych podmiotów /ważnych negatywnie lub pozytywnie/ przeprowadzić badania, dociekając przyczyn takich a nie innych zachowań, analizując logikę działania danego podmiotu. Wszystko po to, aby w końcu oddziaływać na zmianę zachowań, kształtować zachowania pożądane, niezależnie od tego, czy oddziaływania jakie stosuje władza regionalna lub miejska mają charakter pośredni bądź bezpośredni. W sumie więc na końcu łańcucha zależności, jakie występują między podmiotami, czynnikami zasobowymi lub podmiotami i czynnikami zasobowymi pojawia się zmiana zachowań podmiotów. Innymi słowy oddziaływania skuteczne to takie, które wywołują pożądaną zmianę zachowań. W takim oto znaczeniu można skonstatować, że regulowanie rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych regionu dotyczy regulowania zachowań podmiotów elementarnych w przestrzeni tych ośrodków. Władza regionalna i miejska czyniąc użytek ze swych kompetencji, bądź angażując środki finansowe i rzeczowe w takim zakresie w jakim stoją one do ich dyspozycji, mogą inicjować proces zmian - w ostateczności zmian w zachowaniach /oddziaływanie bezpośrednie/, którego dalszymi kontynuatorami są same podmioty elementarne angażujące własne środki i tym samym oddziałujące wzajemnie na siebie. Pojawia się więc drugi aspekt oddziaływania na zachowania - proces kształtowania się zachowań jako efekt współzależności między podmiotami /oddziaływanie pośrednie/.

Do tak rozumianego procesu regulowania zachowań jednostki regulujące - władza regionalna i miejska - muszą być odpowiednio przygotowane, to znaczy muszą posiadać całościową wizję /program/ zmian struktury ośrodków miejsko-przemysłowych, która odpowiadałaby przyjętym celom rozwoju regionu i poszczególnych miast. Regulowanie jest przecież niczym innym jak powodowaniem zmian uznanych za pożądane, chronieniem takowych, o ile następują samodzielnie, lub eliminowaniem zmian niepożądanych. Jest to końcowa faza

procesu kierowania /sterowania/. Wyznaczanie tego co pożądané, czyli normy sterowania dokonuje się w procesie planowania²⁸. System planów tych szczebli można więc uznać za niezbędną podstawę procesu regulowania. Rzecz jednak w tym, iż poszczególne elaboraty planistyczne mogą być sporządzane w różnej formie, dotyczyć różnych problemów, posługiwać się językami odmiennych teorii czy koncepcji rozwoju czy wreszcie w odmienny sposób definiować i opisywać przestrzeń miejską.

Przykłady różnych form planowania miejskiego i regionalnego, różnych typów planów i procedur planowania można by mnożyć prawie w nieskończoność. Przydatne w tym temacie mogą być te klasyfikacje planów i procedur, które wyrażają sobą pewien stosunek do warstwy podmiotowej miasta i regionu, podkreślając występującą tu wielość niezależnych podmiotów i rodzące się na tym tle specyficzne problemy podejmowania decyzji - planowanie jako kontrola zmian w systemach miejskich, planowanie działań zbiorowych, planowanie przedmiotowe a planowanie podmiotowe²⁹. Nie chodzi tu jednak tyle o wyliczanie faz planowania i typów odpowiadających im rozwiązań, stosowanych modeli analityczno-koncepcyjnych, ale raczej o uświadomienie sobie czym cały proces planowania powinien się zakończyć, by stanowić podstawę uruchomienia działań regulujących. Za J. Regulskim można stwierdzić, że tym ostatnim ogniwem jest plan działania władzy regionalnej i miejskiej zwany dalej operatywnym planem działania, z uwagi na to, że będąc podstawą regulowania zachowań podmiotów elementarnych wiązany musi być raczej z horyzontem średnio- lub krótkookresowym.

²⁸ J. Regulski. Op. cit., s.39.

²⁹ Wykorzystano w tym względzie podejścia następujących autorów: L.S. Bourne: Urban Systems. Strategies for Regulation, Clarendon Press, Oxford 1975 /problemowy podział planów dla potrzeb działań regulacyjnych/; M.P. Haggett: Méthodes et techniques nouvelles utilisées pour la recherche sur l'aménagement urbain et regional /model cykliczny planowania i jego podmodele/, [w:] Recherche dans la domaine de l'aménagement urbain et regional, Nations Unies, New York 1969; A. Klasik: Kompleksy społeczno-gospodarcze /pojęcia, koncepcje, metody/, [w:] Planowanie kompleksów ... op.cit. /planowanie kompleksów, planowanie integralne/; J.B.Mc Loughlin: op. cit. /cykl planowania, planowanie działań/; J. Regulski: op. cit./plany przedmiotowe, plany działania/.

Operatywnym planem działania władzy regionalnej nazywamy plan, który wyznacza kryteria oceny i normy mogące służyć za podstawę regulowania zachowania się względnie wyborów jakie są udziałem podmiotów elementarnych w przestrzeni regionu³⁰. Istotą takiego planu, stanowiącego integralną część systemu planowania regionalnego jest powodowanie aby uprzednio wyznaczone, względnie akceptowane procesy rozwojowe i stany zagospodarowania przestrzennego były sukcesywnie realizowane przez poszczególne podmioty działające na obszarze regionu.

Tego typu plan, względnie kilka planów, zamyka w pewnym sensie proces planowania rozwoju i zagospodarowania regionu, przekładając rozwiązania w zakresie celów i struktur na konkretny język podmiotów elementarnych w postaci zakazów, nakazów, opłat za korzystanie z zasobów, subwencji z innych elementów cenowych w zależności od obowiązującego w danym czasie systemu zarządzania oraz rozdziału kompetencji między różne szczeble i hierarchie kierowania gospodarczego. Podstawową funkcją operatywnych planów działania władzy regionalnej jest więc konkretyzacja ogólniejszych ustaleń planów rozwoju i zagospodarowania regionu w wymiarze czasowym, przestrzennym i podmiotowym.

Konieczność operowania takiego typu planem przez decydenta regionalnego wynika z oczywistej i powszechnie akceptowanej potrzeby integrowania działań wielu podmiotów funkcjonujących w regionie, w sytuacji ich przynależności do różnych hierarchii gałęziowych i zróżnicowanego współprzyczyniania się do realizacji celów regionalnych.

Nie wdając się szczegółowo w rozpatrywanie zagadnień autonomii decyzji władzy regionalnej, zaznaczamy jedynie, że nazwa plan działania władzy regionalnej powinna sugerować fakt, że pozwala on zorientować się tej władzy, jakiego typu oddziaływania na podmioty elementarne należy uruchomić, niezależnie od tego czy decydent regionalny jest władny do ich urzeczywistnienia, czy też konieczna jest interwencja decydenta centralnego lub ewentualnie powiększenie swobody decyzji decydenta regionalnego.

³⁰ Pojęcia "plan działania", "planowanie podmiotowe" stosowane są tu za J. Regulskim, op. cit.

W sumie tak rozumiany plan działania wyznacze sposoby oddziaływania na zachowania podmiotów, jest więc planem regulowania zachowań. Analiza zachowań jest związana z planem działania w dwojakim znaczeniu:

- zakłada wyrażenie założeń planów rozwoju i zagospodarowania, czyli ustaleń planów przedmiotowych w postaci wzorca zachowań pożądanых jako niezbędnego warunku realizacji tych ustaleń;

- zakłada ciągłą weryfikację założeń planów przedmiotowych za pomocą analizy zachowań rzeczywistych - ich trwałości, podatności na zmiany, przy użyciu różnych wariantów oddziaływań na podmioty, co jednocześnie oznacza potrzebę korygowania ustaleń planów przedmiotowych.

Operatywny plan działania bazuje na analizie zachowań rzeczywistych i pożądanых, co jednak nie oznacza, że analiza taka jest "specjalnością" planu działania i że jest związana tylko i wyłącznie z tym planem. Sposób uwzględniania kategorii zachowań w fazie planowania działań zależy od tego w jakim stopniu zachowaniami "nasycone" są fazy poprzednie. Jeżeli bazują na ujęciach badawczych pomijających czynnik "zachowania podmiotów" i opisanych w poprzednim punkcie, potrzebne są stosowne uzupełnienia i przewartościowanie nie wyłączając warstwy technologicznej planowania. To co najważniejsze z punktu widzenia niniejszego opracowania to konstatacja faktu, iż bez analizy zachowań nie ma planu działania umożliwiającego regulowanie w zbiorze podmiotów elementarnych. Można wprawdzie wyobrazić sobie dokładniejsze koncepcje regulowania, ale jeżeli takowe istnieją jako przydatne dla omawianej tu problematyki - regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych w regionie - to nie oznacza to, że pomijają czynnik "zachowań podmiotów". Mogą uwzględniać tylko dokładniejszą charakterystykę podmiotów i to zawsze taką, w której mieści się analiza zachowań.

Operatywny plan działania, rozpatrywany jako podstawa regionalnego regulowania rozwoju ośrodków miejsko-przemysłowych, składa się z kilku segmentów odpowiednio do możliwości i skali działania poszczególnych jednostek regulujących - władzy regionalnej i całego zespołu władz miejskich. Pierwszy z nich to plan działań

własnych władzy miejskiej /osobno dla każdego z ośrodków miejsko-przemysłowych regionu/ precyzujący zakres jej oddziaływań bezpośrednich na zachowania podmiotów w "swoim" mieście, czyli oddziaływań wynikających z możliwości rozkazywania, wedle posiadanych uprawnień kompetencyjnych oraz z wykorzystania środków rzeczowych i finansowych będących w jej dyspozycji. W tym względzie wyróżnić można dwa typy działań własnych.

Pierwszy pojawia się w momencie rozdysponowywania środków zasobowych, gdzie władza miejska inwestuje, buduje obiekty, urządzenia, przydziela środki konkretnym podmiotom, np. przez dofinansowywanie, słowem sama zachowuje się jak podmiot elementarny. Natomiast drugi typ polega na rozkazywaniu, ale adresowanym do konkretnych podmiotów, bądź też na kreowaniu nowych podmiotów.

Następny segment operatywnego planu działania, podobny w treści do pierwszego, to plan działań własnych władzy regionalnej. Poczynić trzeba tu jednak dwa zastrzeżenia. Po pierwsze, odnoszą się one, w sensie bezpośredniego regulowania zachowań, tylko do niektórych, z góry wybranych podmiotów ważnych dla regionu jako całości, lub nie leżących w zasięgu możliwości władzy miejskiej. Po drugie, dotyczą miast i adresowane są do poszczególnych władz miejskich.

Trzeci segment regionalnego planu działania można by nazwać planem współdziałania podmiotów elementarnych w mieście i regionie oraz współdziałania miast. Jest syntezą dwu poprzednich segmentów planu działania, przeniesioną na tzw. oddziaływanie pośrednie na zachowania podmiotów. Jest planem dwupoziomowym - miejskim i ogólnoregionalnym. Wychodząc od wzorca zachowań pożądaných, podobnie jak poprzednie segmenty, powinien umożliwić testowanie tzw. działań własnych jednostek regulujących w celu uchwycenia reakcji łańcuchowych, wynikających ze wzajemnego oddziaływania podmiotów na siebie, a dalej ewentualną weryfikację działań własnych. Plan współdziałania wymaga dodatkowej analizy podmiotów koncentrującej się na relacjach: zachowania rzeczywiste - zachowania porządane, by określić podatność tych pierwszych na wszelkiego rodzaju zmiany - świadomie powodowane i niepowodowane, chciane i niechciane. Dalszym krokiem byłoby wyselekcjonowanie tych zmian w zachowaniach, jako pewnych trendów, tendencji, które będą występ

powiały same przez się i jednocześnie zmierzać stopniowo ku zachowaniom pożądanym. Należy je więc chronić bądź wspierać. Drugą wyselekcjonowaną grupą zachowań mogą być te, które dają się zakwalifikować jako "węzłowe" czyli takie, których pojawienie się warunkuje ciąg następnych zachowań, a raczej ciąg zmian w zachowaniach prowadzących do zachowań wzorcowych. Na bazie tego można już określić następne działania /decyzje/ jednostek regulujących polegające głównie na kreowaniu norm /parametrów cenowych, norm instytucjonalnych powszechnych/ oraz dochodów, a w końcu na zmianie uprawnień decyzyjnych władz miejskich.

Osobnym zagadnieniem jest sama procedura budowy operatywnego planu działania i jego poszczególnych segmentów. W szczególności będzie ona przedstawiona w następnych etapach badań.

W tym miejscu, na zakończenie rozważań o teoretycznych i metodycznych podstawach regionalnego regulowania ośrodków miejsko-przemysłowych, można wskazać na pewne istotne warunki postępowania przy konstruowaniu takiego planu opartego o kategorię zachowań:

- plan taki powinien być budowany "od dołu" czyli od szczybla miasta i władzy miejskiej. Władze miejskie potrafią bowiem najlepiej rozpoznać zachowania, dokonać charakterystyki podmiotów niezależnie od tego w jakim stopniu są władne do powodowania zmian odpowiednich do wymogów własnego miasta i całego regionu;

- w pierwszym przybliżeniu władze miast wyznaczają więc zakres potrzebnych zmian /w planach przedmiotowych i podmiotowych/ nie bacząc na istniejące podziały kompetencyjne i zasobowe /finansowe i rzeczowe/ możliwości działania;

- władza regionalna prowadzi swoje własne analizy i kalkulacje pomijając wstępnie szczybel miasta. Projektuje działania niezbędne z punktu widzenia całego regionu;

- w dalszych etapach takiej iterracyjnej procedury następuje zderzenie projektów ośrodków miejsko-przemysłowych i projektów regionu, uzupełnianie zbioru niezbędnych, projektowanych działań, ich weryfikacja i stopniowe budowanie jednego i jednolitego operatywnego planu działania w regionie.

Zygmunt Barczyk

ANALIZA ZACHOWAŃ ORGANIZACJI PRZEMYSŁOWYCH W WARUNKACH WIELOPODMIOTOWEGO GOSPODAROWANIA W REGIONIE

1. Kategorie zachowań. Idea analizy zachowań ekonomicznych organizacji przemysłowych

Zagadnienie zachowania się organizacji przemysłowej wyrażone poprzez syntetyczny obraz skupiający wiele jej cech, opisujących bieżącą i rozwojową działalność, wydało się zabiegiem najlepiej spełniającym oczekiwania w zakresie prób identyfikacji organizacji przemysłowej, jako obiektu badań i przedmiotu procesów sterowania i regulowania w regionie. Organizacje przemysłowe /przedsiębiorstwa, firmy, zakłady produkcyjne - jak będziemy dalej je określać/ są odrębnym typem podmiotu działającego w regionie. Tę odrębność określa ich główna funkcja statutowa - funkcja wytwarzania. Organizacje przemysłowe współdziałają z innymi podmiotami elementarnymi i ich agregatami w warunkach wielopodmiotowego działania zbiorowego w regionie.

Podmiotami elementarnymi nazywamy określone jednostki organizacyjne i ludzkie działające w regionie i realizujące procesy produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji. Za podstawę wyróżnienia podmiotów elementarnych w przypadku jednostek organizacyjnych przyjmujemy najniższy szczebel kierowania, najczęściej przedsiębiorstwo, którego zakłady produkcyjne bądź usługowe znajdują się na obszarze danego regionu. Podmiotami elementarnymi są również jednostki ludzkie: pojedynczy ludzie, gospodarstwa domowe czy też inne grupy ludzi realizujące proces konsumpcji. W ostateczności ogół podmiotów elementarnych można podzielić na podmioty produkcyjne, usługowe i konsumpcyjne.

Podział taki, jak i nazewnictwo ma charakter umowny, pozwala jednak grupować podmioty elementarne w zbiory względnie jednorodne. Przyjęte bowiem kryterium grupowania wynika z cech działalności przypisanych poniekąd na stałe tym podmiotom, czyli wyraża się za pomocą funkcji statutowych poszczególnych podmiotów¹.

Chcąc udzielić odpowiedzi na pytanie, jak oddziaływać na podmioty elementarne w regionie należałoby uprzednio rozpoznać ich potrzeby, cele i zadania, które realizują zgodnie z przypisanymi im lub przynależnymi do nich funkcjami statutowymi. Sposób postępowania uwzględniający w pełni wymogi poprawności metodologicznej, ale jednocześnie idealizujący istniejącą rzeczywistość sugeruje w tym względzie konieczność poznania logiki podejmowania decyzji /logiki wyboru/ każdego podmiotu - decydenta z osobna. Reprezentujemy pogląd, że postępowanie takie jest niemożliwe do zrealizowania, a w dodatku niekoniecznie władza regionalna musi reprezentować logikę podejmowania decyzji podmiotu elementarnego, gdyż z punktu widzenia regulowania rozwoju regionu istotna jest tylko część decyzji podejmowanych przez poszczególne podmioty elementarne. Władzę regionalną w mniejszym stopniu interesują przesłanki podejmowania takich a nie innych decyzji, a bardziej skutki jakie wywoła ona w regionie. Nie oznacza to jednak bagatelizowania przyczyn, ale konieczność zwracania większej uwagi na skutki niezależnie od "usprawiedliwiających" komentarzy, sugerujących często występowanie przyczyn nie do przecięcia lub powołujących się na wyższe cele.

W naszym mniemaniu, kategorią, którą można wykorzystać w procesie konstruowania planu działania władzy regionalnej, w części dotyczącej systemu oddziaływań na wybór podmiotów elementarnych, jest kategoria zachowania się podmiotów. Przypisując pojęciu zachowania się znaczenie jakie nadaje mu prakseologia, interesują nas zachowania się podmiotów wynikające z ich uczestnictwa w gospodarce regionu, czyli zachowania regionalne /miejskie/. Podmiotami, które takie zachowanie oceniają wedle charakterystyk regio-

¹ Pojęcie funkcji nie jest w literaturze interpretowane w sposób jednoznaczny. Definiując funkcje statutowe wykorzystujemy interpretację J. Regulskiego: "działalności ludzkie o podobnych cechach technicznych, społecznych, ekonomicznych tworzące pewne zbiory nazywamy rodzajami funkcji". Por. J. Regulski: System sterowania miastem, PWN, Warszawa 1976.

nalnych, są podmioty regulujące - władze regionalne, władze miast. Tym samym zachowania się podmiotów elementarnych stanowią dla władzy regionalnej zewnętrzną formę przejawiania się ich logiki podejmowania decyzji. Odzwierciedlają sobą sposób wykonywania ich funkcji statutowych, funkcji z tytułu uczestnictwa w rozwoju wyrażającym się w dążeniu do pozyskania pewnych elementów, np. zasobów, usług, dóbr, do wejścia we wzajemne związki z innymi podmiotami, do świadczenia usług innym. Zachowanie się podmiotu elementarnego można charakteryzować za pomocą pewnego zestawu cech, który to zestaw formułują podmioty regulujące w zależności od swoich potrzeb i wymogów. Tak więc ocena zachowań, jak i sam ich opis są zrelatywizowane względem podmiotu oceniającego. Jednak istotą analizy zachowań jest zawsze próba odpowiedzi na pytania jak dany, oceniany podmiot reaguje na zadany mu lub zaistniały faktycznie bodziec.

Kategoria zachowania się podmiotów elementarnych w regionie w rozumieniu niniejszego opracowania pozwala traktować podmioty jako "czarną skrzynkę" i bez wnikania w skomplikowaną wewnętrzną strukturę procesu decyzyjnego, jaki przeprowadzają te podmioty, interesować się zależnościami zachodzącymi między wejściami i wyjściami. Jednocześnie powstaje problem odczytywania tak rozumianych zachowań się podmiotów, uogólnienia pojedynczych zachowań, formułowania pewnych prawidłowości w zachowaniach się podmiotów.

Odczytywanie pojedynczych zachowań, jak się wydaje, nie stwarza wyjątkowych trudności, nie jest to w każdym bądź razie problem trudniejszy do rozwiązania od analizy struktury logicznej procesu decyzyjnego podmiotów elementarnych. O wiele trudniej natomiast znaleźć uzasadnione podstawy do stwierdzenia prawidłowości w zachowaniach się podmiotów. Powstaje pytanie typu: czy i dlaczego można twierdzić, że jeżeli dany podmiot zachował się dotychczas w ten a nie inny sposób, to w przyszłości będzie zachowywał się podobnie, dokładnie w ten sam sposób, względnie też zupełnie inaczej? Na tak postawione pytanie nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi uogólniającej.

Można jedynie wskazać pewne sposoby postępowania dające się określić mianem analizy trwałości zachowań się podmiotów. Anali-

za taka powinna podpowiadać podmiotom regulującym:

- dopuszczalne granice zmienności zachowań z punktu widzenia uczestnictwa podmiotów w realizacji celów regionalnych,

- typologię bodźców według stopnia wrażliwości na nie podmiotów.

W pierwszym przypadku chodziłoby o wyznaczenie przedziałów obojętności władzy regionalnej na zmianę zachowań się podmiotów elementarnych. Uzasadnione jest chyba przypuszczenie, że istnieje taka granica zmienności zachowań, po przekroczeniu której pojawiają się sprzeczności między interesami podmiotów elementarnych a interesami regionu. Tym samym władza regionalna nie musi interesować się jakimikolwiek zmianami zachowań się podmiotów elementarnych, ale tylko tymi, które wykraczają poza pewien dopuszczalny przedział - przedział obojętności.

W drugim przypadku natomiast kwestię typologii bodźców widzieć należy w dwu aspektach:

- analizującym i wyjaśniającym przyczyny wywołujące zmiany w zachowaniu się podmiotów,

- oceniającym i wartościującym zmiany w zachowaniach w sprzężeniu z przyczynami, które je wywołują.

W ostateczności analiza trwałości zachowań się podmiotów sprowadza się do ich obserwacji, inwentaryzacji zaszczości, selekcji elementów istotnych i nieistotnych oraz do prób prognozowania zachowań. Mimo złożoności powyższego problemu, wydaje się on być niemożliwy do pominięcia. Podmioty regulujące bowiem, niezależnie od stosowanych podejść i technik analizy, jeżeli mają oddziaływać na podmioty elementarne, muszą znać ich sposoby "poruszania się" w przestrzeni geograficznej regionu, czyli ich zachowanie się w regionie.

Zastosowanie kategorii zachowań pozwala na sterowanie i regulowanie rozwoju przemysłu, nie wnikając w metodycznie i merytorycznie trudne zadania analitycznego ujawnienia cząstkowych procesów i zjawisk zachodzących w organizacjach przemysłowych i między nimi. Równie trudne jest zadanie ogarnięcia istotnych motywów "uruchamiających" wybór i postępowanie organizacji przemysłowej.

Klarowniejszą wydaje się obserwacja wynikowa - pozwalająca na po-
znanie głównych preferencji i obaw firmy z tytułu zachodzących
tam procesów motywacji, zasilania, organizacji i kontroli. Mimo,
że nie rozpoznane automatycznie przez podmiot regulujący, to sku-
pione i ujawnione przez sam fakt określonego zachowania się orga-
nizacji przemysłowej, procesy te sugerują rodzaj, formy, środki i
intensywność oddziaływania nań układu regulującego i sterującego.
Idea badania zachowań jest więc stwierdzenie pewnych "zbiorczych
punktów wrażliwości" firmy, działających w polu recepcji decyden-
ta regionalnego.

Innymi słowy użycie kategorii zachowań organizacji przemysłow-
ych jest związane z próbą ich "prześwietlenia" nie w sensie
szczegółowego specyfikacyjnie poszukiwania możliwych dopełnień w
opisie reakcji organizacji na bodźce zewnętrzne, w całym zbiorze
jej "receptorów", ale w sensie swoistego "aliquotu" procesów wy-
znaczających jej gospodarowanie. Użyteczność empiryczna kategorii
zachowań organizacji przemysłowych ograniczona jest funkcjonowa-
niem określonego systemu kierowania gospodarką narodową.

W nakazowo-rozdzielczym systemie zarządzania i warunkach biu-
rokratycznego sposobu gospodarowania, gdzie państwo jest jednym
przedsiębiorcą podejmującym się za pomocą planu centralnego, zbil-
ansowania całej gospodarki, kategoria zachowań podmiotów elemen-
tarnych nie jest przydatna ani do opisu bodźca /procesów oddzia-
ływania sterującego, regulującego/ ani do opisów reakcji /skutków
ingerencji w układach wytwórczych/. Związany z nakazowym systemem
zarządzania układ regulacji bezpośredniej, sam w sobie selektyw-
nie określa "pole odbioru" reakcji u podmiotów wytwórczych, wraz
z założeniem zakresu i głębi skutków ingerencji. W systemie tym
"centrum" zadaje a nie rozpoznaje warunki gospodarowania i osią-
gania efektywności u poszczególnych wytwórców. Sprzężony z syste-
mem poleceń, system wyróżnień i kar skutecznie zapobiega ujawnia-
niu odstępstw mogących zakłócić zachowania wytwórców określone
przez ich dysponentów.

W systemie regulacji pośredniej, o ile wpisane są w system
gospodarowania i kierowanie gospodarką narodową zasady samodzia-
łalności ekonomicznej i samofinansowania przedsiębiorstw, relacje
między oddziałującym a przedmiotem oddziaływania ulegają jakoś-

ciowej przemianie. Ciężar zainteresowania podmiotów sterujących przenosi się na kwestie "rozpoznania" podmiotów elementarnych, rozumianego jako wiedza o "polu wrażliwości" na bodźce interwenta. Niepotrzebna więc staje się szczegółowa "mapa procesów" przedsiębiorstwa, jako źródła sterowania adresowanych nakazów punktowych, wystarczy poznanie zasadniczych "czułek" danej organizacji przemysłowej na wejściu i wyjściu z otoczeniem poziomym i pionowym. Wystarczy, że samodzielne i samofinansujące się przedsiębiorstwo ujawni swe zewnętrzne uwarunkowania powodzenia ekonomicznego, jako "kartę" w grze ekonomicznej z szeroko pojętym otoczeniem.

Analiza zachowań może okazać się szczególnie przydatna, w badaniu i projektowaniu procesów sterowania i regulowania rozwoju przemysłu w regionie, w sytuacji gdy system gospodarowania państwa znamionują gwarancje autonomii ekonomicznej przedsiębiorstwa jak i regionów. Stymulują one powstawanie nowego typu "sprzężeń" między władzą regionu /miasta, gminy/ a organizacją przemysłową /i ich zrzeszeniami/, które z kolei wymuszają jakościowo nowe podejście do zagadnień regionalnego sterowania i regulowania procesów urbanizacji i industrializacji. Sterowanie to, w odniesieniu do organizacji przemysłowych, przyjmuje wtedy postać kształtowania zachowań na rzecz celów urbanizacji i industrializacji, uświadomionych przez władze regionu, drogą społecznych negocjacji.

2. Założenia co do cech ekonomiki regionu i ekonomiki organizacji przemysłowych

Zbierzmy teraz, wspomniane już w różnych kontekstach, te cechy terenu badania /wielopodziałowego układu gospodarczego regionu/, których realność empiryczna sprawia, że analiza zachowań może być przydatna w kształtowaniu procesów regionalnego sterowania i regulacji.

1. Przyjmuje się założenia, że przedmiotem badania są układy regulujące i układy regulowane w tym zakresie, w jakim opisuje to uprawnienia władz regionalnych i organizacji przemysłowych w systemie sprzężeń wielopodmiotowego działania zbiorowego w regionie.

2. Zakłada się, że badane układy są autonomiczne w podejmowaniu decyzji o swym rozwoju, jak i kierowaniu i dystrybucji środków na rzecz swych decyzji.

3. Autonomia regionalna oznacza samodzielność władzy regionalnej w prowadzeniu pobudzania, zasilania, regulowania i kontrolowania w stosunku do podmiotów elementarnych zlokalizowanych w regionie. Jedynym ograniczeniem samodzielności są powiązania układu sterującego w regionie z układem sterującym państwa, w precyzyjnie określonym zbiorze ingerencji państwa w działalność regionu, celem niezbędnych powiązań celów cząstkowych z celami globalnymi. Prawo samodzielnego kreowania dochodu i środków działania przez władze regionu sprawia, że dotychczasowy region jako "wycinek" planowania i zarządzania centralnego, staje się "regionem gospodarczym" a plan centralny i centralne zarządzanie jest koordynatorem z mocy interesów globalnych.

4. Władza regionalna, jako układ sterujący względem podmiotów przemysłowych, przejmuje od władzy centralnej wszelkie "zakresy" sterowania i regulacji, ujmujące całość powiązań podmiotów przemysłowych z gospodarką regionu, w tej jej części, która jest w polu recepcji decydentów regionalnych.

5. Władze regionalne /regionalny podmiot sterujący i regulujący/ pełnią swe funkcje sterowania i regulacji w zakresie procesów industrializacji i urbanizacji, jako głównych składowych procesów rozwojowych w regionie. Sprawa to, że zainteresowanie badawcze przedmiotem nie pozwala na analizę zachowań punktowo i oddzielnie traktowanych obiektów /podmiotów przemysłowych/, lecz wymaga analizy w zbiorze tych podmiotów, rozumianych jako ośrodki miejsko-przemysłowe.

6. Organizacje przemysłowe, samodzielne ekonomicznie i samofinansujące się wyposażone są w samodzielność zrzeszania się i tworzenia powiązań typu dostawca - odbiorca.

7. Współdziałanie władzy centralnej, regionalnej oraz organizacji przemysłowych zachodzi wyłącznie w oparciu o normy wynikające z powszechnie akceptowanych i znanych /ze stosownym wyprzedzeniem/ systemów sterowania i regulacji, posiadających moc ustawy i uchwał.

8. Obowiązuje jednolity system sterowania i regulacji dla wszystkich form własności kapitału. Dotyczy to również organizacji przemysłowych będących własnością komunalną.

9. Nie podejmuje się zadań dotyczących samorządności w organizacjach przemysłowych i w zarządzaniu regionalnym, uznając, że nie wymagają tego właściwości badania.

3. Model zachowań organizacji przemysłowej

Co sprawia, że organizacje przemysłowe mogą zachować się różnie w podobnych uwarunkowaniach działania, a nawet ta sama organizacja może zmieniać swe zachowania w czasie? W pytaniu tym chodzi o ujawnienie podstawowych elementów konstytuujących istotę zachowania oraz czynników powodujących jego zmiany. Zachowanie się podmiotu w sensie ekonomicznym jest swoistym "poruszeniem się" w hierarchii walorów gospodarowania, według pewnych "stałych", które pozwalają podmiotowi uświadomić sobie jego miejsce w tej hierarchii. Z racji potrzeby tego poruszania się, zachowanie jest sposobem kontaktowania się z otoczeniem, tj. reagowanie na zadane bodźce z otoczenia oraz radawania bodźców otoczeniu. "Sensem konstytuującym" zachowanie podmiotu musi być jakiś wewnętrzny imperatyw podejmowania lub niepodejmowania działań, pewien niezmienny element "wnętrza" podmiotu, będący selekcyjnerem bodźców "od" i "do", pewien twór nadający znaczenie rzeczom i zjawiskom otoczenia tego podmiotu. Wskazujemy więc na pewną immanentność podmiotu - sprawczą i władczą w waloryzowaniu związków podmiotu ze światem zewnętrznym, ustalającą podatność na jego wpływy, decydującą o poczuciu preferencji pożytku, korzyści, straty, ograniczeń, obaw itp.

W odniesieniu do organizacji przemysłowej wnętrzem tym jest pewna konstrukcja logiczna wyznaczająca sens procesu wytwarzania i sens przedsiębiorczości, jednym słowem coś, co nazwać możemy logiką wyboru i działania organizacji przemysłowej. Rzeczy i zjawiska wchodzące w kontakt z organizacją nie posiadają dlań znaczeń samych z siebie, lecz wynikają z hierarchii walorów, tzn. że posiadają nadane przez podmiot oceny ze względu na jego logikę działania.

Logika organizacji przemysłowej wynika z samej istoty gospodarowania, z reguł ustanawiających sens ekonomii, przynajmniej w takim porządku, w jakim to jest przyjęte w kulturze europejskiej. Logikę tę można przedstawić w sekwencji: cele - kryteria - warunki działania - środki działania; relacje między tymi elementami określa przyjęta filozofia racjonalności. Podstawowe, obowiązujące praktycznie zasady racjonalności wyznaczają zatem w wyrazie przekładania zasobów w wytwory pracy ludzkiej logikę wyborów ekonomicznych firmy oraz logikę działania, czyli logikę nawiązywania kontaktów z otoczeniem gospodarującym, według norm logiką tą znamionujących. Każdy z wymienionych elementów logiki: cele, kryteria, warunki, środki może artykułować się w odniesieniu do danego podmiotu, bądź w wyniku gry ekonomicznej współdziałających ze sobą różnych podmiotów, może też wynikać z zadanych, apriorycznie ustalonych poziomów każdego z elementów. Mamy dwie sytuacje, z których jedna odnosi się do gospodarki rynkowej a druga do gospodarki, w której praktycznie funkcje jednego przedsiębiorcy pełni władza państwowa.

Wspomniana "immanentność", "wnętrze" podmiotu nie ma więc mocy ponadczasowej jest ugruntowana globalnym systemem gospodarowania, w jakim przychodzi nam egzystować. Ta "logika" podmiotu przemysłowego warunkuje dalej sama następne relacje i jest podstawą nadawania ocen elementom otoczenia. Dzięki posiadanej logice przedsiębiorstwo może nadawać znaczenia /cenneści/ zasobom, powiązaniom z otoczeniem, wytworom, może uświadamiać sobie swoje miejsce w systemie gospodarowania. Logika wyboru i działania jest elementem koniecznym, by firma mogła "zachowywać się", ale nie wystarczającym. Jest elementem, który upodobnia "statutowo" różne organizacje przemysłowe, jest podstawą różnicowania innych statutowych elementów gospodarowania. Skoro więc logika podmiotu ustanawia i zakreśla "pole wrażliwości" podmiotu, jego platformę świadomości oceny i działania, potrzebne staje się wyróżnienie tych elementów modelu zachowania, które nakazują podmiotowi w tym "polu" działać, wybierać, oceniać, każą różnicować możliwe warianty jego inicjatywy i reakcji. Możemy więc teraz powiedzieć o tym co sprawia, że podmiot produkujący musi oceniać i wybierać. Cała sieć oddziaływań i kontaktów z tytułu powiązań podmiotu z otoczeniem podlega, według logiki podmiotu, selekcji i waloryzacji.

Impulsy zmuszające do tych działań nazwijmy generatorami i modyfikatorami zachowań podmiotów. Generatory to będą te wpływy otoczenia, które zapewniają bądź trwałość zachowania się podmiotu w dłuższym okresie, bądź radykalną zmianę jego zachowania. Do modyfikatorów zachowań zaliczamy te wpływy, które zmieniają zachowanie się w ramach pewnego typu zachowania w stosunku do generatorów, mają więc znaczenie uzupełniające.

Wrażliwość, czy podatność podmiotów przemysłowych, na wpływy nie jest doskonale elastyczna. Za sprawą najistotniejszych generatorów zachowań możemy powiedzieć, że w pełnym wachlarzu podmiotów, według wiodących cech ich zachowań można wyróżnić podstawowe generatory, mogące spełniać funkcje kryteriów wyróżniania typów zachowań w zbiorze możliwych działań wytwórczych. Są to: technika i technologia produkcji, skala i asortyment produkcji oraz powiązania zasobowo-przestrzenne /lokalizacja firmy opisana relacjami z otoczeniem/ podmiotu. Wymienione generatory wyznaczają zazwyczaj waloryzację w układzie pozostałych oddziaływań na podmiot, wyznaczają zarazem zachowanie podmiotów. Wedle siły ich oddziaływania można wykształcić zbiory podmiotów przemysłowych o względnie podobnych "polach wrażliwości", czyli o rozkładzie podobnym przydatności na impulsy w danym zbiorze modyfikatorów. Podatności te w polu danej organizacji przemysłowej przedstawić można za pomocą rejestru jego cech. Następujące z nich wydają się najistotniejsze:

- wielość i rodzaj produkcji /charakterystyka technologiczna produkcji/ oraz podatność na zmiany w technice, technologii i organizacji produkcji;
- podatność firmy na zmiany w skali i strukturze produkcji;
- stan i przesłanki sterowania procesami koncentracji, specjalizacji i kooperacji /stopień zaawansowania tych procesów i kierunku zmian/;
- zakres i struktura oraz intensywność powiązań wstecznych i następczych firmy;
- wielkość obiektu /środki trwałe, powierzchnia użytkowa/ i perspektywy zmian;

- zakres, charakter i intensywność powiązań firmy z otoczeniem w mieście /na tle powiązań z otoczeniem pozamiejskim/;

- siła indukująca formy wobec struktur wytwórczo-usługowych w mieście i jego otoczeniu;

- zdolność absorpcyjna firmy na indukujące wpływy otoczenia /w przestrzeni sektorów i regionu/;

- wielkość i struktura eksploatowanych przez daną firmę zasobów miasta /i jego otoczenia/;

- ciążenie lokalizacyjne firmy /działalności pracochłonne, wodochłonne, energochłonne, termochłonne, transportochłonne itp./;

- miejsce firmy w gałęziowo-branżowej hierarchii znaczenia na danym etapie podstawowej polityki rozwoju gospodarczego /przynależność do gałęzi wiodących, rozwojowych, komplementarnych, stagnujących itp./;

- miejsce firmy w branży /według wielkości produkcji, przeznaczenia produkcji, udziału w branżowych kosztach wytwarzania itp./;

- miejsce firmy w strukturze wytwórczej miasta /według wybranych wskaźników - np. wartość środków trwałych, nakłady inwestycyjne, zatrudnienie, wartość produkcji/;

- elastyczność firmy na możliwości substytucji czynników lokalizacji.

Istotnymi składowymi modelu zachowań organizacji przemysłowej, jak widzimy, są: 1/ logika wyboru i działania, dzięki której dana organizacja artykułuje cele, określa normy działania, pozyskuje środki działania, a nade wszystko w określony sposób wiąże cele z środkami działania, posługując się wybranymi kryteriami racjonalności i normami działania; 2/ określony zestaw cech szeroko podjętego procesu wytwarzania, od układu którego i intensywności zależy podatność organizacji na wpływ generatorów i modyfikatorów zachowań. Z kolei zbiór tych generatorów i modyfikatorów musi być teoretycznie nieskończonym zbiorem wszelkich wpływów otoczenia na daną organizację, których waloryzacja i hierarchiczny układ ważności dla niej samej wynika z elementów już wymienionych - logiki i pola wrażliwości.

Obserwator z zewnątrz /np. regionalny podmiot sterujący/ planuje tylko wynikowe zmiany zachowań firmy. Natomiast na wypadkową - wynik - w postaci zmiany zachowania się firmy, składa się szeroka wiązka percepowanych i ocenianych wpływów otoczenia, które podlegają kalkulacji "wynikowej" według kryteriów celów przez firmę wyróżnionych. Dzięki wyposażeniu w logikę wyboru i hierarchii ważności cech pola wrażliwości, firma przy założonych kryteriach celu potrafi nadać wagi /cenności/ wszelkim impulsom otoczenia ze względu na swoje preferencje, ograniczenia, obawy, poczucie stabilności czy wolę ekspansji.

Dla nazwania tego procesu nadawania cenności poszczególnym modyfikatorom i generatorom /wpływowi otoczenia/ wprowadzamy na użytek analizy zachowań, pojęcie korzyści /niekorzyści/ podmiotu, przy czym głównie chodziło będzie o korzyści /niekorzyści/ podmiotów przemysłowych.

Najogólniej formułując, korzyści danego podmiotu funkcjonującego w gospodarce danego regionu to: pozytywnie oceniane przez ten podmiot warunki jego działania w regionie, jak i pozytywnie oceniane działanie tych podmiotów, których funkcjonowanie pożytkowane jest przez podmiot ze względu na realizowane przez niego cele.

Korzyści podmiotu wyrażają cenności nadane przez ten podmiot poszczególnym obiektom współdziałającym z nim, a więc przez niego wartościowanym /zasobom, powiązaniom, usługom, innym podmiotom gospodarczym w jakikolwiek sposób oddziałyującym na dany podmiot, przy czym zmiany cenności wynikają ze zmiany układów celów, kryteriów i norm działania podmiotu.

Zarówno w odniesieniu do zasobów, jak i kontaktów podmiotu /związku z otoczeniem współdziałającym z procesem wytwórczym podmiotu/, zasadnicze znaczenie ma ich rzadkość, a raczej ocena ich rzadkości pod kątem potrzeb podmiotu. Innymi słowy waloryzacji przez organizację przemysłową podlega dostępność dóbr, usług, kontaktów, której koszty włączone zostają w rachunek kosztów, co składa się na ocenę ogólną warunków gospodarowania w określonym miejscu i czasie podmiotu.

Ta ogólna ocena jest określeniem globalnej korzyści lub nie-

korzyści funkcjonowania w danym czasie, w danym miejscu /punkcie/ rozumianym jako punkt w przestrzeni geograficznej, ekonomicznej, technicznej. Na tę globalną korzyść podmiotu składają się korzyści /lub niekorzyści/ poszczególnych wpływów otoczenia, których zmienność w czasie i wyróżnionych przestrzeniach różnicuje poczucie korzyści numerycznej /globalnej/ podmiotu, czyli wpływa na takie zmiany zachowania, które korzyść globalną może przywrócić lub zwiększyć.

4. Korzyści organizacji przemysłowej

Korzyści podmiotu definiowane jak dotąd wyjaśniają przede wszystkim źródła osiągania pewnych walorów i natężenia ich wpływu na powodzenie czy niepowodzenie funkcjonowania danego podmiotu. Korzyści z tytułu wpływu wyróżnionych obiektów /czy też niekorzyści/ składają się na pewną korzyść /niekorzyść/ całościową danego podmiotu, którą nazywamy korzyścią modelu lokalizacyjnego podmiotu. Wielkość tę określa różnica między korzyściami a niekorzyściami z różnych tytułów /czyli z tytułu różnych rozpatrywanych przez podmiot obiektów/, przy czym każdej z tych korzyści i niekorzyści przypisana jest właściwa ocena danego podmiotu, pewna waga preferencji danej korzyści /niekorzyści/ w zbiorze preferencji uzyskiwanych lub zamierzonych przy danym modelu lokalizacyjnym, wraz z zarejestrowanym lub przewidywanym natężeniem wpływu każdej z nich. Dla określenia istotności korzyści niezbędna jest lista preferencji w zbiorze korzyści, czyli dokonanie klasyfikacji wartościującej przez dany podmiot. Natężenie określonej korzyści skorygowane o wagę preferencji informuje o miejscu danej korzyści w modelu lokalizacyjnym podmiotu.

Osobnego potraktowania wymaga zagadnienie progów tolerancji wobec pozyskiwanych lub spodziewanych niekorzyści z określonego tytułu bądź sumarycznych. Wprawdzie nie zostanie ono rozwinięte w tym opracowaniu, bo wymaga generalnego ustosunkowania się do rozumienia mechanizmu gry korzyści i niekorzyści, wyjaśnianego dalej. Może się okazać, że dowolny podmiot osiąga analogiczną korzyść modelu lokalizacyjnego. Ponadto funkcjonowanie danego podmiotu związane być może z osiągnięciem wysokiego natężenia nieko-

rzyści z różnych tytułów przez podmioty z nim współdziałające, jak i przez władzę regionalną /miejską/.

W skali decydenta organizacji przemysłowej wartościowaniu podlegają: wielkość i struktura zasobów pracy, zasobów naturalnych, infrastruktury gospodarczej i społecznej, zasobów mieszkaniowych i zasobów informacji różnego typu.

Powiązania działalności przemysłowych w regionie można przedstawić jako powiązania z tytułu: zaopatrzenia i zbytu, kooperacji, następstw faz procesów technologicznych, generowania, dyfuzji i wdrożeń innowacyjnych, substytucji produkcji, funkcjonowania w regionie układów informacyjno-decyzyjnych, organizacyjno-administracyjnych, handlowych, układów koordynacji międzybranżowej, branżowej, terenowej, wspólnego kreowania i użytkowania inwestycji towarzyszących, wspólnego użytkowania bazy surowcowej, wody, energii, gazu, infrastruktury gospodarczej i społecznej, uczestnictwa w tworzeniu i wydatkowaniu dochodów pracowniczych.

Wartościowanie powiązań odwzorowane jest korzyściami poszczególnych podmiotów przemysłowych, które stanowią dla decydentów regionalnych podstawę informacyjną o kierunkach kształtowania udogodnień dla przemysłu w regionie, zgodnie z postawionymi celami rozwoju regionu. Tym samym tworzone udogodnienia są podstawą pozyskiwania korzyści regionu. Hierarchia korzyści i zakres występowania w poszczególnych rodzajach korzyści są różnie oceniane w zależności od celów danego podmiotu i charakteru jego działalności. Stopień intensywności występowania korzyści funkcjonowania podmiotu w danym miejscu, według istotnej dla niego hierarchii ważności tychże korzyści, stanowi o skłonnościach lokalizacyjnych danej jednostki, a w układzie użytkowników danego obszaru decyduje o tendencjach do skupienia się na nim różnych działalności, dla których współdziałanie w pewnej bliskości geograficznej posiada relatywnie wyższe korzyści niż dla pozostałych.

Można przykładowo wyróżnić następujące typy korzyści /dających się w zależności od potrzeb rozbić na rodzaje/ wyrażające produk-

cyjny profil w skłonnościach i wyborach lokalizacyjnych²:

- korzyści zewnętrzne charakteru inwestycyjnego³. Stopień zależności jednostki przemysłowej od korzyści zewnętrznych tego typu określają proporcje między rozmiarami inwestycji pośrednich i inwestycji towarzyszących a rozmiarami inwestycji podstawowych. Jeżeli nakłady na inwestycje pośrednie i towarzyszące okażą się zbędne lub nie będą musiały być poniesione w całości, wtedy można mówić o występowaniu tego typu korzyści w skali danej jednostki przemysłowej;

- korzyści zewnętrzne charakteru eksploatacyjno-przemysłowego⁴ - występują głównie jako oszczędności transportowe, rosnące w miarę bliskości zakładów dostarczających surowców i materiałów, odbierających duże masy ładunków będących wynikiem produkcji danej jednostki przemysłowej. Korzyści tego typu rosną tym bardziej, im bardziej powiązana z otoczeniem miejskim /regionalnym/ jest działalność danej jednostki.

Jako przykładu można użyć pewnego typu korzyści, dla pozyskania których powiązania materialne podmiotu nie są istotne, a korzyści oceniane wysoko. Są to:

- korzyści miasta jako pola kontaktów. Przez pole kontaktów rozumie się tutaj przestrzeń /miasto i strefy jego wpływu/ oddziaływania na siebie, za pośrednictwem strumieni informacji wszelkiego typu /przekazywanych przy udziale różnego rodzaju ich nośników/, różnych podmiotów pozyskiwania, wytwarzania, gromadzenia, selekcji, przetwarzania i przekazu informacji.

Korzyści pola kontaktów dla danej jednostki przemysłowej, jak sądzimy, występują wtedy, gdy:

a/ zamierzone lokalizacje określonych jednostek przemysłowych w mieście zwiększą prawdopodobieństwo generowania, dyfuzji i

² Oczywiście przykład specyfikacji korzyści podmiotów elementarnych ma charakter jedynie poglądowy, bowiem konkretna lista korzyści z tytułu wpływu różnych obiektów, składających się na korzyść danego podmiotu wynika z jego konkretnych celów.

³ B. Gruchman: Czynniki aglomeracji i deaglomeracji przemysłu w gospodarce socjalistycznej, Studia KPZK PaN, t. XVIII, s.71-72.

⁴ Tamże s.75.

wdrożeń innowacji /w tym technicznych/ w stosunku do stanu ocenianego przez ich decydentów jako bazowy;

b/ funkcjonujące w danym mieście działalności posiadają wyższą skłonność do innowacji w stosunku do działalności tego rodzaju zlokalizowanych gdzie indziej /w stosunku do jakiegokolwiek podstawy odniesienia określonej przez decydenta branżowego/.

Stopień sprawności pola kontaktów określa częstotliwość, czas, zakres i jakość pojawiających się w tym polu informacji, którym decydenci jednostek przemysłowych nadają szczególną wagę i których wykorzystanie w istotny sposób przyczynia się do poprawy wyników ekonomicznych w tych jednostkach. Ranga występowania tego typu korzyści w danym ośrodku miejskim będzie tym większa, im większe będzie prawdopodobieństwo szybszego, pełniejszego pozyskania i spożytkowania informacji w działalności jednostki przemysłowej, w porównaniu z jakimkolwiek innym ośrodkiem /pole kontaktów/, w którym dane jednostka mogłaby zostać zlokalizowana. Stopień wrażliwości danej jednostki na ten typ korzyści będzie tym większy, im bardziej podatna jest ona na dyfuzję innowacji, bądź silniej motywowana do generowania innowacji, im szerszy jest zakres różnorodnych jej powiązań z otoczeniem produkcyjnym w przestrzeni ekonomicznej sektorów i regionu.

Innymi typami korzyści, które chcemy wyróżnić są:

- korzyści użytkowania zasobów pracy miasta i jego otoczenia. W ramach tego typu można wymienić następujące rodzaje korzyści przemysłowych jak: korzyści podaży zasobów pracy, zmian strukturalnych zasobów pracy, celowej stabilizacji załóg, wysoko wyspecjalizowanych kadr, korzyści utrzymywania stałej zdolności do pracy;

- korzyści struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta i regionu, które mogą powstać dla funkcjonujących, bądź skłonnych do lokalizacji tam jednostek przemysłowych, z tytułu takiego rozmieszczenia w przestrzeni miasta /regionu/ i oddziaływania na siebie poszczególnych elementów jego funkcjonowania, przy którym użytkowanie walorów miasta /regionu/ transformowanych na korzyści dotąd wyróżnione dla jednostek przemysłowych sprzyjało będzie realizacji ich celów.

5. Zmiany zachowań organizacji przemysłowych w warunkach współdziałania z otoczeniem regionalnym

Przechodząc od zachowań pojedynczej organizacji przemysłowej do badania zachowań przemysłowych w regionalnym zbiorze wytwórców, przenosimy ciężar dociekań na płaszczyznę procesów planowania, polityki, sterowania i regulacji w skali regionalnej. Włączamy w model zachowań stanowisko "obserwatora" /podmiot władz regionalnych/ tychże zachowań. Z regionalnego punktu widzenia w zbiorze zachowań obserwowanych tkwi materiał analityczny dla działań polityki regionalnej, obliczonej na wywołanie zmian, tak w konkretnych zachowaniach konkretnych podmiotów /w tym przemysłowych/, jak i zmian w tendencjach zachowań w poszczególnych przekrojach gospodarki regionalnej. Aby to wywoływanie zmian w zachowaniach, jak i identyfikacja oraz stymulowanie zmian w tendencjach zmian zachowań w poszczególnych typach i rodzajach wytwórczości w regionie było zabiegiem racjonalnym, konieczny jest pewien wzorzec "punktu dojścia" /jeżeli chodzi o układ zachowań pożądaných w zbiorze podmiotów przemysłowych/, będący podstawą przedsięwzięcia regionalnej polityki rozwoju przemysłu. Polityka regionalna w tym układzie jest procesem wytyczania generatorów i modyfikatorów zachowań przemysłowych, w zadanym zbiorze podmiotów, celem wywołania takich zmian w rzeczywistych zachowaniach tych podmiotów, by przy użyciu określonych środków polityki, przekształcić je w zachowania pożądane przez władze regionu. Analiza zachowań organizacji przemysłowych w całym zbiorze regionalnym umożliwia:

a/ syntetyczną charakterystykę podmiotów elementarnych, pozwalającą na porównanie różnych podmiotów i ocenę ich ważności dla gospodarki regionu. Do tego celu potrzebna jest analiza rzeczywistych zachowań się podmiotów, przyczyn wywołujących zmiany zachowań się, określenie stopnia wrażliwości podmiotów na różne bodźce - czynniki, które zachowania kształtują. Analiza taka pozostaje w ścisłym związku z analizą struktury przedmiotowej procesów rozwoju i zagospodarowania regionu czyli z analizą struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu. Na przykład w tym ujęciu rozpatrzenia wymagają takie zagadnienia jak: podaż - ograniczonych w sensie dostępności przestrzennej - zasobów, usług, produktów oraz sprawność funkcjonowania infrastruktury ekonomicznej

regionu;

b/ weryfikację uprzednio sformułowanych celów rozwoju regionu i wyprowadzonej ze struktury celów modelowej /pożądaney/ struktury funkcjonalnej regionu. Rzeczą oczywistą jest, iż analiza zachowania się podmiotów elementarnych tylko w części może weryfikować poprzednio wyszczególnione kwestie. Zasadność takiej weryfikacji uwidacznia się w trakcie opracowania planu polityki władzy regionalnej, gdy trzeba znaleźć sposoby przejścia od istniejącego stanu struktury do stanu założonego, pożądanego. Warunkiem takiego przejścia, a tym samym zapewnienia realizacji celów rozwoju regionów, są zmiany w zachowaniu się podmiotów elementarnych, tak by realizowały one przypisane im funkcje z tytułu uczestnictwa w rozwoju regionu, w tym ujęciu potrzebna jest analiza podatności zachowania się podmiotów na przekształcenia, która pozwoli odpowiedzieć na pytanie: jakie zmiany w zachowaniu się /pożądane/ są możliwe do osiągnięcia i przy zastosowaniu jakiego typu bodźców - parametrów, nakazów?

c/ transponowanie struktury funkcjonalno-przedmiotowej regionu na strukturę funkcjonalno-podmiotową. Przydatne w tym celu są wzorce zachowań się podmiotów elementarnych w regionie, czyli zachowania pożądane. Zachowania te z jednej strony wyprowadzane muszą być ze wzorca struktury funkcjonalno-przedmiotowej, ale z drugiej korygowane w zależności od realiów podatności zachowania się podmiotów na przekształcenia.

Przedstawiając model zachowania organizacji przemysłowej nacisk kładliśmy na mierzalną, policzalną jego stronę, wyrażającą się kategorią korzyści organizacji /korzyści jej modelu lokalizacyjnego/. Traktowaliśmy tę korzyść wynikową podmiotu, jako rezultat kalkulacji prowadzonej w układzie cenności nadawanych poszczególnym generatorom i modyfikatorom zachowań /korzyściom specyfikowanym, ze względu na rodzaj lub źródło wpływu na proces wytwórczy organizacji przemysłowej/.

Rozpatrując zbiór podmiotów przemysłowych trzeba mieć więc na uwadze zbiór korzyści tych podmiotów i warunków ich pozyskiwania lub utraty pod wpływem /za przyczyną/ polityki gospodarczej prowadzonej w regionie. Przekształcenie zachowań rzeczywistych w po-

jedyncze /według pewnego wzorca zachowań, ujawniającego oczekiwa-
ny stan "dojścia" układu wytwórczego, w zadanym horyzoncie planu
/w opcji władzy regionalnej/ jest niczym innym, jak wpływaniem
środkami prowadzonej polityki na układ korzyści w układzie wy-
twórczym regionu.

6. Układ korzyści w regionie

Układ korzyści w regionie obrazuje zachowania zamierzone i do-
konujące się w regionie, jako układzie wielopodmiotowym, wyraża-
jącym odmienne logiki wyboru i działania różnych podmiotów, jak
i zachowania wywołane potrzebami współdziałania podmiotów na
rzecz celów regionalnych /prowadzenia całości/. Korzyść może więc
być obrazem zachowania się:

- a/ zamierzonego /korzyść oczekiwana podmiotu/;
- b/ wywołanego przez inny podmiot w jego zamiarze /czyli zachowa-
nia pożądanego/ - wtedy mówimy o korzyści oczekiwanej podmiotu
/regulującego lub pozostającego w dowolnej interakcji ze
względem na funkcjonowanie podmiotu regulowanego, będącego w
interakcji/;
- c/ wywoływanego przez inny podmiot, już w fazie funkcjonowania -
wtedy mówimy o korzyści uzyskiwanej z tytułu funkcjonowania
podmiotu, którego zachowanie było wymuszone /aczkolwiek te ko-
rzyści występują też, gdy nie było żadnego wywoływania czy wy-
mussania, ale występowała rutynowa interakcja/;
- d/ rzeczywistego - w tym sensie, w jakim należy wyróżnić korzyść
uzyskaną danego podmiotu /jego realnego modelu lokalizacyjne-
go/.

Szczególne role w określaniu układu korzyści w regionie przy-
pada władzy regionalnej /i władzom miejskim ją reprezentującym/,
która przez swe funkcje rejestruje, wywołuje bądź toleruje po-
wstawanie korzyści, przy czym sprawność jej funkcjonowania jako
władzy wyrażają osiągane korzyści regionu. Wyjaśnijmy pojęcia
korzyści w regionie i korzyści regionu, na przykład przez pryzmat
korzyści oczekiwanych. Korzyści w regionie wyraża zbiór oczekiwań
zgłaszanych przez wszystkie funkcjonujące w nim przedmioty, acz-

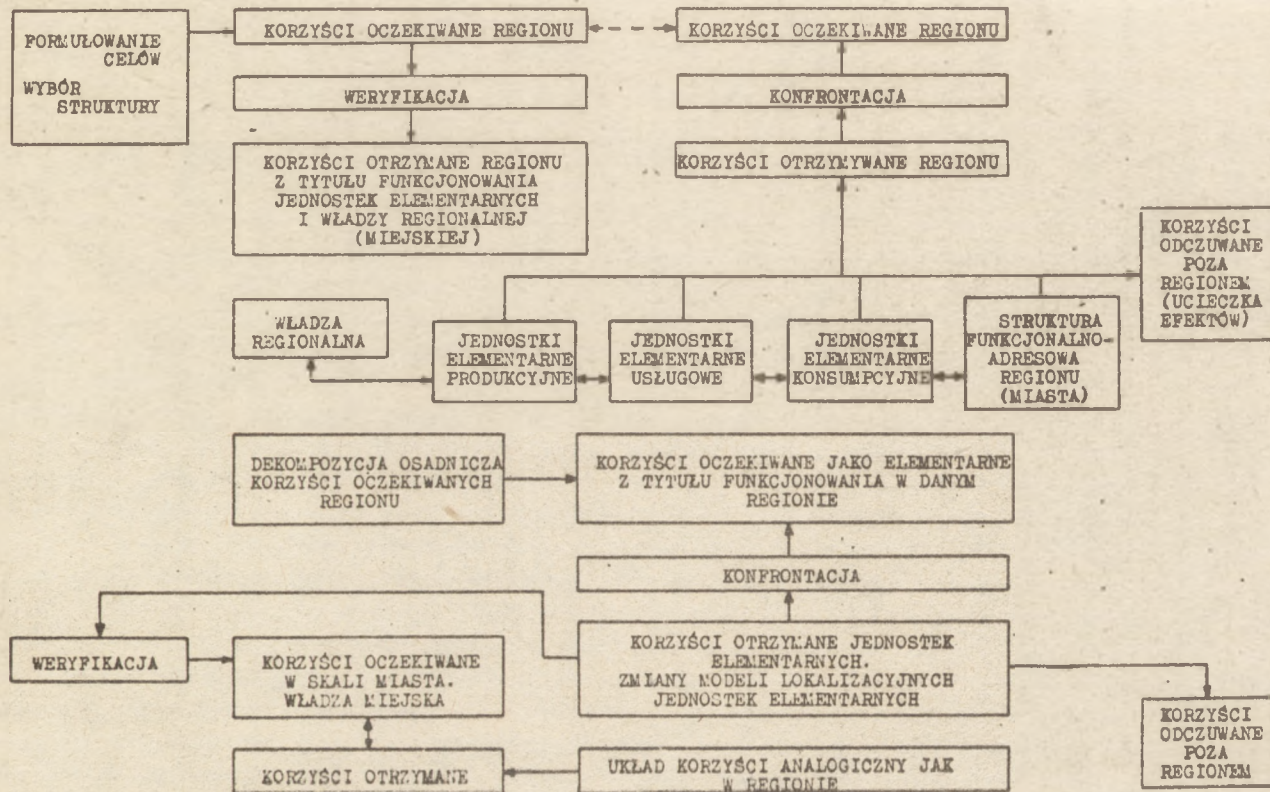
kolwiek nie wszystkie te oczekiwania generowane są celami rozwoju i zagospodarowania przestrzennego regionu. Mogą więc w tym zbiorze pojawić się oczekiwania obojętne lub wręcz sprzeczne z założonymi celami regionalnymi. Korzyści regionu określa zbiór oczekiwań wszystkich podmiotów, wspólnie przyczyniających się do powodzenia całości, za osiągnięcie której odpowiedzialna jest władza regionalna. Na korzyści regionu składają się korzyści z tytułu funkcjonowania różnych podmiotów elementarnych w regionie oraz specyficzne korzyści, które nazwijmy korzyściami struktury funkcjonalno-adresowej i przedmiotowej regionu /miast/, a których natężenie a/ jako korzyści uzyskanych - będzie wyrazem sprawności władzy regionalnej, b/ jako korzyści oczekiwanych i uzyskanych - oceną wyboru w planie rozwoju i obrazem podatności podmiotów gospodarki regionu na zmiany zachowań.

Korzyści oczekiwane regionu odzwierciedlone są poprzez wzorce zachowań, wywiedzione z przyjętej struktury funkcjonalno-adresowej, czyli wyrażone przez zachowanie pożądaných podmiotów elementarnych.

Układ korzyści w regionie przedstawiony jest na schemacie 1. Schemat ten podkreśla aspekt kalkulacyjny właściwy podmiotom w fazie konfrontacji korzyści oczekiwanych z otrzymanymi /uzyskanymi/, czyli w fazie już weryfikacji planu polityki. Kalkulacja ta jest podstawą rewidowania zachowań poszczególnych podmiotów, w zależności od spełnianych funkcji statutowych, w różny sposób wpływających na uruchomienie działań weryfikujących strukturę funkcjonalną, a w zależności od spełnianych funkcji rozwojowych w różny sposób ją korektujących.

Proces powstawania korzyści w regionie, to wzajemne oddziaływanie procesów industrializacji i urbanizacji, wytwarzających korzyści /niekorzyści/ o zasięgu regionalnym /subregionalnym/, miejskim /gminnym/, jak i wyznaczających granicę pól korzyści, będących do pozyskania w układzie poszczególnych podmiotów /w tym organizacji przemysłowych/. Korzyści jakie z różnych tytułów i w układzie różnych adresatów pojawiają się w regionie, nie powstają w jakichś abstrakcyjnych płaszczyznach regionu, lecz w konkretnych materialnych miejscach, przedsiębiorstwach i miastach /gminach/. Korzyści regionu to zespół korzyści pojawiających się w

Schemat 1. Układ korzyści w regionie

tych konkretnych punktach, to również specyficzne korzyści ładu przestrzennego, racjonalnej organizacji przestrzennej gospodarki, zharmonizowanego, kompleksowego rozwoju regionalnego. Te globalne korzyści regionu są jednak możliwe tylko wtedy, gdy ujawniają się najpierw w realnych punktach przestrzeni geograficznej i ekonomicznej regionu.

Korzyści miast i podmiotów przemysłowych wzajemnie się przenikają, sprzęgają i kumulują. Niejednokrotnie trudno przeprowadzić arbitralną granicę między korzyścią podmiotu przemysłowego a korzyścią miasta, szczególnie tam, gdzie istnieje zgodność traktowania miast jako ośrodków miejsko-przemysłowych. Układ korzyści w mieście z tytułu działań przemysłowych to wielorako powiązany zbiór udogodnień nawzajem świadczonych, spiralnie /kumulatywnie/ się wzbudzających. Podobnie mnożnikowa ekspansja możliwa jest przy kumulacji niedogodności, które również wzajem się wspierając mogą spotęgować niekorzyści zarówno w miastach jak i organizacjach przemysłowych. Naświetlmy te asocjacje z opcji decydentów przemysłowych.

Przemysł oddziałując łańcuchowo, wielowarstwowo, z różną intensywnością i skalą na miasto, w zależności od kombinacji jego działalności, zmieniających się w czasie, najsilniej wpływa na pełnienie i rozwój funkcji miasta. Przemysłowa opcja rozwoju miasta posiada przede wszystkim aspekt zasobowy, tzn. na ile i jakie zasoby miasta /regionu/, niezbędne do realizacji celów przemysłowych, odtwarzane są i powiększane oraz dostosowane w rozmiarach i strukturze do programów rozwoju układów przemysłowych. Wpływ przemysłu na rozwój miasta dokonuje się przede wszystkim poprzez odtwarzanie i rozwój elementów infrastruktury gospodarczej i społecznej, zasobów mieszkaniowych, w takim zakresie i strukturze, by umożliwić rozwój i kombinację działalności przemysłowych /i komplementarnych wobec nich/ w przyszłości, zgodnie z potrzebami podmiotów przemysłowych, zgodnie z ich kryterium efektywności powiązań przemysłowych w mieście i z otoczeniem wytwórczo-usługowym poza miastem.

Rozwój infrastruktury gospodarczej i społecznej, odtworzenie i powiększenie zasobów pracy /przy wzroście ich jakości/, intensyfikacja zagospodarowania aparatu wytwórczo-usługowego miasta,

wszystko to podwyższa "ofertę" miejską w zakresie "przyjmowania" nowych działalności podstawowych, pomocniczych, uzupełniających. W wyniku działalności przemysłowych wzrastają dochody przedsiębiorstw i pracowników, stwarzając podstawy dalszego rozwoju infrastruktury społecznej we wszystkich elementach istotnych dla pełnienia funkcji przez miasto, krystalizując potrzeby i rozwój usług wyższego rzędu. Sytuacja taka, w dłuższym okresie, przy sprzyjających warunkach rozwoju przemysłu w mieście, może spowodować przesunięcie danego ośrodka miejskiego w regionalnej i krajowej sieci osadniczej. Dokonujący się rozwój miasta będzie wywoływał powstanie i rozwój korzyści dla nowych, zróżnicowanych działalności, dynamizujących rozwój systemu przemysłowego miasta /do pewnej granicy/. Rozwój udogodnień miasta wpłynie korzystnie na kształtowanie się rynku pracy, na funkcjonowanie tkanki miejskiej, na wzrost korzyści pola kontaktów, aktywizując zarazem atrakcyjność ośrodka miejskiego, jako pola współżycia społecznego.

Reasumując, przemysł jest najbardziej miastotwórczym działem gospodarki narodowej /przynajmniej do pewnego etapu rozwoju/, krenującym w największym stopniu walory atrakcyjności miast, będąc zarazem ich podstawowym odbiorcą. Przemysł jest także najważniejszym działem gospodarki, który zdolny jest przekształcić korzyści w niekorzyści i niedogodności miasta zarówno dla prowadzenia pracy produkcyjnej, jak i życia jego mieszkańców. Wyróżnijmy przykładowo charakterystyczne korzyści miasta z tytułu funkcjonowania w nim przemysłu. Będą to korzyści:

- z tytułu poprawy stanu środowiska człowieka,
- materialnego i duchowego rozwoju człowieka,
- różnicowania struktury wytwórczo-usługowej miasta,
- wzrostu znaczenia miasta jako pola kontaktów,
- z przyrostu zasobów infrastruktury gospodarczej i społecznej,
- zasobów mieszkaniowych,
- z tytułu racjonalności struktury funkcjonalnej miasta,
- lokalizacji obiektów przemysłowych o szczególnym znaczeniu gospodarczym.

Pamiętajmy, że każda z tych korzyści może oddziaływać jako niekorzyść.

Widzimy, że z równym powodzeniem mogą to być korzyści podmiotów przemysłowych w ramach interakcji miasta i przemysłu.

7. Mechanizm gry korzyści i niekorzyści

Spojrzenie na region, jako na system ośrodków miejsko-przemysłowych wymaga analitycznego ujęcia polityki przemysłowej władz regionalnych i właściwości planu tej polityki. W tym miejscu wskazujemy jedynie, że polityka regionalna, polegająca na wytworzeniu i "wyciszeniu" korzyści w różnych przekrojach gospodarki regionu, na rzecz wzorca zachowań pożądaných, znamionującego oczekiwania co do struktury gospodarki, w momencie "dojścia" założonego horyzontu polityki, jest również polityką hierarchizowania ośrodków miejsko-przemysłowych. Dzieje się to poprzez takie sterowanie korzyściami w układzie przemysłowym regionu, by sprzężenie ich z korzyściami miast odbywało się według skali wynikającej z zaplanowanej przez władze regionalne hierarchii miast w systemie osadniczym. Mamy więc na uwadze nie tylko politykę na rzecz zmian zachowań, zgodną z tendencjami w układach funkcjonalnych gospodarki regionu, ale również ze względu na współzależności wynikające z interakcji miejsko-przemysłowych. Podstawowym mechanizmem tak rozumianej polityki staje się mechanizm gry korzyści i niekorzyści w wielopodmiotowej organizacji gospodarki regionu. Mechanizm ten wyjaśnia układ zmieniających się oddziaływań wzajemnych: władzy regionalnej, władz miejskich, podmiotów elementarnych, w tym przemysłowych.

Gra polega na wywoływaniu zmian zachowań poszczególnych podmiotów zgodnie z oczekiwaniami władz regionu /miast/ i zgodnie z przyjętą za docelową /w danym horyzoncie planu/ strukturą funkcjonalno-przestrzenną regionu. Istota gry polega na poznaniu i wywołaniu zmian zachowań podmiotów /w tym przemysłowych/, "uwidocznionych przez relacje korzyści oczekiwanych i uzyskiwanych przez te podmioty, drogą oddziaływań na władzy regionalnej, środkami sterowania i regulacji, użytymi stosownie do posiadanych przez władze regionalne informacji o zachowaniach rzeczywistych i polach wrażliwości tych podmiotów, które /z racji skali i intensywności powiązań z otoczeniem/ posiadają moc powodowania prze-

obrażeń strukturalnych w regionie. Ewolująca struktura techniczno-branżowa regionu, zainicjowana w przeszłości działalnością przemysłów "pierwszego startu", z jednej strony przyciągać będzie pewne działalności, dla których powstałe na danym obszarze korzyści będą miały wysoką cenność ze względu na ich autonomiczne cele, z drugiej strony - stwarzać "aurę nieprzychylności" dla pozostałych działalności. Gdyby przyjąć profil sektorowy za wiódący w procesach sterowania gospodarką danego obszaru, to określony kierunek przeobrażeń struktury techniczno-branżowej, będący wypadkową ciągu konsekwencji poszczególnych pojedynczych lokalizacji, dokonujących się w czasie /od pewnego zasięgu znaczenia korzyści/, sam w sobie może być selekcyjny w doborze ewentualnych przyszłych działalności, prokurując ewentualne niebezpieczeństwa "wytwarzania" w regionie struktur stagnujących.

Przyjęcie profilu regionalnego w określeniu korzyści poszczególnych podmiotów działających w regionie wymaga transformacji korzyści podmiotów przemysłowych na korzyści oczekiwane przez decydentów regionalnych, będące kryteriami realizacji celów regionu. Zakładamy, że cele regionalne można przedstawić w dwóch podstawowych grupach. Pierwsza grupa celów wyraża dążenia regionu wynikające z jego funkcji we wzroście i rozwoju gospodarczym kraju. W tej grupie mieszczą się cele własne poszczególnych podmiotów przemysłowych, działających w regionie. Druga grupa celów wyraża potrzeby regionu, jako środowiska życia społecznego. Można dalej założyć, że stopień i zakres realizacji celów drugiej grupy zależy od powodzenia w realizacji celów pierwszej grupy, przy czym istnieje związek zwrotny. Tym samym korzyści podmiotów przemysłowych przyjmują zarazem postać korzyści regionalnych o tyle, o ile są podstawą realizacji celów regionu, jako środowiska życia mieszkańców. Związek korzyści podmiotów przemysłowych i regionalnych określa logika "wytwarzania" korzyści w regionie, właściwa polityce rozwoju regionu. Podmioty polityki regionalnej odpowiedzialne są za wykształcenie regulatorów zachowań /poszczególnych uczestników gospodarki regionalnej/ sprzyjających celom regionu poprzez aktywne oddziaływanie na rozpoznany układ korzyści poszczególnych podmiotów.

Kolejnym więc etapem penetracji tego zagadnienia powinna być charakterystyka stosowania analizy zachowań dla funkcjonowania procesów regionalnego sterowania i regulowania rozwojem przemysłu, a w tym dla potrzeb formułowania planu polityki pozostającego w gestii decydentów regionalnych.

Jerzy Biniecki

KONCEPCJA SILNYCH SKŁADOWYCH ROZWOJU REGIONALNEGO
ANALIZA UWARUNKOWAŃ POZNAWCZYCH I PLANISTYCZNYCH

1. Wstęp

Charakterystyka i ocena przydatności dowolnej koncepcji teoretycznej lub metodycznej dokonana może być w dwóch płaszczyznach analizy. Pierwsza z nich jest próbą wskazania potencjalnego użytku poznawczego danej koncepcji. Uważamy, że "typ użytkownika" określany jest przez przedmiotową warstwę badań, właściwą rozpatrywanej koncepcji oraz przez powiązanie jej z podmiotowymi celami postępowania badawczego. Jako przedmiotową warstwę badań rozumiemy, zgodnie z sugestią J. Regulskiego¹, jeden z aspektów istnienia systemu, tj. jego strukturę, funkcjonowanie względnie rozwój. W zakresie celów natomiast przyjmujemy konwencjonalną typologię wyróżniającą opis, objaśnianie i prognozowanie². Łączne uwzględnienie powyższych dwóch kryteriów /przedmiot i cel badania/ pozwala na określenie dziewięciu podstawowych obszarów postępowania poznawczego. Możliwości i ograniczenia aplikacyjne w każdym z tych obszarów dają obraz poznawczych uwarunkowań stosowania konkretnej koncepcji.

Dokonywana w powyższy sposób analiza koncepcji wystarczyłaby, gdyby badaniu przyświecał cel czysto poznawczy. Nie wystarczy natomiast jako podstawa dla formułowania ustaleń planistyczno-

¹ J. Regulski: Cybernetyka systemów planowania, WP, Warszawa 1974.

² Zob. np. C.G. Hempel: Podstawy nauk przyrodniczych, WNT, Warszawa 1968.

normatywnych. Dzieje się tak, ponieważ nie ma możliwości bezpośredniego przekładu teorii na konkretny plan.

Druga ze wspomnianych płaszczyzn analizy oznacza przeniesienie punktu ciężkości rozważań na charakterystykę miejsca i roli koncepcji w procesie planowania. Ustalenia tej analizy pozwalają na określenie planistycznych uwarunkowań badanej koncepcji.

Poniżej przedstawione zostaną elementy analizy koncepcji silnych składowych rozwoju regionalnego, przeprowadzonej w dwóch wyżej zasygnalizowanych płaszczyznach badawczych. Przedmiotem badania jest jedna z wersji tej koncepcji prezentowana przez J.R. Boudeville³. Umożliwi to wpisanie jej w logikę ewolucji, której podlega ogólniejsza koncepcja biegunów rozwoju, pozwalając tym samym na bliższe określenie polaryzacyjnej genezy koncepcji silnych składowych i czynionego z niej dotąd użytku.

2. Analiza silnych składowych w koncepcji rozwoju spolaryzowanego

Koncepcję rozwoju spolaryzowanego traktować można jako teoretyczną przeciwwagę doktryn przestrzennie zrównoważonego rozwoju, implikujących przestrzenne "rozproszkowanie" akcji inwestycyjno-lokalizacyjnej, postulującą w to miejsce jej skoncentrowanie w pewnych, zredukowanych liczbowo, punktach przestrzeni. Planowanie i polityka rozwoju regionalnego, w których ramach uruchamiany jest, podporządkowany realizacji wybranych celów rozwoju, ciąg operacji na zlokalizowanych w regionie obiektach produkcyjnych, osadniczych i infrastrukturalnych, nie mogą objąć zasięgiem swego bezpośredniego oddziaływania wszystkich tych obiektów, a przynajmniej - traktować ich w sposób równoprawny. Wynika to /oprócz

³ J.R. Boudeville: "Amenagement du territoire et polarisation", M.Th. Genin, Paris 1972; "Intégration européenne. Régions urbaines et villes moyennes", Revue d'Economie politique "L'Europe et les régions", Congrès des économistes de langue française, Montpellier, juin 1973; "Polarisation and urbanisation", *Economie Appliquées* 1-2, 1975; "Problems of regional economic planning", Edinburgh University Press, Edinburgh 1968; "Schema de recherche pour une analyse de polarisation" [w:] A. Kukliński, J.R. Boudeville, P. Lefebvre, P. Vellas, F. Viot. A. Amadio: "Pôles de développement et centres de croissance dans le développement régional", Dunod, Paris 1970; "Théorie et politique du développement", Paris 1975.

wielkiej złożoności systemu regionalnego, czyniącej taki zabieg technicznie niewykonalnym/ z potwierdzanego zdroworozsądkową obserwacją faktu /co prawda często dotąd ignorowanego/ niejednakowego znaczenia /wagi/ poszczególnych elementów systemu z punktu widzenia kreacji mechanizmów rozwojowych. Zasięgą twórców koncepcji rozwoju spolaryzowanego byłoby przy tym oczywiście nie samo tylko dostrzeżenie tego - trywialnego zjawiska, co potraktowanie go jako punktu wyjścia dla prób wyciągnięcia zeń znacznie dalej idących implikacji teoretycznych w zakresie opisu, objaśniania i przewidywania przestrzennych form działalności. Nastąpiło w ten sposób odwrócenie optyki badawczej w stosunku do reprezentowanej przez teorie klasyczne, wychodzące od szeregu nierealistycznych, a przynajmniej wykazujących dość luźny związek z rzeczywistością założeń, by następnie na ich podstawie tworzyć dedukcyjne konstrukcje teoretyczne, których elegancja formalna, zawdzięczana metodzie dedukcyjnej, wewnętrzna spójność logiczna oraz postępujące zmatematyzowanie nie mogły zrekompensować braku możliwości ich operacyjnego /praktycznego/ użytkowania. Obecnie, w pragnieniu nawiązania osłabionej w ten sposób więzi między teorią a rzeczywistością, jako punkt wyjścia przyjmuje się bardziej realistyczne podejście do opisu i objaśnienia mechanizmów rozwojowych. W tym też sensie całą koncepcję rozwoju spolaryzowanego potraktować można jako swoisty /niejednokrotnie bardzo rozbudowany/ komentarz do wypowiedzianego przez F. Perroux znanego sformułowania: "wzrost nie pojawia się wszędzie jednocześnie, uwidacznia się ze zmienną intensywnością w punktach lub biegunach wzrostu; rozprzestrzenia się różnymi kanałami, wywierając zmienne dla całości gospodarki efekty końcowe"⁴. Jedną z bezpośrednich konsekwencji akceptacji takiego stwierdzenia i potraktowania go jako ogólnej dyrektywy ukierunkowującej dalsze badania stały się próby identyfikacji tych "uprzywilejowanych punktów" inicjujących procesy spolaryzowanego rozwoju, inwentaryzacji przysługujących im cech, taksonomii tworzonych w trakcie ich wzrostu efektów i kanałów ich rozprzestrzeniania się.

⁴ F. Perroux: "Note sur la notion de pôle de croissance", *Economie Appliquée*, 1-2, 1955.

Odpowiedź na te pytania warunkowana była wstępnie wyborem przestrzeni, w której ramach przeprowadzano analizę wzrostu biegunów. Być może wpływ F. Perroux z jego krytyką "obsesji" przestrzeni banalną sprawił, że badania te ograniczyły się pierwotnie do analizy "przestrzeni funkcjonalnej", tj. przestrzeni tworzonej przez rozmaicie definiowane obiekty funkcjonalne typu: sektor, gałąź, przemysł, branża, firma, których zbiory rozpatrywano łącznie z wiążącymi je symetrycznymi relacjami przepływów, dominacji itp. /przestrzeń jako pole sił/, przy czym analizę procesów rozwoju w tej przestrzeni prowadzono z pominięciem ich warunków i konsekwencji przestrzenno-geograficznych.

Powstała na ten temat m.in. obfita literatura poświęcona kryteriom identyfikacji funkcjonalnych biegunów rozwoju. Wielość zgłaszanych w tej mierze propozycji pozostawała przy tym jednak w dysproporcji do nikłych, a często nawet mylących implikacji wyciąganych na tej podstawie dla polityki rozwoju regionalnego. Lokalizowane z wszelkimi, jakby się mogło zdawać, "regułami sztuki" wywodzonymi z teorii, bieguny funkcjonalne nie przyczyniały się do ożywienia środowiska regionalnego, inicjowania procesów spolaryzowanego rozwoju, ograniczając często swe oddziaływanie co najwyżej do efektów lokalnych. Obserwowano też niejednokrotnie, nieprzewidywane w momencie lokalizacji, zjawiska ucieczki efektów polaryzacyjnych poza granice regionu, powodujące paradoksalne /zważywszy cel tych działań/ zwiększanie się przestrzennych dysproporcji rozwoju.

Wymienić można kilka zasadniczych, jak się wydaje, przyczyn tego stanu rzeczy:

1. Niewłaściwe posługiwanie się koncepcją rozwoju spolaryzowanego

Zapomniano, że najdoskonalsza nawet teoria przedmiotowa nie może stanowić substytutu celów, zwalniając od obowiązku ich formułowania. W wyniku tego, ustalenia teoretyczne traktowane były jako zestaw recept kryteriów nadających się do bezpośredniego użytkowania w bieżącej polityce rozwoju. Tymczasem jakikolwiek zbiór kryteriów identyfikacji istniejących biegunów nie może być tożsamy ze zbiorem kryteriów umożliwiających aprioryczne określenie

danej działalności jako motorycznej, a więc przypisanie jej, jeszcze przed lokalizacją w regionie, zdolności do emitowania różnorodnych efektów polaryzacyjnych. Nieuprawnione poszukiwanie wyłącznie w teorii wskazań normatywnych powodowało zatem nieuzasadnioną i szkodliwą ingerencję teorii na obszar zarezerwowany dla teleologii /systemów wartości i wywodzonych z nich celów/.

2. Brak przedmiotowej relatywizacji

Chodzi tu o absolutyzację cechy motoryczności przy niedostatku prób jej relatywizacji czasowo-przestrzennej. Przejawiało się to m.in. w przywiązywaniu w okresach przyszłych cechy motoryczności do działalności, które posiadały ją w przeszłości /skutkiem czego tracono możliwości oddziaływania na pożądane przekształcenia struktury regionalnej poprzez stymulowanie rozwoju działalności nowocześniejszych/, absolutyzowaniu samego pojęcia nowoczesności, poprzez ścisłe przeciwstawianie sobie sektorów /gałęzi, przemysłów/ tradycyjnych i nowoczesnych, względnie - mechanicznym przenoszeniu wniosków co do wiodącego charakteru pewnych sektorów w skali całej gospodarki kraju na grunt regionalny.

Wspomniane pomijanie rozpatrywania relacji między implikacjami teoretycznymi a sferą celów rozwoju powodowało nazbyt uniwersalistyczne traktowanie polaryzacyjnych schematów rozwojowych i ich przenoszenie w sposób nieuwzględniający analizy stopnia przystawalności między warunkami /społecznymi, politycznymi, ekonomicznymi, geograficznymi/, w których zostały sformułowane z tymi, w których usiłowano je zastosować. Zlekceważono w ten sposób ostrzeżenie F. Perroux, według którego "pojęcie przemysłu kluczowego posiada w istocie względny charakter, stanowiąc narzędzie analityczne, które w każdym konkretnym przypadku wymaga dokładnego zdefiniowania zbioru pobudzanego, uwzględnianego okresu czasu, powiązania między przemysłem motorycznym a zbiorem pobudzonym"⁵.

3. Dominacja ujęć jednostkowych

Często zbyt dużą uwagę przywiązywano do pojedynczych działalności funkcjonalnych i przysługujących im cech, nie uwzględniając przy

⁵ F. Perroux. Op.cit.

tym roli struktur warunkujących ich lokalizację i wzrost, jak również charakter i zasięg /funkcjonalny i przestrzenno-geograficzny/ emitowanych przez nie efektów polaryzacyjnych. W rezultacie nierzadko żywiono iluzję, iż sam fakt lokalizacji na obszarze regionu pojedynczej jednostki o dużych rozmiarach i znacznym poziomie nowoczesności jest w stanie zainicjować proces korzystnych dla regionu przemian. Pomijano w ten sposób wpływ jaki na ustalenie konkretnej wielkości zakładu wywierać powinno określenie typu regionu implantacji.

4. Dominacja ujęć wzrostowych nad integracyjnymi

Jeśli w procesie rozwoju regionalnego wyodrębnić analityczne komponenty wzrostu i integracji, to powiedzieć można, iż nacisk kładziony był zwłaszcza na składową pierwszą /wzrost/, przy jednoczesnym niedostatku analiz integracji, ograniczających się głównie do badania stosunkowo najłatwiejszych do uchwycenia zjawisk współzależności, z pominięciem problematyki analizy dwóch pozostałych składowych integracji, tj. zgodności i zbieżności⁶.

5. Nieuwzględnianie oddziaływania struktur geograficzno-osadniczych na rozwój biegunów funkcjonalnych

Zarysowała się jednostronność w podejściu do opisu i objaśniania mechanizmu rozwoju regionalnego. Zewężenie analizy do przestrzeni funkcjonalnej i przypisywanie wyłącznie działalnościom funkcjonalnym cechy motoryczności prowadziło do traktowania mechanizmu rozwoju regionalnego jako projekcji rozwoju w systemie zlokalizowanych w regionie działalności. Przyjmując ten punkt widzenia tłumaczono rozwój regionu jako bezpośredni efekt wpływu wzrostu istniejących na jego obszarze /lub lokalizacji nowych/ działalności motorycznych⁷. Traktując przemiany struktury regionalnej jako pochodną logiki procesów funkcjonalnych, pomijano w ten sposób analizę zwrotnego oddziaływania tychże, podlegających modyfi-

⁶ R. Erbes: "Especies économiques et théorie de l'intégration", *Economie Appliquée* 3-4, 1966; T. Kotarbiński: "Traktat o dobrej robocie", Ossolineum, Warszawa-Wrocław 1973, ss.202-207.

⁷ J.R. Bouseville: "Les espaces économiques", PUF, Paris 1970, s.116. Podobne ujęcia, zakładające nadrzędność procesów funkcjonalnych, służyły objaśnianiu przyczyn międzyregionalnych różnicowań rozwojowych, zob. J.R. Bouseville: "Croissance régionale et localisation", *Revue d'Economie politique*, 1,1963.

kacji struktur na funkcjonowanie i wzrost istniejących biegunów oraz selekcję nowych, potencjalnych działalności motorycznych. Koncepcja funkcjonalnych biegunów rozwoju mankament ten okupuje niemożnością wyjaśnienia lokalizacji działalności w przestrzeni geograficzno-osadniczej.

Dostrzeżenie niektórych z zasygnalizowanych ograniczeń na równi z obserwacją współczesnych procesów urbanizacji, ujawniającą niebezpieczeństwo powstawania zjawisk zachwiania równowagi w sieci osadniczej skutkiem dominacji logiki sektoralnej w procesie formułowania polityki rozwoju regionalnego, spowodowało powstanie komplementarnego nurtu koncepcji biegunów, rozpatrującego jako te bieguny nie tyle typy działalności wzrostotwórczych, lecz również i przede wszystkim miejsca, w których działalności te mogą rozwijać się lub być tworzone. Nastąpiła zmiana dotychczasowych kierunków poszukiwań teoretycznych, poprzez przyjęcie logicznej nadrzędności problematyki kształtowania regionalnego układu osadnictwa i podjęcie prób regionalnej racjonalizacji procesów wzrostu sektoralnego drogą uprzedniego wyznaczenia struktury tego układu. Chodzi tu więc o uruchomienie dynamiki przemian rozwojowych za pośrednictwem odpowiedniej struktury regionalnej sieci osadniczej. Wchodzić tu mogą w grę decyzje na temat: tworzenia nowych miast lub popierania rozwoju pewnych wybranych miast wraz ze wskazaniem ich wielkości, pożądanego lokalizacji geograficznej i/lub "lokalizacji" w hierarchii ośrodków miejskich, określeniem przestrzennej sfery wpływu i rodzajów działalności, które należy w nich rozwijać.

Rozwiązanie problemów optymalizacji liczby, rozmiarów, lokalizacji i składu funkcjonalnego biegunów miejskich wymagało uprzedniego zajęcia się kwestią ustalenia dla nich kryteriów. Pomimo wysunięcia w tej mierze szeregu propozycji, podobnie jak w przypadku poprzednim /funkcjonalna wersja koncepcji rozwoju spolaryzowanego/ nie osiągnięto na tym polu, jak się wydaje, zadowalających rezultatów. Postawić można hipotezę, że zmiana przedmiotu badania /system ośrodków miejskich w miejsce systemu działalności funkcjonalnych/ nastąpiła z jednoczesnym przejęciem znacznej części bagażu wcześniejszych błędów. Oznacza to, że również i w tym przypadku zaobserwować można zjawiska:

1. Normatywnego traktowania koncepcji teoretycznej, tj. usiłowania przenoszenia /z pominięciem sfery celów/ dokonywanego ex post opisu cech zidentyfikowanych biegunów miejskich na czynione ex ante ustalenia odnoszące się do biegunów nowo tworzonych.

2. Braku relatywizacji stosowanych kryteriów. Nie wydaje się bowiem by pojęcie miejskiego biegunu rozwoju można było z góry wiązać z ośrodkiem określonej wielkości. Rolę taką odgrywać mogą ośrodki o zróżnicowanym rozmiarze, zależnie od przyjmowanej przestrzennie skali odniesienia. Jak zauważa J.H. Paelinck, sama tylko wielkość ośrodka miejskiego nie przesądza też, czy jest on biegunem dla regionu, czy tylko w regionie, tj. czy efekty jego funkcjonowania i rozwoju domykać się będą w istotnej części w granicach regionu, czy też mamy do czynienia jedynie z fizyczną obecnością "biegunu" w regionie przy zaznaczaniu się jego efektów głównie w skali ponadregionalnej i minimalnym oddziaływaniu na środowisko lokalne⁸.

3. Nierównowagi między ujęciami jednostkowymi i strukturalnymi⁹.

4. Uprzywilejowania analizy wzrostu kosztem badań nad integracją.

5. Niedostatecznego uwzględnienia konieczności zróżnicowania kryteriów w zależności od specyfiki regionalnej, obejmującej konkretne warunki naturalne, demograficzne, polityczne, ekonomiczne, socjalne, instytucjonalne, prawne itp. Nie sposób bowiem, pomijając zrelatywizowaną czasowo i przestrzennie analizę stwarzanych przez te warunki możliwości względnie barier rozwoju, dedukcyjnie wywodzić niezawodne praktycznie ustalenia dotyczące np. idealnej /optymalnej/ wielkości ośrodków miejskich czy też budowy zbioru instrumentów mogących służyć efektywnej polityce rozwojowej regionalnego.

⁸ J.H.P. Paelinck: "Systemisation de la théorie du développement régional polarisé", Cahiers de l'ISEA, 15, 1965.

⁹ Zachwianie równowagi między ujęciami jednostkowymi i strukturalnymi nie jest zresztą wyłączną własnością koncepcji rozwoju spolaryzowanego, stanowiąc o wiele powszechniej występujący relikw przedsystemowego sposobu myślenia. Mankament ten cechuje także szereg koncepcji prezentowanych w całkowicie odmiennych sferach badawczych. Przykłady dostarczyć mogą choćby persona-

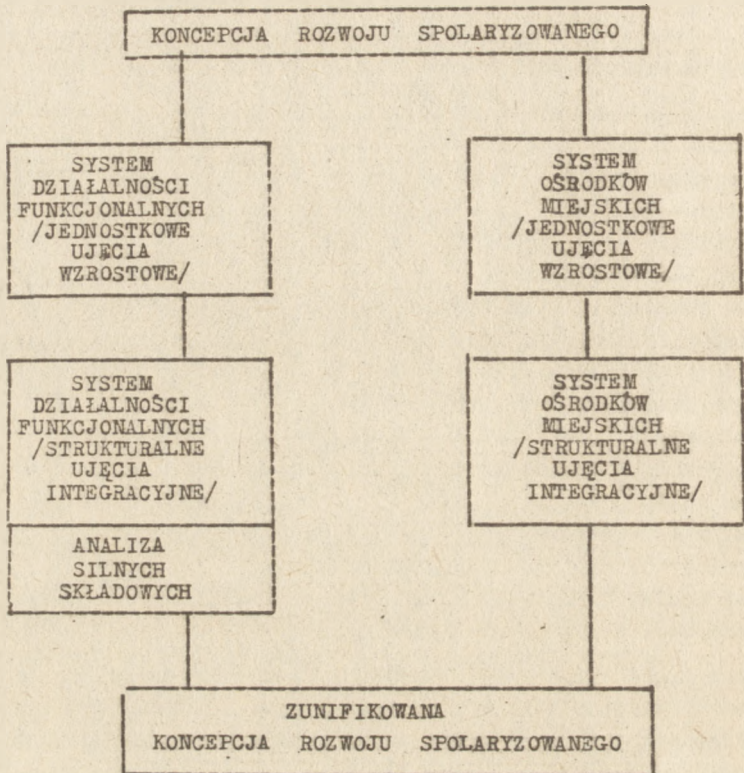
6. Nikłej przydatności praktycznej niektórych kryteriów nie tylko w sferze planowania, lecz również w zakresie analiz identyfikacyjno-opisowych.

Wspólnym wreszcie mankamentem, dzielonym pospołu przez funkcjonalne i geograficzno-osadnicze ujęcie koncepcji rozwoju spolaryzowanego jest ich uprawianie w równoległy i ponadto wzajemnię od siebie izolowany sposób. Polityka rozwoju regionalnego nie może opierać się na jednostronnej analizie mechanizmu rozwoju działalności funkcjonalnych i wysnuwanych na tej podstawie implikacjach lokalizacyjnych, z pominięciem analizy systemu ośrodków miejskich regionu. Trudno bowiem mówić o motorycznym charakterze jakiegokolwiek działalności przed jej regionalną lokalizacją. Z drugiej strony, równie zawodną wydaje się polityka, która bazowałaby wyłącznie na analizie regionalnej sieci osadniczej, usiłując przeprowadzić jej modyfikację bez koniecznych odniesień do mechanizmu rozwoju systemu działalności funkcjonalnych. Nie ma bowiem podstaw do traktowania z góry pewnych ośrodków miejskich jako biegunów rozwoju, przed udzieleniem odpowiedzi na pytanie jakie działalności należałoby w nich zlokalizować, by urzeczywistnić potencjalną cechę motoryczności.

Zasygnalizowane uwagi pozwalają na przedstawienie hipotetycznych kierunków minionej i przyszłej ewolucji koncepcji rozwoju spolaryzowanego i, na tym tle, wskazanie generalnego użytku czynionego, jak dotąd, z koncepcji silnych składowych /rys.1/.

Jeśli przyjąć wyżej sformułowaną hipotezę zasadniczych kierunków ewolucji koncepcji rozwoju spolaryzowanego należałoby oczekiwać skoncentrowania dalszych wysiłków badawczych na strukturalnych ujęciach integracyjnych odnoszonych odpowiednio do systemów działalności funkcjonalnych i regionalnych systemów ośrodków miejskich, a następnie - próbach scalenia tych cząstkowych podejść w jednolitą funkcjonalno-osadniczą koncepcję rozwoju spolaryzowanego. Oczywiście powyższy schemat ilustruje jedynie logikę, nie zaś ścisłą chronologię sekwencji badań w obrębie koncepcji biegunów rozwoju. Stąd też już wcześniej napotkać można rozpro-

listyczne koncepcje historyzoficzne, zob. H. Spencer: "Wstęp do socjologii", Gebethner i Wolff, Warszawa 1884.

Rys. 1. Kierunki ewolucji koncepcji rozwoju spolaryzowanego

szone na ogół w literaturze przedmiotu wypowiedzi świadczące o pojawiającej się świadomości konieczności wykroczenia poza ujęcia jednostkowe, czy też uzupełnienia analizy wzrostu regionu o analizę jego integracji wewnętrznej.

Przykładowo, rozpatrując możliwe środki zapobiegania "ucieczce" efektów polaryzacyjnych, których źródłem staje się lokalizacja inwestycji, wskazuje się na tworzenie komplementarnej sieci jednostek produkcyjnych i usługowych różnej wielkości, zintegrowanych z działalnością jednostki motorycznej. A zatem jako czynnik inicjujący kumulacyjny proces rozwoju traktuje się rozwijanie regionalnych powiązań międzygałęziowych. Jak pisze L.E. Davin, "regionalny postęp ekonomiczny zależy tyleż od intensywności związków przemysłowych wewnątrz regionu, co od dynamizmu przemysłu wiodącego"¹⁰. Podobne stanowisko zajmuje M. Rey, podkreślając, że "wpływ firmy motorycznej na inne działalności będzie tym silniejszy, im gospodarka regionalna będzie bardziej zróżnicowana i zintegrowana... Brak pewnych sektorów powoduje, że popyt na ich dobra może zostać zaspokojony tylko poprzez zakupy zewnętrzne; w ten sposób zróżnicowana gospodarka pozwala uniknąć ucieczki części dochodów i wzmacnia efekty mnożnikowe"¹¹. Również L. Armand silnie podkreśla motoryczność struktur, a nie pojedynczych, tworzących ją elementów¹². Wypowiadając się w podobnym duchu R. Gendarme stwierdza, że "nie należy utożsamiać pojęcia działalności motorycznej z o wiele ogólniejszym pojęciem biegunu. Biegun tworzony jest przez aglomerację różnorodnych działalności utrzymujących między sobą pewną liczbę relacji, związków komplementarności i wyzyskujących znaczne korzyści zewnętrzne"¹³. Jako biegun rozwoju uznaje się więc pewną motoryczną strukturę wewnątrzregio-

¹⁰ L.E. Davin: "Economie régionale et croissance", M.Th. Génin, Paris 1964, s.84.

¹¹ M. Rey: "La localisation des activités économiques dans le cadre d'un processus de croissance régionale polarisée", Reinheim 1973, s.82.

¹² L. Armand: "Industrialisation et structures", Economie Appliquée, 1, 1968.

¹³ R. Gendarme: "L'analyse économique régionale", Cujas, Paris 1976, s.83, zob. także N.M. Hansen: "Development pole theory in a regional context" [w:] D.L. Mc Nee, R.D. Dean, W.H. Leashy/red "Regional economics: theory and practice", Free Press, New

nalną, zapewniającą osiągnięcie sformułowanych w danym okresie celów rozwoju, odmawiając natomiast przyznania cechy rzeczywistej motoryczności badanym w sposób izolowany /tj. w oderwaniu od struktury, która je warunkuje, oraz na której kształt i funkcjonowanie wpływają/ jednostkom funkcjonalnym i osadniczym. Jednostki te mogą stanowić jedynie potencjalne elementy motoryczne, tj. obiekty, których wzrost względnie lokalizacja w strukturze może uruchamiać procesy rozwoju.

Krańcowym przejawem takich tendencji jest rozpatrywanie jako bieguna /w wymiarze wewnątrzregionalnym/ całej struktury funkcjonalno-osadniczej regionu¹⁴. Wydaje się jednak, że w tym przypadku mamy do czynienia z tautologiczną odpowiedzią na pytanie o istotę bieguna, nie wnoszącą żadnych dodatkowych wartości objaśniających, niewiele skutkiem tego dającą polityce rozwoju regionalnego¹⁵.

Koncepcja silnych składowych odnieśli ona do zarysowanego wyżej nurtu rozważań zdaje się przedstawiać sobą dwie zalety. Pierwszą jest wsparcie luźnych, ogólnych uwag o charakterze deklaratywnym na temat konieczności objęcia badaniem zagadnień struktury regionalnej i procesów regionalnej integracji, poprzez oferowany przez siebie zestaw konkretnych technik analitycznych służących tego rodzaju studiom. Drugiej natomiast należałoby upatrywać w tworzeniu pewnego "poziomu pośredniego" między uproszczonymi ujęciami jednostkowymi a wspomnianym, tautologicznym ujęciem globalnym w definiowaniu biegunów rozwoju. Jako biegun możemy tu traktować pewien podzbiór zlokalizowanych na obszarze regionu obiektów wraz z występującymi w tym podzbiórce relacjami. Do tego, co

York 1970: "działalności mogące potencjalnie odgrywać rolę biegunów rozwoju, będą rzeczywistie źródłem indukowania efektów jedynie w przypadku wcześniejszego występowania w regionie korzyści zewnętrznych" /s.131/.

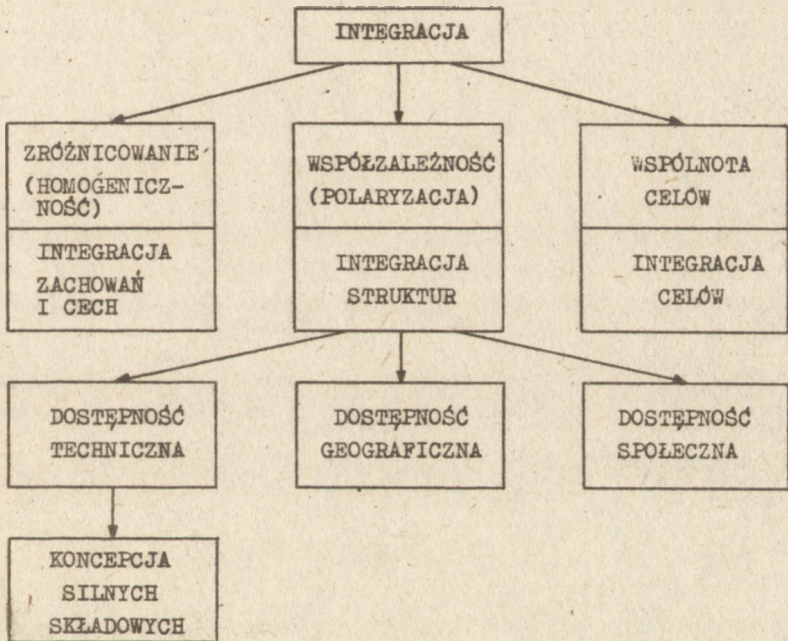
14 Ch. Gachelin: "La localisation des industries", PUF, Paris 1977.

15 Jeśli bowiem tłumaczyć rozwój regionu istnieniem bieguna, utożsamianego następnie z motoryczną strukturą regionalną, cechą motoryczności traktować natomiast jako zdolność do uruchamiania procesu rozwoju, dochodzi do tautologicznego twierdzenia: region rozwija się, kiedy posiada zdolność do rozwoju.

istotne, precyzuje się ściślejsze kryteria dla cech elementów tego podzbioru i dla wiążących je relacji.

Jeśli dopuścić możliwość pojęciowej tożsamości pojęć "silnej składowej" i "bieguna rozwoju", wynika stąd, że problem identyfikacji i kształtowania silnych składowych w regionie stanowi skonkretyzowane i ukierunkowane przeformułowanie refleksji nad kierunkami polityki rozwoju regionalnego opartej na koncepcjach polaryzacyjnych.

Sposób interpretacji znaczenia koncepcji silnych składowych ilustruje rys. 2.

Rys. 2. Koncepcja silnych składowych w badaniach nad integracją

W ujęciu J.R. Boudevilla nie czoło analiz procesów rozwoju wysuwa się zagadnienie integracji. Istnieje przy tym trojakiemu rodzaju podejście definicyjne do pojęcia integracji, umożliwiające wyróżnienie jej trzech części składowych /wymiarów/¹⁶:

1. Wymiar pierwszy tworzony jest przez kategorię homogeniczności /jednorodności/ zachowań oraz cech ekonomicznych i społecznych. Na przykład; "kraj posiadający regiony zbyt heterogeniczne z punktu widzenia rozwoju, objawiający różnokierunkowe zachowania, nie jest faktycznie zintegrowany"¹⁷. Objawem procesów integracyjnych w tej warstwie analitycznej będzie zatem /na szczeblu krajowym/ redukcja międzyregionalnych rozpiętości rozwoju.

2. Wymiar drugi tworzony jest kategorią polaryzacji. Polaryzacja ujmowana jest przy tym jako proces, który poprzez charakterystyczne dla niego zjawiska współzależności i hierarchizacji działalności społeczno-ekonomicznych prowadzi do integracji struktur¹⁸.

3. Integracja nie stanowi wartości samej w sobie, staje się nią w powiązaniu z celami; stąd też wymiar trzeci tworzony jest możliwością powstania sytuacji, w której istnieje pewien zbiór celów wspólnych dla podmiotów zlokalizowanych w regionie /integracja celów/.

Proces integracji rozpatrywany być może w trzech przekrojach analitycznych, tj. z punktu widzenia: homogeniczności, polary-

¹⁶ Zob. J.R. Boudeville: "Polarisation and urbanisation", op. cit., s.216; "Problems of regional economic planning", op. cit., s.170; "Théorie et politique du développement", op.cit., s.16.

¹⁷ J.R. Boudeville "Théorie et politique...", op.cit.

¹⁸ J.R. Boudeville "Polarisation and urbanisation", op.cit.; "Polaryzacja jest spontanicznym wzrostem relacji międzygałęziowych i międzyregionalnych, któremu towarzyszy geograficzna aglomeracja działalności". "Wzrost powiązań geograficznych, ekonomicznych i społecznych tworzy drugi z wymiarów integracji. Jest rzeczą oczywistą, iż techniczny i geograficzny "dualizm" stanowi krańcowy objaw braku integracji... Współzależność ekonomiczna narasta wraz z dywersyfikacją gospodarki, której żadną miarą nie można utożsamiać z autarkią".

zacji i planowania¹⁹. Wynika stąd bezpośrednio rola analizy polaryzacyjnej obejmującej badania dyfuzji i aglomeracji rosnących, technicznych i geograficznych przepływów między biegunami i ich satelitami jako operacyjnego narzędzia polityki integracji przestrzeni ekonomicznej i społecznej²⁰. Kierując uwagę na polaryzację definiowaną jako dynamiczny proces strukturalnej integracji /mechanizm rozwoju systemu/ wyodrębnia się trzy czynniki warunkujące ten proces, pozwalające na określenie trzech możliwych podejść do jego analizy:

- 1/ podejście techniczne /analiza dostępności technicznej/,
- 2/ podejście geograficzne /analiza dostępności geograficznej/,
- 3/ podejście społeczne /analiza dostępności społecznej/.

Każdemu z tych podejść przyporządkowane są pewne techniki analityczne. Koncepcja silnych składowych jawi się tu jako "metydyczne" obudowanie technicznego /funkcjonalnego/ podejścia do analizy procesów polaryzacji. Polaryzacja w tym technicznym ujęciu cząstkowym traktowana jest jako "proces industrializacji i dywersyfikacji działalności, którego źródłem jest ekspansja i rosnąca integracja" silnego kompleksu regionalnego" /regionalnej silnej składowej/²¹.

Samo pojęcie silnej składowej /traktowane jako synonim silnego kompleksu, tj. kompleksu przemysłowego silnie zintegrowanego/ definiowane jest w opozycji do kompleksów tradycyjnych jako efekt "bezpośredniego zastosowania matematycznego pojęcia silnej skła-

¹⁹ Porównaj z ujęciem E. Erbesa wyróżniającego wśród składowych integracji elementy współzależności, zgodności i zbieżności oraz ujęciem T. Kotarbińskiego wyodrębniającego elementy kordynacji negatywnej i pozytywnej; zob. także klasyfikację przestrzeni i regionów ekonomicznych wg J.R. Boudeville'a "Les espaces économiques", op.cit. i J.G.M. Hilhorsta "Regional planning. A systems approach", Rotterdam University Press, Rotterdam 1971.

²⁰ J.R. Boudeville "Polarisation and urbanisation", op.cit.

²¹ J.R. Boudeville "Polarisation and urbanisation, op.cit.;"Schéma de recherche...", op.cit.: "Z technicznego punktu widzenia polaryzacja stanowi proces industrializacji i dywersyfikacji działalności inicjowany przez kompleksów motorycznych; opiera się na zasadniczej podstawie ekonomicznej - pobudzeniu do inwestowania wynikającego z "gry" międzyprzemysłowych mechanizmów indukowania i akceleracji".

dowej w di-grafie. Innymi słowy, jest to zbiór przemysłów charakteryzujących się wzajemną dostępnością; są one bezpośrednio i pośrednio powiązane wzajemnie za pośrednictwem dopływów /inputs/ i odpływów /outputs/. Co więcej, te dopływy i odpływy muszą same w sobie odznaczać się znacznym rozmiarem. Ów zamknięty i samopobudzający się układ tworzony jest w regionie. Posiada ograniczoną, lecz rzeczywistą autonomię²². Innymi słowy, fakt występowania w regionie, w obrębie zlokalizowanych na jego obszarze ośrodków miejskich, różnych działalności tworzących silny kompleks jest równoznaczne z posiadaniem przez region pewnej autonomii wzrostu stanowiącej podstawę dla uruchamiania procesów rozwojowych.

Wyraźnie zaznacza się w tej wersji koncepcji silnych składowych ujęcie strukturalne wypierające tradycyjne ujęcie jednostkowe. "Silny kompleks ... stanowi autonomiczny element motoryczności. Istnienie każdego elementu owej składowej jest niezbędnym warunkiem motoryczności wszystkich pozostałych ... Działalność nie jest motoryczna sama w sobie, staje się nią dzięki sieci sprzężeń zwrotnych występującej w danej przestrzeni ekonomicznej²³".

Identyfikacja silnych kompleksów stwarza, zdaniem J.R. Boudeville'a bezpośrednią podstawę dla działań polityki rozwoju regionalnego. Według niego związek między jednym /opis silnego kompleksu/ i drugim /budowa programu działania/ jest bezpośredni i oczywisty. W tym ujęciu poprzez identyfikację silnych kompleksów uzyskujemy "klucz do polityki rozwoju regionalnego. Region rozwija się poprzez lokalizację na jego obszarze nowych przemysłów, które zamykają otwarte układy powiązań lub skracają układy istniejące. Wybór tych przemysłów może być inspirowany przez bardziej zintegrowane regiony tego samego typu ... lub regiony typu bezpośrednio wyższego. Realizacja radykalnych zmian wymaga lokalizacji całej silnej składowej przemysłów, o ile chcemy uniknąć tworzenia kompleksów słabych powiązanych bardziej z sąsiednimi regionami, niż z gospodarką lokalną"²⁴.

²² J.R. Boudeville "Polarisation and urbanisation", op.cit.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

3. Wnioski

W tej części opracowania zajmiemy się analizą konkretnych ograniczeń i uwarunkowań koncepcji silnych składowych, na tle charakterystyki dotychczasowych podejść w posługiwaniu się nią, oraz oceną sposobu traktowania wyników jej stosowania jako podbazy dla wniosków na rzecz polityki i planowania rozwoju regionalnego. Chodzi tu zwłaszcza o omówienie powiązań ograniczeń "wewnętrznych" /teoretycznych/, tj. tych, które wynikają z cech przystępujących samej koncepcji, oraz ograniczeń "zewnętrznych" /planistycznych/ poprzez wskazanie tych zagadnień, których rozwiązanie, łącznie z wynikami analizy silnych składowych, nadać jej może rzeczywistą użyteczność w planowaniu rozwoju regionalnego.

1. Koncepcja silnych składowych w omówionej wyżej skróconej wersji odnosi się przede wszystkim do "przestrzeni funkcjonalnej" regionu, tj. systemu zlokalizowanych i działających w obrębie regionu obiektów funkcjonalnych /sektory, gałęzie, branże przemysłowe/. Może być więc traktowana jako metoda opisu struktur funkcjonalnych w regionie /metodyczne podejście do tworzenia opisowych modeli struktur regionalnych/, stanowiąc w tej mierze udoskonaloną wersję pierwotnych podejść w ramach koncepcji rozwoju spolaryzowanego, rozpatrujących pojedyncze obiekty funkcjonalne w roli potencjalnych biegunów rozwoju.

2. Wskazywanie na konieczność oparcia się w trakcie uruchamiania i ukierunkowywania procesu rozwoju regionalnego na tworzeniu kompleksów działalności produkcyjno-usługowych /silnych składowych/, zdaje się stwarzać możliwości przewyżnienia zjawiska jednostkowego ujmowania zagadnienia lokalizacji. Operowanie kategorią struktury regionalnej zakłada obostrzone rygory wymaganiom na temat charakteru i rozmiaru działalności motorycznej oraz ilości i wielkości regionalnych ośrodków rozwoju. Możliwe staje się odmienne sformułowanie zbioru regionalnych kryteriów lokalizacji przemysłu, srywające z akcentowaniem jego cech zewnętrznych i przyjęcie jako punktu wyjścia dekompozycję kryterium generalnego, tj. kryterium dopasowania zlokalizowanej działalności do struktury tworzonego kompleksu /silnej składowej/. Innymi słowy, chodziłoby o pomiar stopnia, w którym działalność ta, zlokalizowa-

na w regionie, przyczynia się do przekształcenia potencjalnego biegunu rozwoju w rzeczywistą silną składową, posiadającą zdolność emisji efektów wzrostowych i integracyjnych wewnątrz regionu.

3. W ramach koncepcji silnych składowych dochodzi zatem do wykroczenia poza jednostkowy punkt widzenia, poprzez objęcie analizą struktury regionalnej oraz uzupełnienie analizy procesu wzrostu, zachodzącego w tej strukturze, o analizę stopnia jej integracji.

4. Umożliwiana przez tę koncepcję analiza procesów integracyjnych ma jednak cząstkowy tylko charakter:

4.1. Uprzywilejowana rola przypada badaniu zjawiska współzależności przedmiotowych z pominięciem procesów dywersyfikacji i technologicznej konwergencji /zbieżności do wspólnych celów/. Koncepcja silnych składowych, pozwalając na wnioskowanie o stopniu integracji "przestrzeni funkcjonalnej" z punktu widzenia jednego tylko aspektu /współzależność/, sprawia, że trudno na tej podstawie wyciągnąć konkretne konkluzje na temat działań mogących w przyszłości zwiększyć stopień tej integracji. Wysuwanie w analizie i planowaniu na plan pierwszy współzależności przedmiotowych oznaczać może, poprzez zagęszczenie sieci relacji wiążących elementy systemu, jego "usztywnienie". Trudniej w takich warunkach dokonywać następnie skądinąd silnie już zdeterminowanych zabiegów uzgadniania w zbiorze elementów systemu oraz zabiegów mających prowadzić do ich celowej konwergencji.

4.2. Analizą objęty zostaje jeden tylko aspekt procesu polaryzacji "odpowiedzialnego", poprzez uruchamianie zjawisk współzależności, za integrację struktur. Uwypukla się mianowicie jedynie funkcjonalną stronę uzgadniania analizując kwestię dostępności technicznej, z pominięciem zjawisk dostępności geograficznej i społecznej.

4.3. Koncepcja silnych składowych dostarcza narzędzia identyfikacji symptomów intergacji, nie zaś - wykrywania jej przyczyn. Ma charakter opisowy, a nie wyjaśniający. Pozwala na dokonywanie pomiaru stopnia integracji systemu, nie wskazując środków i sposobów budowy integracji w tym systemie.

4.4. W świetle powyższych uwag sensowna interpretacja wyników dostarczanych przez analizę silnych składowych z punktu widzenia potrzeb planowania rozwoju regionalnego wymaga odpowiedniego włączenia tych wyników w zbiór rezultatów uzyskiwanych dzięki znacznie szerszej zakrojonej analizie integracji regionalnej. Wymagałoby to m.in.:

- rozwińnięcia badań nad zróżnicowaniem cech podmiotów regionalnych i ich zachowań;

- powiązanie badania współzależności /integracji struktury regionalnej/ z celami rozwoju regionalnego;

- uzupełnienia analizy dostępności technicznej za pomocą techniki proponowanej w ramach koncepcji silnych składowych. • pokrewne techniki analityczne;

- uzupełnienia analizy dostępności w "przestrzeni technicznej" regionu o analizę tego zjawiska w przestrzeni geograficznej i społecznej; chodziłoby tu zwłaszcza o zbadanie możliwości transpozycji koncepcji funkcjonalnych silnych składowych na grunt analiz geograficzno-społecznych i powiązania jej z szeregiem tradycyjnie na tym polu stosowanych technik, w sposób pozwalający na stworzenie spójnego zbioru instrumentów służących badaniu integracji regionalnej.

5. Wątpliwości budzi Boudeville'owski optymizm zakładający możliwość bezpośredniego przejścia od zidentyfikowanej struktury silnego kompleksu do wyznaczania konkretnych działań, które powinny być przedsięwzięte w ramach polityki rozwoju regionalnego. Pozostając na gruncie ujęć funkcjonalnych, wątpliwość pierwsza wiąże się z barierą agregacji. Istnieje odrębność języka opisu silnych składowych i języka opisu konkretnych, tworzących lub modyfikujących je działań. Prezentowany w koncepcji silnych składowych poziom analizy, w którego ramach operuje się obiektami w rodzaju sektorów, działów, gałęzi i branż, zciera pojedynczo-funkcjonalną /zakład/ i przestrzenną /lokalizacja zakładu/ genezę agregowanych danych. Oczywiście utrata części informacji zawsze stanowić musi niższą lub wyższą ocenę agregacji. Rzecz jednak w tym, że w oparciu o zidentyfikowaną funkcjonalną silną składową, trudne wydaje się przejście drogi odwrotnej, prowadzą-

cej od funkcjonalnych agregatów do decyzji odnoszących się do pojedynczych obiektów i ich lokalizacji w regionie. Rysuje się pytanie, czy w trakcie owego przejścia nie wystąpi niebezpieczeństwo powstania sytuacji, w której słuszne nawet wnioski wyciągane na agregatowym poziomie rozumowania mogą prowadzić do deformacji pojedynczych decyzji inwestycyjno-lokalizacyjnych /a seria tych właśnie decyzji kształtuje przecież strukturę regionalną/. Wypowiadane na podstawie analizy funkcjonalnych silnych składowych twierdzenia o zasadności implantacji /rozwoju/ pewnego przemysłu pomijają kwestie:

- typu i rozmiaru konkretnych zakładów, które należałoby zlokalizować /rozwijać/;

- techniki wytwarzania w tych zakładach /rozstrzygnięcia tej kwestii ma istotne znaczenie zważywszy związek między typem techniki a siecią funkcjonalnych i przestrzennych relacji między danym zakładem a otoczeniem/;

- lokalizacji tych zakładów w geograficznej przestrzeni regionu;

- zapotrzebowania na czynniki lokalizacyjne /decyzja uzasadniana logiką rozwoju silnych składowych może być po prostu nie do zrealizowania skutkiem niedostatecznej podaży tych czynników/.

W rezultacie "podpowiadany" przez analizę silnych składowych wniosek co do kierunków dalszego rozwoju i sposobów jego przyspieszenia, z powodu niedostatecznego rozważenia powyższych kwestii mógłby, w krańcowym przypadku, doprowadzić do zahamowania tego rozwoju. Daleko niewystarczające wydaje się bowiem stosowanie wyłącznie zewnętrznego kryterium przynależności lokalizowanego obiektu do gałęzi /branży/ wchodzącej w skład silnej składowej.

6. Tak więc, samo zidentyfikowanie silnej składowej nie pozwala jeszcze na bezpośrednie wysnuwanie wniosków natury normatywnej na temat rzeczowego składu programu inwestycyjnego i jego przestrzennego rozmieszczenia w regionie. Jednakże nawet przyjęcie technicznej możliwości dokonywania takiej rzeczowo-przestrzennej dezagregacji ustaleń czerpanych z analizy silnych składowych nie musiałoby stanowić argumentu na rzecz respektowania wynikających

stąd decyzji. Mogłoby to bowiem oznaczać potraktowanie rozwoju regionalnego jako pochodnego względem nadrzędnej logiki przemian w systemie zlokalizowanych w regionie działalności funkcjonalnych.

7. Jak wspomniano, kategoria silnych składowych w postaci sformułowanej przez J.R. Boudeville'a odznacza się dotąd nadmiernym stopniem "funkcjonalizacji", wykazując luźny związek z przestrzenią geograficzną, tj. analizą objęte są zwłaszcza relacje występujące w obrębie regionalnego układu produkcji przy pominięciu relacji przestrzenno-geograficznych. W uzupełnieniu jej o drugi z tych wymiarów należałoby więc upatrywać kolejnego stadium ewolucji koncepcji silnych składowych rozwoju regionalnego. Zabicie takiego "uprzestrzenniania" koncepcji, uwzględniającego równoległość opisu relacji funkcjonalnych i przestrzennych oraz ich wzajemnego oddziaływania mogłoby wyrazić się m.in. w:

- konstrukcji przestrzenno-funkcjonalnej tablicy input-output /identyfikacja silnych składowych funkcjonalno-przestrzennych/,
- pomiarze wpływu odległości na kierunki i siłę powiązań funkcjonalnych.

8. Dalsze wątpliwości odnoszone do czynienia ze zidentyfikowaną silną składową podstawą dedukcji działań uruchamianych w ramach polityki rozwoju regionalnego wiążą się z faktem, że w występującym tu poglądzie upatrującym możliwość bezpośredniego przekładu teorii na ustalenia planistyczne kryje się, naszym zdaniem, tradycyjny błąd normatywnego traktowania teorii. W myśleniu takiego ujęcia, przykładowo, koncepcja rozwoju spójryzowanego powinna nie tylko umożliwić opis istniejących biegunów oraz wyjaśnić mechanizm ich powstawania, funkcjonowania i zaniku, lecz również wskazywać gdzie takie bieguny należy lokalizować w przestrzeni geograficznej oraz jakie działalności w ich ramach uruchamiać. W naszym przekonaniu decyzje odnoszące się do lokalizacji biegunów /czy też elementów silnych składowych/ i ich funkcjonalnego składu są decyzjami, w których kryteria wyprowadzone z teorii odgrywają rolę w pewnym sensie wtórną. Rola decydująca przypada natomiast subiektywnym kryteriom czerpanym z obowiązującej w danym czasie i danej społeczności doktryny politycznej.

społecznej i ekonomicznej. Koncepcja teoretyczna może spełniać jedynie rolę weryfikatora celów, tj. powinna umożliwiać odpowiedź na pytanie /poprzez proponowany przez siebie system modeli opisowo-objasniająco-prognostycznych/ czy osiągnięcie tych celów jest realne, w jaki sposób cele te można osiągnąć /warianty trajektorii ewolucji systemu/ i przy jakich każdorazowo nakładach? Wybór jednej z trajektorii /a więc kwestia kryteriów planistycznych/ ponownie wymyka się teorii. Czynienie teorii podstawą ustalania celów powoduje treściowe i funkcjonalne utożsamianie teorii i doktryny. Może to skądinąd oznaczać chęć ukazania pewnych doktrynalnych /a więc podlegających wartościowaniu/ zasad jako przejawu obiektywnej konieczności i dowodzenie w ten sposób ich "naukowego" charakteru.

9. Idąc dalej, koncepcja silnych składowych oferuje podejście służące wyłącznie statycznemu opisowi systemu działalności funkcjonalnych w regionie, tj. charakterystyce składających się nań elementów i relacji, jak również opisowi objawów ewolucji tego systemu w czasie. Nie stanowi natomiast, jak zdaje się sugerować J.R. Boudeville, instrumentu objaśniania przyczyn tej ewolucji, a zatem - nie wskazuje mechanizmu ewolucyjnych przemian w obrębie tego systemu. Stwierdzenie tego "co jest" w sposób oczywisty nie jest równoważne określeniu przyczyn rejestrowanego stanu rzeczy. W tym sensie zidentyfikowana silna składowa pozwala w pewien sposób opisywać produkt dotychczasowego rozwoju, wskazując jednocześnie na przedmiotowe ograniczenia, z którymi należy się liczyć w planowaniu i polityce rozwoju. Stwarzając pewne przesłanki dla przyszłych decyzji nie może jednak stanowić, samodzielnie, wystarczającej dla nich podstawy. Skoro zatem koncepcja ta pozwala jedynie na przeprowadzenie zabiegów identyfikacji zewnętrznych objawów ewolucji systemu, nie sięgając przyczyn tejże ewolucji, jej zastosowanie w planowaniu rozwoju regionalnego musi uwzględniać równoczesne rozpatrzenie kwestii:

- celów rozwoju regionalnego,
- podmiotowej i przedmiotowej oceny zidentyfikowanej silnej składowej,
- budowy modeli objaśniających i prognostycznych.

10. Koncepcja silnych składowych stanowiąc propozycję metodycznego podejścia do jednego tylko /czynności opisowo-identyfikacyjnej/ z etapów planowania rozwoju regionalnego nie może przesądzać kwestii składu i struktury tworzonego w regionie kompleksu, jak również jego formy przestrzenno-geograficznej. Rozwiązania w tym zakresie mogą być wywiedzione dopiero drogą skonfrontowania tej koncepcji z warstwą celów rozwoju regionu. Ich uwzględnienie sprawia, iż identyfikacja silnych składowych przestaje być pozornie neutralną czynnością opisową, biorąc w szerszej mierze pod uwagę elementy wartościowania związane z rzeczywistymi celami. Poprzestanie na wyznaczeniu struktury aktualnie funkcjonującego kompleksu regionalnego jest jednak niewystarczające z punktu widzenia potrzeb polityki rozwoju, stanowiąc raczej rejestrację jej dotychczasowych efektów niżli wystarczającą podstawę dla określania jej kierunków w okresach przyszłych. Opieranie polityki rozwoju na identyfikowanych bieżąco kompleksach nadawałoby jej bierny i niejako interwencyjny charakter, dostosowujący jej poczynania do stwierdzonych w danym momencie dysfunkcji strukturalnych. Warto rozważenia wydaje się zatem zagadnienie możliwości określania, ex ante, pożądanej struktury silnej składowej. Zestawienie struktur silnej składowej "pożądaney" i "aktualnej" mogłoby prowadzić do określenia zasadniczych typów działań polityki rozwoju regionalnego, zmierzającej do usaktywnienia potencjalnych struktur motorycznych, jak również ustalenia hierarchii w zbiorze tych poczynañ. Mogłoby one obejmować:

1/ modyfikacje w zakresie obiektów:

- lokalizacja nowych, potencjalnie motorycznych jednostek funkcjonalnych,
- eliminacja względnie rekonwersja niektórych spośród istniejących jednostek funkcjonalnych,

2/ modyfikacja w zakresie relacji przestrzenno-geograficznych przy niezmiennym zbiorze obiektów:

- aglomeracja terytorialna istniejących obiektów,
- deglomeracja terytorialna istniejących obiektów,

3/ modyfikacje w zakresie relacji funkcjonalnych przy niezmiennym zbiorze obiektów:

- kształtowanie proporcji wzrostu poszczególnych jednostek funkcjonalnych i osadniczych /np. problem alokacji przyrostu zdolności produkcyjnych między istniejące zakłady przemysłowe/,

- postęp techniczny, który wprowadzany w niektórych jednostkach, poprzez emitowane przez nie efekty, "ożywia" przejawiającą tendencje stagnacyjne strukturę, która bez zmian w składzie tworzących ją obiektów i w ich wzajemnym usytuowaniu przestrzenno-geograficznym, stać się może strukturą motoryczną.

11. Rozwój definiowany jest nie od strony przedmiotowej, jak to ma miejsce w przypadku procesu wzrostu, lecz podmiotowo, przez cele. Konkretne cele powodują, że pewne tylko obiekty i relacje wchodzą w obszar zainteresowania polityki rozwoju. Innymi słowy, cele pozwalają na zdefiniowanie pewnego abstrakcyjnego systemu, w ramach którego rozpatrywana może być następnie silna składowa jego rozwoju. A zatem, w zależności od charakteru celów różny będzie wynik czynności identyfikacji silnych składowych, jak również ich interpretacja. Apodmiotowy opis silnych składowych stanowi przejaw podejścia czysto technicznego.

12. Brak wykrystalizowanej warstwy celów czyni dowolną teoretyczną koncepcję rozwoju regionalnego bezużyteczną praktycznie. Rzutuje także w decydujący sposób na możliwości i zasadność posługiwania się zbiorem technik analizy regionalnej /dotyczy to zatem również analizy silnych składowych/, przekształcając czynności ich stosowania w swego rodzaju intelektualną zabawę w posługiwaniu się pewnymi technikami formalnymi. Traci się tu m.in. szansę poprawnego ustalenia kryteriów motoryczności lokalizowanych elementów, którego podstawę musi stanowić uprzednia definicja relacji strukturalnych, których istotność jest im z kolei nadawana właśnie przez sferę celów rozwoju. Kolejną wreszcie, spośród zasadniczych konsekwencji powodowanych niedostatkami badań nad celami systemu regionalnego jest przekreślenie możliwości podjęcia sensownej weryfikacji efektywności prowadzonej w tym systemie polityki rozwoju.

13. Kontynuując zapoczątkowany wyżej wątek rozważań powiedzieć można, że dopóty nie ulegną rozwinięciu badania w zakresie teleologii systemów regionalnych /specyfikacja celów, wewnętrzne

hierarchii w ich zbiorze, zmienności czasowej itp./, dopóki dominować będą deterministyczne ujęcia przedmiotowe, akcentujące autonomiczny rzekomo /"obiektywny"/ charakter rozwoju regionalnego, przejawiające dążność do absolutyzowania zasad, którymi powinny kierować się poszczególne podmioty uczestniczące w procesie kształtowania tego rozwoju.

Postępowanie takie byłoby zasadne, gdyby rozwój rzeczywiście przebiegał według jakichś autonomicznych /koniecznych, obiektywnych/ praw, niezależnych od podmiotu działającego i jego celów. Podówczas identyfikacja silnej składowej dostarczałaby synchronicznego "przekroju" tego procesu, ujawniającego jednocześnie niedostatki stanu obecnego i niezbędne do przedsięwzięcia kroki zmierzające do jego naprawy. Rzecz jednak w tym, że rejestrowany stan obecny może być efektem dążenia do osiągnięcia minionych, nieaktualnych już celów polityki rozwoju, efektem rozlicznych błędów popełnianych w trakcie ich realizacji /nawet jeśli one same pozostają w mocy/, czy też nawet - rezultatem działalności prowadzonej przy faktycznym braku skonkretyzowanych celów /lub formułowaniu jedynie deklarowanych werbalnie celów "nominalnych"/. Wznoszenie takiego niedoskonałego "artefaktu" rzeczywistości do rangi przejawu konieczności, której należy podporządkować działania bieżącej polityki rozwoju regionalnego wydaje się co najmniej przesadne. Polityka rozwoju nie może opierać się na "migawkowym zdjęciu" silnych składowych.

14. W Boudeville'owskiej interpretacji znaczenia wyników analizy silnych składowych nakazującej bezpośrednio dostosowanie do nich planowania dalszego rozwoju regionu, zdaje się kryć taka właśnie uciekająca od wartościowania akceptacja zastanego stanu rzeczy, w sensie domniemania jakiejś nieuchronnej konieczności, która doprowadziła do jego powstania i swego rodzaju "fatalizm" objawiający się w deterministycznym podejściu do określenia dalszych, równie nieuchronnych przekształceń tego stanu rzeczy. Tymczasem bliższym prawdy byłoby zapewne interpretowanie silnej składowej wyłącznie jako przedmiotowej determinanty rozwoju regionu, obok istniejącej równiegle tegoż rozwoju determinanty podmiotowej /systemy wartości i cele/. Ograniczenie się tylko do dopełniania aktualnie występującej silnej składowej stanowiłoby

zatem objaw pewnego "przedmiotowego fatalizmu", rezygnacji z aktywnego podejścia polegającego na dopasowywaniu struktur do formułowanych *ex ante* celów, na rzecz pasywnego podejścia sprowadzającego się do sztucznego dopasowywania *ex post* celów do identyfikowanych struktur. Praktycznie oznaczałoby to wysokie prawdopodobieństwo kolizji między postulowanymi na podstawie drugiego podejścia kierunkami rozwoju regionalnego a jego rzeczywistymi celami. Rozumowanie J.R. Boudeville'a zbyt szeroko, naszym zdaniem, zakreślające obszar bezpośrednich zastosowań samej tylko /nie wspartej rozważaniem innych kwestii/ analizy silnych składowych stanowić może przykład niebezpieczeństw beznamiętnego opisu, ograniczającego się do ustalania tego "co jest", pomijającego kategorię "celowości" i "możliwości". Rozumowanie to zdaje się bowiem przyjmować *a priori* /bez empirycznego uzasadnienia/ pozytywną odpowiedź na pytania o podmiotową zasadność /weryfikowaną przez cele/ i przedmiotową realność /weryfikowaną przez warunki/.

15. Ograniczenie się do "czystej" analizy wewnętrznej struktury silnej składowej abstrahuje od konieczności sięgnięcia do warstwy celów, która powinna służyć wartościowaniu silnych składowych i warstwy przedmiotowej, tj. regionalnych warunków funkcjonowania i rozwoju silnych składowych, które powinny służyć weryfikacji możliwości dalszego rozwoju istniejących silnych składowych. Innymi słowy, cele powinny służyć odpowiedzi na pytanie o teleologiczne /system wartości/ uzasadnienie występowania obserwowanych struktur. Analiza warunków przedmiotowych powinna dostarczyć przesłanek odpowiedzi na pytanie o możliwość ewolucyjnej kontynuacji rozwoju w obrębie dotychczasowych struktur, względnie o możliwość realizacji ich radykalnych przekształceń, dostosowanych do konkretnych celów rozwoju. Podejście rezygnujące z dokonywania takiej dwójakiej oceny jest podejściem "zapatrzonym" w przeszłość, prowadzi do utrwalania dotychczasowych /właściwych lub nie/ tendencji przemian strukturalnych. Brak jest w ogóle nastawienia na wyłanianie z istniejącej rzeczywistości regionalnej elementów możliwego ukształtowania pożądanej przyszłości. Elementy te, stosunkowo "słabsze" po prostu nie mieszczą się w polu analizy, a przecież łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której strukturę regionu należałoby zorganizować wokół nowych elementów,

dotąd nie występujących lub stosunkowo słabo ukształtowanych, które mogłyby stanowić szczytki pożądanej przyszłości. Planowanie rozwoju regionalnego oparte na koncepcji analizy silnych składowych w omawianej wersji mogłoby prowadzić do zaniku tych elementów, a więc przekreślenia możliwości zgodnego z podmiotowym wzorcem ukształtowania przyszłości pożądanej.

16. Tak więc "obszar" między etapem identyfikacji silnej składowej a etapem zastosowania jej wyników w planowaniu rozwoju regionalnego wypełniony być musi rozstrzygnięciem kwestii podmiotowej²⁵ i przedmiotowej oceny silnej składowej. Cztery możliwe sytuacje występujące w tej mierze prosto zilustrować można przyjmując:

U - zbiór wszystkich ocen,

A - podzbiór pozytywnych ocen podmiotowych,

B - podzbiór pozytywnych ocen przedmiotowych.

Wówczas:

- sytuacja pierwsza: $A \cap B$ /podwójnie pozytywna ocena podmiotowa i przedmiotowa/,
- sytuacja druga: $A \setminus B$ /pozytywna ocena podmiotowa i negatywna ocena przedmiotowa/,
- sytuacja trzecia: $B \setminus A$ /negatywna ocena podmiotowa i pozytywna ocena przedmiotowa/,
- sytuacja czwarta: $U \setminus (A \cup B)$ /podwójna negatywna ocena podmiotowa i przedmiotowa/.

Wnioski sformułowane przez J.R. Boudeville'a należałoby uznać za właściwe jedynie w przypadku sytuacji typu pierwszego /ocena podwójnie pozytywna/. Można podówczas rzeczywiście przystąpić do konstrukcji zbioru działań umacniających istniejącą silną składową /polityka rozwoju będzie miała wtedy charakter kontynuacyjny/. Wnioski te będą jednak całkowicie fałszywe w przypadku wystąpienia sytuacji pozostałych. Dokonywane teraz bezpośrednie przejście do działań polityki rozwoju regionalnego kryje w sobie

²⁵ Wydaje się, że rozwiązanie problemu podmiotowej oceny zależy nie tyle od wyposażenia planistów w specjalny zestaw nowych technik analitycznych, co od uruchomienia sprawnego mechanizmu społecznej negocjacji w procesie planowania.

ryzyko uruchomienia polityki, która de facto:

- powinna być natychmiast zaniechana /sytuacja 4/,
- stanowi objaw inercyjnego realizowania istniejących możliwości bez "ogładania się" na cele, lub też która cele te do tych możliwości nagina /sytuacja 3/²⁶;
- jest teologicznie zasadna, lecz napotyka istotne bariery przedmiotowe /sytuacja 2/.

17. Poczynione wyżej uwagi, po części krytyczne, odnoszą się oczywiście nie do samego pojęcia silnych składowych, lecz do niektórych sposobów jego wykorzystywania w planowaniu rozwoju regionalnego /zgodnie z założeniem, iż krytyce podlegać może nie sama metoda, lecz sposób posługiwania się nią/.

Generalnie interpretując pojęcie silnej składowej można ją rozpatrywać jako podzbiór elementów systemu /wraz z wiążącymi te elementy relacjami/ spełniający, od strony przedmiotowej, istotną rolę w tworzeniu określonych struktur wewnątrz regionu, jego funkcjonowaniu i ukierunkowywaniu procesów rozwoju, jak również współokreślający charakter działań zmierzających do modyfikacji tego systemu.

Nie widać, od strony koncepcyjnej, trudności przeniesienia analizy silnych składowych z badań nad systemem działalności funkcjonalnych na badanie systemu ośrodków miejsko-przemysłowych regionu i planowanie jego rozwoju. Koncepcja ta bowiem może być traktowana jako abstrakcyjne /co wynika z jej matematycznego rodowodu/ narzędzie analizy przeprowadzanej w dowolnym systemie, bez względu na charakter tworzących ten system elementów i relacji. Wspomniana transpozycja może być jednak dokonana z powodzeniem jedynie przy świadomości "dziedziczenia" przysługujących koncepcji silnych składowych, niezależnie od przedmiotu badania, uwarunkowań teoretycznych i planistycznych. Fakt elastyczności koncepcji, tj. pewnej jej niezależności od konkretnego systemu,

²⁶ Występowanie tej sytuacji nie należy zapewne do rzadkości; do tego, przy braku rozwiniętego społecznego charakteru planowania, bariera podmiotowa jest /co prawda na stosunkowo krótszą metę/ łatwiejsza do przełamania /a raczej ignorowania/, niżli bariera przedmiotowa.

poniższając relatywnie znaczenie oferowanych przez nią ~~procesów~~ analitycznych, tym istotniejszą czyni sprawę ich wbudowania w rozleglejszą sekwencję działań planistycznych. W miejsce ~~niektórych~~ uproszczonej struktury tej sekwencji przyjmowanej w omawianej koncepcji, obejmującej:

- identyfikację silnej składowej oraz na tej podstawie
- konstrukcję programu działań,

nałżałoby przyjąć znacznie szerszej zakrojoną sekwencję ~~tworzoną~~ przez:

- określenie celów rozwoju regionalnego,
- definicję systemu ośrodków miejsko-przemysłowych,
- dekompozycję systemu,
- charakterystykę relacji między podsystemami,
- sformułowanie problemów związanych z rozwojem systemu,
- identyfikację silnych składowych w obrębie poszczególnych ~~pod-~~systemów,
- podmiotową i przedmiotową ocenę silnych składowych,
- analizę dostępności geograficznej i społecznej w ramach każdego z podsystemów,
- analizę zjawisk dywersyfikacji i zbieżności /jako kolejnych, obok współzależności, części składowych integracji/,
- budowę /względnie zastosowanie/ modeli objaśniających i progностycznych,
- scalenie wyników powyższych analiz cząstkowych,
- sformułowanie wariantów planistycznych,
- wybór planu.

WYKAZ ZESZYTÓW BIULETYNU INFORMACYJNEGO

21. Zarys organizacji i planowania gospodarki przestrzennej. 1977.
22. Problemy kształtowania przestrzennej struktury przemysłu. 1978.
23. Bielecka K., Szczotka F. A. Badania nad oceną stosowalności metod ilościowych w typologii rolnictwa. 1978.
24. Wybrane problemy infrastruktury energetycznej. 1978.
25. Procesy inwestycyjne w gospodarce przestrzennej Polski w latach 1961—1975. 1978.
26. System gospodarki przestrzennej. 1978.
27. Misztal S., Kaczorowski W. Zmiany w uprzemysłowieniu Polski w układzie nowych województw w latach 1939—1975. 1979.
28. Reguński J., Jewtuchowicz A. Rachunek społeczno-ekonomiczny w planowaniu osadnictwa. 1979.
29. Gospodarka przestrzenna a warunki bytowe ludności. 1979.
30. Bielecka K., Owiński J. Wybrane modele systemowe rolnictwa. 1980.
31. Kulikowski R. Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. 1980.
32. Podstawy prawne i instytucjonalne systemu gospodarki przestrzennej. 1980.
33. Ciechocińska M. Syntetyczna metoda analizy przestrzennej warunków życia. 1981.
34. Jewtuchowicz A., Reguński J. Podstawy metodologiczne rachunku społeczno-ekonomicznego sieci i jednostek osadniczych. 1981.
35. Sprawozdania z badań w latach 1976—1980. 1981.
36. Bibliografia opracowań wykonanych w latach 1976—1980. 1982.
37. Kacprzyński B. Modelowanie systemów gospodarki przestrzennej. 1982.
38. Problemy funkcjonalnego makroregionu Warszawy. 1982.